

Saga och Sed

KUNGL. GUSTAV ADOLFS
AKADEMIENS ÅRSBOK
2011

UTGIVEN AV
MAJ REINHAMMAR

ANNALES ACADEMIAE
REGIAE GUSTAVI ADOLPHI

ISSN 0586-5360

Textgruppen i Uppsala AB 2012

Innehåll

Akademiens högtidssammanträde den 6 november 2011.	
Hälsningsord av Preses	5
Lennart Elmevik: Minnesord den 6 november 2011	9
Ann-Mari Häggman: En åboländsk balladsångerska och forskningen	19
Irène Flygare: Mellan stjärnedikt, familjegräl och politik. En reflekterande bonde och hans dagbok på 1840- och 1850-talets uppländska landsbygd	29
Anna Williams: Läsning för folket? Agnes von Krusenstjerna och trettioalets ordstrid	47
Annika Nordström: Allsångshäften i stencil och fotostat – en nygamal historia	61
Anders Kaliff: Goter och goticism – ett europeiskt fenomen	77
Lars-Eric Jönsson: En känsla av ensamhet	95
Dieter Strauch: Gab es ein mittelalterliches Ölandslag?	113
Staffan Fridell och Veturliði Óskarsson: Till tolkningen av Oklundainskriften	137
Mats Rydén och Hans Helander: Ett brev av skolgossen Per Daniel Atterbom 1799	151
Sekreterarens verksamhetsberättelse 2011	159
Akademiens ledamöter	171

Akademiens högtidssammantråde 6 november 2011

HÄLSNINGSD OCH AV PRESES

Jag förklarar Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkulturs högtidssammantråde 2011 öppnat.

Vid förra årets högtidssammantråde tog jag mig friheten att uttala min åsikt i en forskningspolitisk fråga, nämligen den om fördelningen av forskningsutrymme på olika kategorier av lärare inom den svenska högskolan. Jag har inte fått motta någon kritik för detta – åtminstone ingen som riktats direkt till mig – men däremot ett par uppmuntrande tillrop från personer vilkas klokhet och goda omdöme jag alltid har hållit högt. Det är, menade de, fullt legitimt för att inte säga önskvärt att företrädare för svenska vetenskapliga akademier i officiella sammanhang torgför sin uppfattning i frågor som rör svensk utbildning och forskning. Jag fortsätter därför i dag på den linjen.

I fjol tog jag avstamp i de långtgående men välgrundade förslag till åtgärder för att förbättra kvaliteten på svensk högre utbildning och, framför allt, forskning som Uppsala universitets förre rektor och hedersledamoten av vår akademi, professor Bo Sundqvist, gav uttryck för i sin sommaren 2010 publicerade bok Svenska universitet – lärdomsborgar eller politiska instrument. Han menar bl.a. att forskningsresurserna sprids ut på alltför många universitetslärare och pläderar för att de som har de bästa förutsättningarna att prestera vetenskapliga resultat av hög kvalitet skall få större möjligheter till forskning.

Enligt högskolelagen skall all utbildning inom högskolan vila på vetenskaplig eller konstnärlig grund samt beprövad erfarenhet. Detta stadgande, som måste betecknas som närmast axiomatiskt, skall naturligtvis i all enkelhet förstås så att den kurslitteratur som används skall vara aktuell och relevant och inte ha sakliga eller metodiska fel och brister som gör den olämplig att sätta i händerna på lärare och studenter – och att, i extremfallet, lärare inte skall kunna sprida irrläror.

Den tolkning av det nämnda stadgandet i högskolelagen som universitetslärarnas fackliga organisation Sveriges universitetslärarförbund (SULF) gör är den att alla lärare inom högskolan måste vara aktiva forskare för att de studerande skall få en utbildning som uppfyller högskolelagens krav. Till denna uppfattning kan jag inte ansluta mig. Jag kan beklaga detta av ett

högst personligt skäl, givetvis helt ovidkommande i sammanhanget, nämligen att jag därigenom kommer på kollisionskurs med en vid mitten av 1980-talet tillkommen organisation som jag som dåvarande ordförande i Sveriges professorers förening och 1:e vice ordförande i SULF:s föregångare Universitetslärarförbundet (ULF) var en tillskyndare av och som jag ledde under några konsolideringsår. I sak kan jag när det gäller tolkningen av den aktuella punkten i högskolelagen inte karakterisera SULF:s ståndpunkt som annat än en av förbundet omhulad och underblåst myt.

SULF lever tydligen i tron att om man trummar tillräckligt hårt och länge för en åsikt, ett slags »droppen urholkar stenen»-strategi, så kommer den att uppfattas som riktig och sann och få allmän uppslutning. Förbundet fortsätter nämligen att med näbbar och klor försvara sin ståndpunkt.

När en doktorand i tyska vid Uppsala universitet i en debattartikel tidigare i år i förbundets tidning *Universitetsläraren* med rubriken »Alla kan inte vara professorer» uttalade att ett universitetslektorat »måste för undervisningens skull få vara den befattning den var avsedd för, det vill säga en forskningsanknuten men främst undervisande tjänst som är möjlig att få relativt snart efter disputation», svarade SULF:s förbundsdirektör omgående så här: »Om akademisk utbildning ska vara värd namnet måste den vara forskningsanknuten. Det innebär att alla universitetslärare måste vara vetenskapligt aktiva och disputerade universitetslärare forska.» (Vän av ordning kan ju fråga sig vari skillnaden mellan att vara vetenskapligt aktiv och att forska skulle bestå.)

Vid ett tillfälle under Almedalsveckan i Visby i somras yttrade SULF:s ordförande bl.a. detta (min källa är *Universitetsläraren*): »Som universitetslärare vill jag kunna förmedla aktuell kunskap och då måste jag vara vetenskapligt aktiv. En forskningsorienterad undervisning ger studenterna kunskaper som gör dem anställningsbara i ett snabbt föränderligt samhälle. De får kunskaper som håller över tid och möjliggör alla innovationer som vi hör så mycket talas om i dessa dagar [...]» Det är vackra ord, men ord av slagordskaraktär. Det är närmast befängt att tro att det inte skulle vara möjligt för en disputerad universitetslärare att åstadkomma en forskningsbaserad undervisning värd namnet utan att själv efter doktorsexamen dra sitt strå till forskningsstacken. Det borde även de för en fortsatt akademisk forskarbana sämst rustade doktorerna – som kanske i vissa fall är duktiga pedagoger – kunna klara av. Föga överraskande klargjorde vid samma tillfälle statssekreteraren i Utbildningsdepartementet att SULF:s krav att alla forskarutbildade universitetslärare också skall bedriva egen forskning är orealistiskt. Studenternas representant i debatten, vice ordföranden i Sveriges förenade studentkårer, instämde av referatet i *Universitetsläraren* att döma med SULF-ordföranden men poängterade också att det är viktigt att lärarna »ges möjlighet att hålla sig a jour med det aktuella forskningsläget» och att de »även behöver högskolepedagogisk kompetens».

Vid den debatt jag här refererar till fick också en representant för univer-

sitetens främsta företrädare göra sin röst hörd, rektorn för Göteborgs universitet. Kravet att högskoleutbildningarna skall vila på vetenskaplig grund behövs, sade hon, »kanske inte nödvändigtvis [uppfyllas] genom att varje enskild lärare forskar», något som hon ansåg vara orealistiskt. Ett alternativ för en lärare kunde vara, menade hon, att »knyta an till en aktiv forskningsgrupp och ta del av de senaste forskningsrönen inom sitt forskningsområde via seminarier och viss handledning för att hela tiden hålla sig uppdaterad».

Det finns dock tecken på att SULF trots allt är på väg att ompröva sin rigida inställning i den här diskuterade frågan. Vid en universitetslärarstämma i Stockholm om en dryg vecka skall som det heter i programmet »viktiga professionsfrågor» diskuteras. Hit hör bl.a. begreppet forskningsanknytning, som nu betecknas som »ett vitt begrepp». Det kan, sägs det, bl.a. »äsyfta just sambandet mellan forskning och utbildning».

SULF har haft framgång med sitt proklamerade krav på att i varje undervisningstjänst med doktorsexamen som behörighetskrav skall innehålla egen forskning; för Uppsala universitet gäller siffran 20 %. Det skulle vara intressant att veta vad som ackumulerat under en viss tidsperiod kommit ut i form av redovisningsbara forskningsresultat av detta inslag i en universitetslektors oftast ansträngande undervisningssituation. Jag är rädd för att en granskning härav – om nu en sådan över huvud taget skulle vara möjlig att genomföra eftersom det inte förefaller finnas några anspråk på redovisning av utförd forskning – skulle ge ett nedslående resultat, ett konstaterande att de 20 procenten forskningstid till stora delar eller inte alls kunnat utnyttjas till det ändamål denna tid var avsedd för. Härtill skall läggas, föreställer jag mig, den inte negligerbara negativa effekten av den frustration som de enskilda lektorerna måste känna över att inte lyckas kombinera sin undervisning med forskning.

I stället för denna 20 %-regel borde enligt min mening den ordningen införas att universitetslektorer skall ha möjlighet att vart femte år ansöka om ett års forskning på heltid. Ansökan skulle åtföljas av en detaljerad forskningsplan vars angelägenhetsgrad och genomförbarhet skulle bedömas av extern(a) granskare, och redovisningsskyldighet skulle krävas efter forskningsperiodens slut.

Frågan måste nu ställas om det finns forskning som stöder uppfattningen att en aktivt forskande universitetslärare också blir en bättre undervisande sådan. Jag måste tillstå att jag själv inte alls är inläst på litteratur som skulle kunna ge svar på den frågan. Men jag försitter inte tillfället att referera till en artikel i en skrift jag haft att göra med som utkommer i mitten av december – mer än så kan jag av sekretesskäl inte lyfta på förlåten –, en artikel som handlar om kvalitet i högre utbildning och forskning.¹ Här hänvisas till en

¹ Artikeln i fråga, författad av docent Åsa Kettis, chef för Enheten för kvalitet och utvärdering vid Uppsala universitet, är nu publicerad i *Det goda universitetet. Festskrift till Anders Hallberg*. Uppsala 2011. (*Acta Universitatis Upsaliensis. Skrifter rörande Uppsala universitet. C. Organisation och historia* 93.)

översikt, på uppdrag gjord av Higher Education Academy i Storbritannien, av vad som kan anses vara vetenskapligt styrkt i fråga om åtgärder som resulterar i god utbildningskvalitet: det handlar om rekrytering av skickliga lärare, stöd och fortbildning för lärare som behöver det och minskad storlek på undervisningsgrupperna. Föga överraskande konstateras att pedagogiskt utbildade lärare undervisar på ett sätt som ger bättre resultat än sådana som inte har sådan utbildning. Vad som däremot *i n t e* har kunnat visas är att kvaliteten på undervisningen ökar om det är en aktivt forskande lärare som står för den.

En ledare i *Uppsala Nya Tidning* 26 juli i år innehöll enligt min mening förnuftiga synpunkter på förhållandet mellan forskning och undervisning i fråga om universitetslärare på grundutbildningsnivå. Här påpekas att det inte är ovanligt att det »anses finare att forska än att utbilda studenter», att det t.o.m. händer att det »räknas timmar muck» tills den sista undervisningstimmens är fullgjord. Forskningsanknytning är självklar, säger skribenten, men gör det viktiga tillägget att det »inte [är] säkert att utbildningen blir bra av en skicklig men ointresserad forskare». Det råd universiteten får är att de »aktivt [bör] söka disputerade som vill rikta in sig huvudsakligen på utbildning och bara håller sig à jour med forskningen». Det tycker jag är ett gott råd. Som framhålls som slutkläm i ledaren kan universiteten därigenom få inte bara de bästa företrädarna för sin utbildning utan också den bästa forskningen. Jag kan inte se något principiellt förgrifligt i att det skulle kunna finnas två skilda klart utsagda karriärvägar inom den svenska högskolan, lärarens och forskarens. Därmed vill jag inte ha sagt att dessa vägar inte skulle kunna korsas. En enbart undervisande lektor som trots en tung undervisningsbörda lyckats skaffa sig en stark vetenskaplig meritering skulle naturligtvis vara välkommen att delta i konkurrensen om en anställning som forskare.

Det jag i grund och botten vill ha sagt är att det – inte minst med tanke på studenternas allt sämre förkunskaper – är av största vikt att grundutbildningen inom den svenska högskolan har disputerade lärare som är pedagogiskt välskolade och som är beredda att fullt ut satsa på sin undervisningsroll. Goda lärarinsatser stimulerar studenter till fortsatta högre studier, något som i sin tur är en förutsättning för att återväxten av såväl duktiga forskare som lärare skall kunna tryggas.

För övrigt anser jag att den svenska skolan åter bör bli statlig.

Med detta mitt »praeterea censeo» hälsar jag alla varmt välkomna till Akademiens sjuttionionde högtidssammankomst.

Minnesord

DEN 6 NOVEMBER 2011

Av Lennart Elmevik

Sedan Akademiens högtidssammanträde för ett år sedan har sex av dess ledamöter gått ur tiden.

Den 4 mars avled hedersledamoten *Bertil Almgren*, Stockholm, 92 år gammal. Han invaldes i Akademien som arbetande ledamot 1970. (Enligt en äldre stadga för Akademien överfördes arbetande ledamöter vid fyllda 70 år till kategorin hedersledamöter. Numera blir man vid uppnådd ålder av 70 år i stället seniorledamot.)

Bertil Almgren var född i Uppsala 1918. Efter studentexamen där bedrev han studier vid Uppsala universitet, där han blev fil. kand. 1941, fil. lic. 1946 och disputerade för filosofie doktorsgraden 1955. Doktorsavhandlingen, med titeln *Bronsnycklar och djuornamentik vid övergången mellan vendeltid och vikingatid*, meriterade honom för docentur i nordisk fornkonst. Han verkade – med avbrott för kortare perioder som amanuens vid Riksantikvarieämbetet och museilektor vid Nordiska museet – som docent vid universitetet till 1962, då han fick ett förordnande som extra universitetslektor där. År 1965 efterträdde han Mårten Stenberger, som varit en av hans lärare, på den professur i nordisk och jämförande fornkonst som hans far hade innehaft 1914–25. Han verkade på professuren fram till sin emeritering 1984.

I mina minnesord i fjol över en avliden tysk museiman, Helmut Ottenjann, som övertog posten som chef för ett bekant museum efter sin far, nämnde jag att det skämtsamt hade sagts att fadern placerade »museibacillen» i sonens vagga. Något liknande kunde kanske sägas i fråga om Bertil Almgren. Hans far hade redan i 50-årsåldern drabbats av blindhet och sonen Bertil fick tidigt läsa upp texter av vetenskaplig art för honom och vara honom behjälplig vid bl.a. utgrävningar och exkursioner.

Ämnet för doktorsavhandlingen var av den karaktären att det gav dess författare möjlighet att göra vida utblickar åt olika håll. Detta utnyttjade Bertil Almgren bl.a. till att ge synpunkter på djuornamentiken under hednatidens sista århundraden och omfattningen av våra utlandsförbindelser.

Ett ämne som tidigt upptog Bertil Almgrens intresse var bronsålderns

hällristningar. Redan då han sökte den professur han fick hade han som specimen i manuskript inlämnat arbetet *Datierung bronzezeitlicher Feltzeichnungen in Westschweden*; det utkom av trycket först 1984. Han var en av initiativtagarna till Hällristningsmuseet i Tanum i Bohuslän.

Utöver de nämnda monografierna publicerade Bertil Almgren alltsedan början av 1940-talet en rad av skarpsinne och självständighet präglade uppsatser, i första hand med ämnen gällande bronsålder och vikingatid, men även sådana som hänför sig till stenålder och romersk järnålder. Men han har också uttalat sig i för innehavaren av en professur i nordisk fornkunskap till synes så främmande materier som akustiken i gotländska kyrkor och, ännu mera påfallande, förutsättningarna för den asiatiska Sidenvägen i klimatologiskt och naturgeografiskt hänseende.

Mest känd för en större allmänhet har nog Bertil Almgren blivit genom sina kritiska bidrag till de problem som är förknippade med vikingatågen och särskilt med den militära taktik som grundades på vikingaskeppens konstruktion. Dessa bidrag finns inarbetade i det 1967 utkomna översiktsverket *Vikingen*, som Bertil Almgren var huvudredaktör för och som utkommit i flera upplagor och översatts till flera språk.

Bertil Almgren hade stränga metodiska krav på den vetenskapliga disciplin han företrädde och därmed på sig själv. Hans efterträdare, vår seniorledamot Herr Gräslund, har i minnesord över Bertil Almgren i en annan akademi uttalat att för Almgren »var den arkeologiska källkritiken en vetenskaplig käpphäst som han i sin vetenskapliga undervisning drev runt i manegen med både piska och morot och som lämnat bestående intryck på en hel generation elever».

Jag replierar också gärna på den initierade Herr Gräslund för ett sammanfattande omdöme om Bertil Almgrens vetenskapliga livsverk. Det ter sig, säger han, vid användande av kriterier som »helhetssyn, djup, skärpa, kreativitet, mångsidighet i ämnesval och metod och textuell förtätning [...] som mäktigt».

När det gäller en karakteristik av Bertil Almgren som person väljer jag att citera några av hans elever i minnesord över honom i ett par dagstidningar: »[Han kunde] te sig otålig och för yngre studenter lite skrämmande, men han kunde också visa största omtanke och tålamod. För dem som kunde tolka mungipors ryckningar och utsagda tankeled öppnade sig en rik värld.» Jag har själv goda minnen av samtal med Bertil Almgren, främst om min syn på ortnamnelementet *tuna*. År 1985 deltog han på ett aktivt sätt i Akademiens exkursion till de svenskspråkiga delarna av Österbotten. Och åtminstone några av de i kväll här närvarande erinrar sig säkert med glädje Akademiens sammanträde den 15 februari 1995, som var förlagt till Almgrens sidentväverimuseum på Söder i Stockholm, då Bertil Almgren efter förhandlingarna på ett charmfullt sätt informerade om det väveri som hans farfars far startade 1833 och som ännu i viss utsträckning är i drift.

Den 12 mars avled hedersledamoten *Gösta Holm*, 94 år gammal. Han invaldes i Akademien som arbetande ledamot 1970.

Gösta Holm var född i Fors i Jämtland men växte upp i Umeå. Där avlade han studentexamen på reallinjen och planerade att bli civilingenjör men kom på andra tankar. Högre studier bedrev han vid Uppsala universitet, där nordiska språk blev hans huvudämne. Bland sina lärare hade han den inspirerande Bengt Hesselman, för vilken han skrev sin trebetygsuppsats om dialekten i västerbottniska Lövsånger, där hans farfar hade varit kyrkoherde. Han blev filosofie licentiat i Uppsala 1944, varefter han fick tjänst som redaktör vid Svenska Akademiens ordboksredaktion i Lund. Vid sidan av redaktörstjänsten arbetade han på sin gradualavhandling om s-passivum i svenskan. Han disputerade i Lund 1952 och förordnades som docent i nordiska språk. Efter ytterligare två år vid Svenska Akademiens ordbok fick han en docenttjänst vid Uppsala universitet. Åren 1954–62 medverkade han vid utgivningen av Olof Östergrens *Nusvensk ordbok*, utkommen i tio band 1919–72. År 1961 utnämndes han till innehavare av professuren i nordiska språk vid Lunds universitet. Han avgick med pension 1981.

Gösta Holms vetenskapliga produktion omfattar inte mindre än cirka 275 skrifter, bland dem ett flertal monografier. Den faller inom de flesta av den nordiska språkvetenskapens huvudfält.

Som syntaxforskare framträdde Gösta Holm förutom i doktorsavhandlingen främst i boken *Syntaxgeografiska studier över två nordiska verb* (1958); det rör sig om *fara* och *taga*, som studeras i inkoativ och perifrastisk-pleonastisk användning över hela det nordiska språkområdet.

Inom området nordisk ordforskning har Gösta Holm publicerat ett stort antal bidrag. Det rör sig oftast om etymologiska studier av gamla och till sin upprinnelse dunkla ord. Men han har också, inte att förglömma, skrivit en lång rad artiklar för det av honom initierade, ännu inte slutförda supplementet till Elof Hellquists standardverk *Svensk etymologisk ordbok*.

Sitt främsta bidrag till ortnamnsforskningen gav Gösta Holm med det monumentala, 810 sidor långa år 1991 utkomna arbetet *De nordiska angernamnen*, som om än med många och långa avbrott sysselsatte honom under nästan ett halvt sekel. Namn av denna typ, t.ex. *Stavanger*, finns i Norge längs hela dess kust och i Sverige, där de ändas på *-ånger*, t.ex. *Selånger*, i kustbandet från norra Uppland till norra Västerbotten. Under arbetets gång besökte han praktiskt taget alla de norska och flertalet av de svenska orter som för tolkningen av namnelementet krävde självsyn. Vad betydelsen av *-anger/-ånger* beträffar kom han till slutsatsen att den inte, som man tidigare tänkt sig, varit 'trång vik eller fjord' utan 'vik, fjord i allmänhet'. Redan som arbetsprestation är detta hans magnum opus beundransvärt. Med avseende på de vunna resultaten är det få verk inom nordisk ortnamnsforskning som kan göra det rangen stridig.

Gösta Holm har också lämnat förslag till tolkning av en lång rad andra svenska, inte minst norrländska, och andra nordiska ortnamn; av de norr-

ländska kan nämnas stadsnamnen *Lycksele*, *Piteå* och *Umeå*, sockennamnen *Jörn* och *Lövånger* samt bynamnet *Kåddis*. Med särskild intensitet gav han sig in i den långa debatten om de från hela Norden kända namnen på fornnordiskt *-staðir*, sv. *-sta(d)*.

Det centrala svenska personnamnet *Gustav* (fsv. *Gøtstaver*), med sidoformen *Gösta*, om vilket det tidigare inte funnits någon annan uppfattning än att det har inhemskt ursprung, har Gösta Holm förklarat som lånat från det fornsлавiska *Gotislav*.

Som textutgivare har Gösta Holm gjort en omfattande och betydelsefull insats. Som exempel nämner jag här att han 1959 gav han ut Agneta Horns vid 1600-talets mitt nedskrivna dagbok »Beskrivning över min vandrings-tid». I en år 2000 utkommen bok med huvudtiteln *Uppväxtmiljö och språk*, som ingår i vår akademis acta-serie, företog han en grundlig undersökning av Agneta Horns svenska sådan den kommer till uttryck i dagboken. Arbetet är ett viktigt bidrag till textlokaliseringens metodik.

Som ett pionjärverk har hans bok *Epoker och prosastilar. Några linjer och punkter i den svenska prosans stilhistoria* betecknats. Jag nämner också att han utgivit en skrift om svenskt stadgespråk (1969) och en om uppkomsten av de neutrala verbalabstrakterna på *-ande* (1991).

År 1982 utkom *Svensk-isländsk ordbok. Sænsk-islensk orðabók* med Gösta Holm och islänningen Aðalsteinn Davíðsson som huvudansvariga. Gösta Holm var en stor vän av Island och har betytt mycket för de svensk-isländska förbindelserna på olika plan. Han förärades flera av Islands hedderstecken och utsågs 1986 till hedersdoktor vid Háskóli Íslands, Islands universitet. Under lång tid var han en drivande kraft inom Samfundet Sverige-Island i Lund-Malmö och vid utgivningen av samfundets årsbok *Gardar*.

Av vår akademi tilldelades han pris vid två tillfällen, 1983 ett ur Dag Strömbäcks belöningsfond och 1991 ett ur Jöran Sahlgrens prisfond.

Gösta Holm var en man med mycket bestämda åsikter i olika frågor, inte minst sådana som gällde forskning och utbildning och främst då inom det egna ämnet. Jag minns t.ex. hur jag i slutet av 1970-talet tillfrågades av honom om jag ville – och det ville jag – vara medförfattare till en artikel i Svenska Dagbladet med rubriken »Ge oss seminarieövningarna tillbaka». Han var en stridbar och fruktad men ändå respekterad motståndare i vetenskapliga tvistefrågor. Han stod rakryggat upp för sina åsikter och var omutligt ärlig; omoral var något han starkt reagerade mot. Han besatt en arbetsförmåga och en initiativkraft av sällan skådat slag. Som tentator har han beskrivits som fordrande, som lärare och handledare som inspirerande, entusiasmerande och konstruktivt kritiserande. En redan i unga år förvärvat god fysik underhöll han långt upp i åldrarna. En vanlig syn i Lund var professor Holm under ett träningspass på rullskidor. Han fullföljde 21 Vasalopp, det sista som 85-åring.

Den 9 maj avled hedersledamoten *Sven Benson*, 92 år gammal. Han invaldes i Akademien som arbetande ledamot 1977.

Sven Benson var bleking, född i Sölvesborg 1919. Efter studentexamen 1937 bedrev han högre studier vid Lunds universitet, där han blev filosofie magister 1942, filosofie licentiat i nordiska språk 1945 och disputerade för filosofie doktorsgraden i ämnet 1951 samt förordnades som docent. Åren 1952–56 innehade han docenttjänst vid universitetet. Före disputationen hade han haft olika lärarförordnanden och varit amanuens vid dåvarande Landsmålsarkivet i Lund, från 1970 Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund, vars verksamhet han senare, 1958–74, skulle komma att leda. Från 1974 till pensioneringen 1983 innehade han professuren i nordiska språk vid Göteborgs universitet.

Sven Bensons främsta forskningsfält var dialektologi, inom vilket område han publicerade en rad viktiga arbeten, men han gjorde betydelsefulla insatser också inom andra grenar av nordistiken: ortnamnsforskning, grammatik och lagspråk. Hans bredd i forskningen framgår för övrigt av att han hade förklarats kompetent till professur också i svenska språket och i svenska språket, särskilt nusvenska.

Sven Bensons doktorsavhandling, *Studier över adjektivet -ot i svenskan*, har det klart uttalade huvudsyftet att undersöka förekomsten av samt ljudskicket, funktionen och betydelsen hos detta suffix i dialekterna, men han granskar samtidigt den konkurrens mellan de inhemska suffixen *-ot* och *-ug* (i t.ex. *tokot*, *tokug*) och det från tyskan inlånade *-ig* (i t.ex. *tokig*) som ledde till att de båda förstnämnda försvann ur riksspråket.

Fyra år efter doktorsavhandlingen utkom den första delen av *Blekingska dialektstudier*; den andra och sista delen lät vänta på sig till 1981. Dessa studier kan sägas utgöra förarbeten till den ordbok över de blekingska dialekterna som Sven Benson hade ställt i utsikt att utarbeta. Det var, säger han i förordet till del 1, »nödvändigt för ordbokens författare att tränga bakom materialet och bilda sig en uppfattning om den språkliga verklighet, som uppteckningarna mer eller mindre noggrant återge». Ett mindre parti till ett ordboksmanus sammanställdes, men arbetet avstannade och fullföljdes tyvärr aldrig.

Stor betydelse för i första hand kännedomen om de sydsvenska dialekterna men även för svensk dialektforskning i stort har Sven Bensons åren 1965–70 i fyra delar utkomna verk *Südschwedischer Sprachatlas*. Atlasens kartor, instruktiva och föredömligt framställda, omfattar Skåne, Halland, Blekinge, Småland och Öland och åtföljs av en kortfattad kommentar. Atlasen fyller väl det av Benson angivna syftet med den, nämligen att göra det säkrare än som tidigare varit möjligt att ange dialektgränserna inom området och skapa större klarhet i fråga om uppkomsten av de olika dialektdragen.

Bland Sven Bensons övriga bidrag till dialektforskningen kan nämnas uppsatserna *Fonetisk och fonematisk kartläggning* (1958), där en metodisk diskussion förs om dessa båda typerns användning vid dialektgeografisk kar-

tering, och *Blekingemålets ställning* (1966), där han fick tillfälle att demonstrera sin eminenta kunskap om dessa mål.

Sven Benson utgav ett flertal skrifter inom ortnamnsforskningen. De behandlar dels tolkningsproblem som i uppsatsen *Sockennamnen i Harjagers härad* (1966), där flera dunkla namn behandlas, dels namnvårdsproblem, identifieringsproblem, databehandling av ortnamn, namntypologi samt psykologiska och sociologiska aspekter på tillkomsten av ortnamn.

En grammatisk studie är *Om genuskategorier och genuskriterier i svenskan* (1957).

Sven Bensons intresse för lagspråk, främst svenskt men även isländskt och danskt, har manifesterats i flera uppsatser, t.ex. *Quo vadis, Iustitia* (1968), som är en undersökning av språket i tre svenska lagtexter från vår tid, och i en bok om den danske kungen Fredrik II:s sjörätt 1561 (1994).

Sven Benson gjorde en stor insats som redaktör för skriftserier och tidskrifter. Den anrika tidskriften *Arkiv för nordisk filologi* tjänade han som redaktionssekreterare 1968–74 och som huvudredaktör 1978–87. Han redigerade ett flertal volymer i serien *Skrifter utgivna av Landsmålsarkivet i Lund* och tre delar i serien *Skånes ortnamn*. I drygt tio år var han redaktör för *Sydsvenska ortnamnssällskapets årsskrift*. Under professorsåren i Göteborg var han redaktör för skriftserierna *Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning* och *Nordistica Gothoburgensia*.

År 1988 tilldelade Akademien Sven Benson ett pris ur sin fond för svensk folklivsforskning för, som motiveringen löd, »hans arbete om sydsvenska dialekter, främst Südschwedischer Sprachatlas».

Sven Benson var en respektingivande person redan genom sin statur. Han uppträdde oftast myndigt, stundom snarast barskt, något som kunde verka repellerande på känsligare personer i hans omgivning. Men bakom den lite sträva ytan dölde sig egenskaper som omtänksamhet och välvilja, något som jag själv kan vittna om. Sin uppskattning av ledamotskapet i vår akademi visade han bl.a. genom att tillsammans med hustrun Alice förhållandevis ofta, ända tills han drabbades av ohälsa och så småningom blev rullstolsbunden, delta i vårt högtidssammanträde. Jag hade kontakt med honom om problem inom vår gemensamma vetenskapliga intressesfär ända tills för något år sedan.

Den 9 maj avled också stödjande ledamoten *Eric Rasmusson*, 95 år gammal. Han invaldes i Akademien 1989.

Eric Rasmusson var hallänning, född i Getinge men uppvuxen i Ätradalén, där han fick sin fostran av sina farföräldrar sedan hans mor hade dött och hans far begett sig till USA. Efter studentexamen i Halmstad studerade han ekonomi i Göteborg.

Sitt yrkesliv kom Eric Rasmusson att ägna åt företaget Tetra Pak i Lund. Han var en av företagets pionjärer och under lång tid verkställande direktör för dess svenska marknadsbolag. Han bidrog mycket verksamt till att Tetra

Pak utvecklades till ett världsföretag. På 1960- och 1970-talen anordnade han under en följd av år de s.k. Tetradagarna i Lund, som samlade en god del av Sveriges företagsledare till diskussioner kring aktuella frågor. Efter sin pensionering fungerade han som rådgivare åt nya ledare inom företaget. Han har karakteriserats som något av en förpackningsindustrins grand-seigneur, och det har sagts att han kommer att inta en bemärkt plats i Tetra Paks »Hall of fame».

Som pensionär lade Eric Rasmusson ned ett stort och fruktbringande arbete i Föreningen gamla Lund, vars ordförande han blev 1984. Då han 1991 lämnade denna post utsågs han till föreningens hedersordförande. En tid tillhörde han Lunds kommunfullmäktige. Han var ledamot av Vetenskapsso-cieteten i Lund – som, kan jag inflika, tillkom år 1920 på initiativ av vår egen akademis grundare Jöran Sahlgren –, och som hedersledamot av Hal-lands studentnation i Lund engagerade han sig ivrigt i nationens arbete. Själv var han en av grundarna 1998 av Hallands akademi, vars motto är »Vilja och vision» och som har till syfte att »sprida glans och ljus över den halländska vitterheten, främja halländsk identitet och sammanhållning samt understödja forskning och utveckling i Halland».

Eric Rasmusson hade tilldelats Lunds stads förtjänstmedalj och stadens kulturpris. Hans stoltaste ögonblick var – det har jag själv hört honom vittna om – när han 2004, 88 år gammal, promoverades till hedersdoktor vid Lunds universitets humanistiska fakultet.

Eric Rasmusson var en flitig skribent i dags- och fackpress i skilda äm-nen, ofta sådana med kulturhistorisk anknytning. Men han skrev också böcker med kulturhistoriskt innehåll, sammanlagt sju, varav fyra i snabb följd på 2000-talet, 2003–2006. De flesta skildrar med olika utgångspunkt hans kära hemlandskap, t.ex. *Sandskrift. Ett och tjugo stycken om Halland, Hallandica. Ett Kanaans land i Sverige* och *Tylösand i våra hjärtan*. Månet gott skratt får man vid läsningen av den 1990 utkomna *Kuckeliku! Berättelser om en galning i dikt och verklighet*. Vid sin bortgång hade han lagt sista handen vid en memoarbok. Den kommer nu att ges ut postumt. Sin stora samling av litteratur om Halland hade han redan 1997 donerat till Hög-skolan i Halmstad. Den omfattade då cirka 5 000 volymer.

En av Eric Rasmussons böcker har titeln *Sagan om S:t Olofs kapell*. Detta kapell blev något av ett skötebarn för honom. Det har en märklig historia, som började i Lidhult i trakterna på gränsen mellan Halland och Småland. Läsaren får ta del av berättelsen om hur en kyrka revs, blev bostadshus och så småningom åter kyrka. Här ordnade Eric Rasmusson under en följd av år i augusti en mycket uppskattad underhållningskväll som han kallade »diver-tissemang». Jag och min hustru hade glädjen att i fjol bli inbjudna till det allra sista av dessa evenemang. Då var Lill Lindfors huvudattraktionen, och för ett inslag av allvarigare karaktär stod teologiprofessorn, f.d. universi-tetsrektorn och f.d. universitetskanslern Carl-Gustaf Andrén.

Eric Rasmusson besatt i hög grad det som i dag brukar kallas social kom-

petens. Han var generös och vänsäll, entusiastisk och humoristisk, med en omisskännlig förmåga att sprida trivsel och värme omkring sig. Det är med stor glädje och tacksamhet jag kan konstatera att han fann sig mycket väl till rätta i vår krets, att han uppenbart trivdes där.

Eric Rasmussons dödsannons avslutas med ett par väl valda versrader av Hjalmar Gullberg: »Byta ett ord eller två gjorde det lätt att gå / Alla människors möten borde vara så.»

Den 17 juni avled korresponderande ledamoten *Erik Forssman*, Freiburg im Breisgau, Tyskland, 96 år gammal. Han var såväl med avseende på levnadsåldern som på invalsåret, 1965, Akademiens äldsta korresponderande ledamot.

Erik Forssman var född i Berlin 1915 som svensk medborgare. Hans far var svensk, till professionen ingenjör, flygplanskonstruktör och uppfinnare, hans mor tyska. Han växte upp i Kassel, där han 1935 avlade studentexamen. I motsats till sina jämnåriga tyska kamrater behövde han inte fullgöra militärtjänstgöring och inte heller den »Arbeitsdienste» på ett halvt år som det var obligatoriskt för män mellan 18 och 25 år att underkasta sig. Erik Forssman kunde alltså, som han ironiskt skall ha uttryckt sig, »im tausendjährigen Reich die Ereignisse als Gast und Zuschauer erleben». Hans stora intresse för illustrerade konstböcker gjorde att han sökte och fick anställning vid det renommmerade bokförlaget E. A. Seemann i Leipzig. År 1942 började han studera germanistik, filosofi och konsthistoria vid universitetet i Leipzig. Sedan staden i slutet av 1943 hade lagts i spillror till följd av massiv flygbombning, flyttade Erik Forssman till Göttingen för vidare studier i konsthistoria. Utan att ha avlagt någon examen begav han sig 1945, 30 år gammal, till Sverige för att börja om på nytt.

Studier i konsthistoria vid Stockholms universitet, vid sidan av arbete på ett förlag för att försörja sig, resulterade 1951 i en licentiatavhandling om ornamentiken under Vasatiden. År 1956 disputerade han på en på tyska avfattad avhandling med titeln *Säule und Ornament*, som också meriterade honom för docentur i konsthistoria. Åren 1957–71 var han chef för Zornsamlingarna i Mora. År 1970 hade han av svenska regeringen tilldelats professors namn. Samma år hade han fått kallelse till professur i konsthistoria vid två tyska universitet, det i Bonn och det i Freiburg im Breisgau. Han bestämde sig för det senare, där han verkade fram till sin emeritering 1984.

Erik Forssmans författarskap är mycket omfattande och av stor betydelse för det vetenskapsområde han företrädde. Som en klassiker har hans redan 1961 utgivna arbete *Dorisch, ionisch, korinthisch* betecknats. De delar av konsthistorien som Erik Forssmans namn särskilt förknippas med är renässansens arkitektur, den italienske 1500-talsarkitekten Andrea Palladios verk, konsthantverk, Goethetidens konst och det begynnande 1900-talets måleri. Den kände tyske arkitekturforskaren Winfried Nerdinger har uttalat att Forssman »eine Reihe Bücher geschrieben hat, ohne die man als Archi-

tekturhistoriker gar nicht denken kann». Så sent som 2010 publicerade Erik Forssman en bok, *Edle Einfalt und stille Größe*, om den tyske 1700-talskonsthistorikern Johann Winckelmann.

Jag hade såvitt jag kan minnas aldrig nöjet att träffa Erik Forssman. Han har beskrivits som en högt skattad lärare, som ägnade mycken tid och omsorg åt sina många doktorander. Som person har han karakteriserats som anspråkslös och stillsam.

Den 19 oktober avled hedersledamoten *Alf Åberg*, 95 år gammal. Han invaldes i Akademien 1981.

Alf Åberg var född 1916 i Helsingborg, där han också växte upp och avlade studentexamen vid Högre allmänna läroverket för gossar (Gossläroverket). Akademiska studier bedrev han vid Lunds universitet, där han deltog aktivt i studentlivet inom Hälsingborgs nation. Han huvudämne blev historia, i vilket han 1943 blev filosofie licentiat och 1947 disputerade på avhandlingen *Indelningen av rytteriet i Skåne åren 1658–1700*. Redan året för licentiatexamen anställdes han som amanuens vid Krigsarkivet. Här kom han att verka i nästan 40 år, 1954–79 som e.o. förste arkivarie och därefter som krigsarkivarie till pensioneringen 1982. Sistnämnda år tilldelades han av regeringen professors namn.

Alf Åbergs författarskap är mycket omfattande och kvalitativt högtstående. Han publicerade ett 60-tal böcker och en mångfald uppsatser och tidsningsartiklar. Många av ämnena för dessa skrifter är hämtade från hemlandskapet Skåne och framför allt födelsestaden. Han var en flitig medarbetare i Svenska Dagbladet, där han bl.a. författade ett stort antal understreckare. Till mycket stor del behandlas i hans produktion allmänt sociala och kulturella förhållanden i Sverige under 1600-, 1700- och 1800-talen. Men han höll sig ämnesmässigt inte bara inom Sveriges gränser. Han företog ett flertal studieresor till olika delar av Europa, vilka gav upphov till böcker om bl.a. Schweiz, Irlands och Skottlands historia.

Ett vittnesbörd om Alf Åbergs goda namn och rykte som historiker och om hans förmåga att på ett föredömligt sätt popularisera den svenska historien var att han anförtrordades den viktiga uppgiften att bearbeta och komplettera delar av Carl Grimbergs klassiska *Svenska folkets underbara öden*. En tidigare preses för vår akademi, historieprofessorn Sten Carlsson, uttalade en gång om Alf Åberg att denne mer än någon annan var den som vårdade den berättartradition i svensk historieskrivning som leder sina anor från Fryxell och Grimberg. Arbetet *Vår svenska historia* (1978) blev en riktig bästsäljare.

Välkänd för den breda allmänheten blev Alf Åberg också, och väl egentligen främst, genom sin medverkan i många radio- och tv-program. För inbitna radiolyssnare kom han nog särskilt att förknippas med det mycket populära programmet »Svar i dag», sänt första gången 1968, till vilket man kunde ringa in frågor av de mest skilda slag och få svar av experter i studion.

Alf Åberg var ledamot av Kungl. Krigsvetenskapsakademien sedan 1958 samt korresponderande ledamot av Kungl. Örlogsmannasällskapet sedan 1969 och av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien sedan 1989. Som erkänsla för sitt breda och framstående kulturhistoriska författarskap tilldelades han Övralidspriset 1982, Natur och Kulturs kulturpris 1983 och Lengertz litteraturpris 1996.

Om Alf Åberg som person har använts ord som vänlig, älskvärd, snäll och anspråkslös, men det har samtidigt understrukits att dessa egenskaper ingalunda fick förväxlas med undfallenhet eller mjäkighet. I hans kynne fanns också ett drag av nog så eldfängd karaktär. Personligen har jag bara ett någorlunda klart minne av honom, från 1981, mitt första år som Akademiens dåvarande sekreterare. Han höll då vid de av Akademien anordnade kulturdagarna i Bonäs bygdegård ett föredrag betitlat »Indelningsverket i Dalarna».

Alla de sex bortgångna ledamöterna av vår akademi förunnades ett långt liv. Två av dem blev 92 år gamla, en 94, två 95 och en 96 år, och de utnyttjade väl den tid som utmätts dem. Vi hedrar deras minne med en stund av stillhet.

En åboländsk balladsångerska och forskningen

Av Ann-Mari Häggman

»Nordens främsta traditionsbärare», så presenterades Svea Jansson i den svenska och finländska pressen på 1960-talet. En fattig skärgårdskvinna från den lilla ön Nötö i sydvästra Finlands skärgård hade med uppmuntran och stöd av visforskarna profilerat sig som en gudabenådad vissångerska i radio, tv och på konsertscener i Stockholm. Forskarna imponerades av hennes stora repertoar och repertoarens sammansättning; hon kunde tusen visor, allt från medeltida ballader till nyaste schlager. Balladerna hade hon lärt sig av sin mormor, som i sin tur hade lärt sig sina visor av sin mormor, vilket innebar att visorna kunde följas tillbaka till 1700-talet. Hennes bärande stämma och spontanitet gjorde henne till såväl forskarnas som allmänhetens gunstling.

Svea Kristina Jansson föddes på Nötö i Nagu socken den 30 september 1904. Nötö var på den tiden ett livligt skärgårdssamhälle med nära trehundra invånare; i dag är det bara nio personer som är bofasta på ön. Sju ståtliga bondgårdar stod i byns centrum, torp- och backstugor låg spridda i utkanten på bergsknallar och i vikbottnar. Svea var dotter till skutskepparen Abel Konstantin Jansson, som seglade ved till Stockholm, och hans hustru Ida Sofia. Svea kom med tiden att få åtta syskon. När hon var fyra år gammal erbjöd sig morföräldrarna att ta hand om henne. Mormodern, Eva Gustava Jansson, som var född 1842, var i bygden känd som en god sångare. Hon hade en kraftig altröst som bar långt över vattnet när hon från fiskeläget kom roende eller seglande över fjärdarna.

Det var där, hos morföräldrarna, som Svea Jansson och forskningen möttes midsommaren 1923. Svenska litteratursällskapets stipendiat, sånglärarinnan Greta Dahlström (f. Stenbäck) tecknade upp visor i den åboländska skärgården med tanke på en balladvolym som skulle ingå i sällskapets stora serie Finlands svenska folkdiktning. Redan den andra dagen på Nötö blev Greta Dahlström visad till Janssons och i sin dagbok skriver hon så här:

 Nu har jag funnit de rätta: Janssons i Österäng! Torpets invånare består av morfar, mormor och Svea. Morfar kan ej många visor, men han är vänligheten själv

och kallar mig med ålderns och könets överlägsenhet »du». Mormor är 82 år, lång och mager med vackra markerade drag, säkert en skönhet i sina dagar. Hon är kry och munter och hennes repertoar är synnerligen rik och omfattar alla slags visor [---] Här är Svea [---] en pigg och vaken flicka, aderton år, flink och spänstig, ögonen med överallt, den förnumstiga näsan i vädret [---] Jag trivs oändligt väl i deras lilla koja.

I den kojans kunde Greta Dahlström redan den första kvällen teckna upp ett tiotal, som hon säger, »månghundraåriga ballader». Svea följde sedan upp-tecknaren fram till nattkvarteret inne i byn och på en sten i skogen nedskrevs ytterligare en ballad (Forslin 1968 s. 65 f.).

DEN MEDELTIDA BALLADEN

Balladen är bara en av många viskategorier, men den kategori som genom sin ålderdomliga prägel och sin speciella berättarteknik särskilt har fångat visforskarnas intresse. Forskare i olika länder har visserligen en något divergerande uppfattning om vilka visor som skall anses vara ballader. De skandinaviska länderna har språkligt och kulturellt stått varandra så nära att man har kunnat tala om en gemensam skandinavisk balladtradition, som har existerat i Danmark, Norge, Sverige, på Island, Färöarna och i det svenska Finland.

Balladen är lätt att känna igen; språket är ålderdomligt, de agerande är ofta jungfrur och riddare och handlingen utspelar sig på borggården, i högan loft, i grönan lund eller på sjöstrand. Utgående från balladernas texter har de skandinaviska forskarna enats om en gemensam definition och klassificering av balladmaterialet. Med ballad avses då en visa som uppfyller vissa krav med avseende på form, innehåll och stil. Balladen skall ha två- eller fyrradig strof med ett eller två omkväden, den är episk, den är objektivt relaterande och den har ständigt återkommande språkliga uttryck, som ofta gått under beteckningen formler. Den skandinaviska balladen har försetts med epitetet »medeltida». »Medeltida» syftar på balladen som genre betraktad, inte på varje enskild visa. På senare tid har visserligen en del forskare ifrågasatt medeltiden som balladens blomstringstid och i stället hävdade att den inföll först på 1500-talet (Häggman 1992 s. 17).

Att sammanställa nationella balladutgåvor har länge ansetts som en av visforskningens viktigaste uppgifter. Svend Grundtvigs Danmarks gamle Folkeviser, vars första band utkom 1853, har vanligen fått stå som modell – så också för den finlandssvenska balladutgåvan som redigerades av professorn i musikvetenskap och folkdiktsforskning vid Åbo Akademi, Otto Andersson, och som utkom 1934 med titeln *Den äldre folkvisan*. I den finner vi också de ballader som sommaren 1923 upptecknades på Nötö efter Eva Gustava och Svea Jansson.

AMATÖRSAMLARE OCH SÅNGARE

Mötet med forskningen gjorde Svea Jansson medveten om de gamla visornas värde och väckte hos henne ett intresse för att själv börja samla visor. Hon blev en duktig amatörsamlare. Och det speciella med Svea var att hon medvetet började lära sig visorna för att kunna sjunga dem. Svea var medlem i ungdomsföreningen »De unga i havsbandet», där hon sjöng med i sångkören och uppträdde med sång och deklamation. Men redan 1926, då hon var 21 år gammal, var hon tvungen att lämna ungdomslivet då hon väntade sin första son, Olof Klas (1926–1984). Som ensamstående mor fick hon arbeta hårt för att försörja sig och sin son – hon fiskade, saltade och sålde fisk, hon stickade och virkade på förtjänst, hon arbetade i gårdarna och på ortens fiskrökeri. Och när hon var trettio år fick hon ytterligare en son Stig Gerhard (1934–1989).

Men 1939 tog forskarna på nytt kontakt med Svea Jansson, som då arbetade som hushållerska åt en släkting på Södergård på Brunskär i Korpo kommun. Greta Dahlström bad henne komma in till Åbo, för nu fanns det en möjlighet att spela in visor på lackskivor. Svea fick sjunga in ett tjugotal visor på fem lackskivor. Trots att skivorna är illa medfarna som en följd av evakueringen under kriget, kan man tydligt höra att Svea Jansson vid 35 års ålder var en mycket god sångare. För Svea blev skivinspelningen en omtumlande upplevelse. Hon fick höra sin röst i radio och för första gången fick hon betalt för sin sång. »Men», skriver hon senare i sina minnesanteckningar, »så kom kriget och gjorde slut på alltsammans igen» (UPO: Jansson s. 7).

Också forskningen i Finland drabbades av kriget. Det tog tid innan livet normaliserades. Men när Svenskt visarkiv i Stockholm grundades 1951 var Otto Andersson en av grundarna och han förblev en aktiv medlem i visarkivets styrelse fram till sin död 1969. Redan vid det stiftande mötet framhöll Otto Andersson att visarkivet i sitt arbete måste ta hänsyn till det finlandssvenska vismaterialet. Så skedde också och vid Åbo Akademi kopierades de finlandssvenska visuppteckningarna och inlemmades i visarkivets samlingar. Hösten 1957 företogs en kompletterande inspelningsresa till Finlands svenskbygder, en resa som skulle få stora konsekvenser för både Svea Jansson och synen på den finlandssvenska balladtraditionen.

Inspelningsresan kan ses som ett led i ett projekt som Kungl. Gustav Adolfs Akademien och Sveriges Radio hade inlett redan 1947 med en inbjudan till radiolyssnarna att delta i en pristävling om gamla visor. Det resulterade i över 13 000 visnedskrifter. Följande år började radion göra kompletterande inspelningsresor runtom i Sverige (Olrog 1962 s. 68). Och 1957 kom då turen till Finlands svenskbygder. Radions inspelningschef Matts Arnberg ledde expeditionen, som planerades i samråd Ulf Peder Olrog och Svenskt visarkiv. Åbo Akademi var också med på ett hörn. Otto Andersson hade låtit en blänkare ingå i den finlandssvenska dagspressen och visforskaren Alfhild Forslin följde med på resan som ciceron.

Greta Dahlströms sångarfynd Svea Jansson, som nu arbetade i ett hus-håll i Jomala på Åland, spårades och inbjöds till Åbo Akademi, där hon fick sjunga in 38 visor på band. I flera program presenterade Sveriges Radio det inspelade materialet och Svea Jansson gavs stort utrymme (Arnberg 1967; FMI 77 s. 97). 1962 utgavs ett album på fyra LP-skivor med titeln *Den medeltida balladen* (SR RELP 5003–5006). En skiva upptog ballader efter sångare i Sverige, två skivor innehöll ballader som hade spelats in i Finlands svenskbygder och en skiva upptog ballader i arrangemang för sångkör. Anmärkningsvärt är att en sångare, Svea Jansson, ensam stod för materialet på en hel LP-skiva dvs. en tredjedel av de i fält inspelade balladerna.

SAMSPELET MELLAN SVEA JANSSON OCH FORSKNINGEN

Svea Janssons visor inspirerade Ulf Peder Olrog till att börja forska i den åboländska vistraditionen. Flera somrar i början av 1960-talet bedrev Olrog fältforskningar i den åboländska skärgården, där han på Nötö och omkringliggande öar intervjuade Svea Janssons släktingar och andra skärgårdsbor. Han ville granska Sveas repertoar i förhållande till omgivningens visor och han ville kartlägga traditionskedjor och den muntliga vistraditionens beroende av litterära källor (Olrog 1965 s. 86). Mycket snart lade han märke till att skärgårdsborna var sångglada; de hade det som tyska forskare kallar »Singfrohigkeit». Man sjöng mycket och överallt. (Det gjorde man förresten ännu på 1970-talet då jag gjorde mina inspelningar i skärgården.) Olrogs forskning resulterade i en stor materialsamling som finns på Svenskt visarkiv och i radions musikarkiv. Han har redogjort för projektet i en artikel »Visorna från Nötö» som ingår i *Arv* 1965 (jfr SVA 199 s. 11).

Annandag jul 1958 sjöng Svea Jansson i Sveriges Radio. Och det blev fler program, som gjorde henne känd i Sverige (ÅU 27.12.1958). Ett år senare lämnade hon sin tjänst på Åland och flyttade över till Stockholm för att satsa på sången. Ulf Peder Olrog såg till att hon fick försörjningsmöjligheter, dels som barnvakt i Olrogs familj, dels som skrivbiträde på Svenskt visarkiv, där hon fick börja med att skriva ned sina vistexter och minnen. Med Arnbergs och Olrogs stöd profilerade hon sig nu som vissångerska. Det stora genombrottet kom 1962, då skivalbumet utkom. Svea Jansson blev med ens Sveriges mest uppburna folkliga vissångerska. Också i Finland följde man Nötö-Sveas framgångar, inte minst i de åboländska och åländska tidningarna. När Ålands Polisförening och Odlingens vänner den 17 juni 1960 höll sin stora sommarfest på Nabben utanför Mariehamn hade man engagerat Svea. Man tryckte upp affischer med en stor bild på Svea, »Nordens förnämsta vissångerska Svea Jansson, känd bl.a. genom TV och radio» (SLS 1398).

För visforskningen blev Svea Jansson en bekräftelse på att de finlands-svenska bygderna – och särskilt den åboländska skärgården – hade bevarat

en gammal sångtradition. Man började tala om Finlands svenskbygder som ett av balladens reliktområden. Den 9 maj 1964 publicerade Otto Andersson i tidningen Åbo Underrättelser en stort upplagd artikel rubricerad: »Åboland ett medeltida balladcentrum». Han börjar med att ingående presentera Sveriges Radios inspelningsresa och det stora intresse Svea Jansson hade väckt i Sverige och konstaterar att saken hade fått alltför liten uppmärksamhet i Finland. Han påpekar att han redan tidigare haft den åsikten, att Åboland i äldre tid varit ett balladcentrum – uppteckningarnas stora antal och flera helt unika balladvarianter tydde på detta. Svea Janssons ballader hade nu ytterligare befast Åbolands särställning.

När jag som ung student vid Åbo Akademi våren 1964 skulle skriva min första uppsats i folkdiktsforskning, blev jag av Otto Andersson uppmanad att behandla en av Svea Janssons ballader, legendvisan om synderskan Maria Magdalena, som gjort sig skyldig till de värsta synder man under katolsk tid kunde belasta en kvinna med, nämligen incest och barnamord. Visans Magdalena hade fått barn med sin far, sin bror och med sockenprästen. Och det var hon som bar skulden. Hon blev dömd till sju års botgöring i ödemarken och lyckades så slutligen få syndernas förlåtelse.

Svea Janssons mormor, Eva Gustava Jansson, hade sjungit den visan för Greta Dahlström redan sommaren 1923. Eva Gustava kunde fyra strofer. När Svea 1957 sjöng in visan för Sveriges Radio, sjöng hon den med exakt samma melodi som mormodern 1923. Men Svea sjöng hela 18 strofer som på väsentliga punkter skilde sig från mormoderns Magdalenavisa. Det visade småningom att forskarna vid inspelningstillfället 1957 använde den finlandssvenska balladvolymen som stöd för sitt och sångarnas minne. Eftersom Sveas mormor och mormors mormor härstammade från ön Hitis, sökte man fram en Hitisuppteckning. Men det råkade sig inte bättre än att man fick tag i en litterär text, som var lätt att känna igen, nämligen den som finns återgiven i Poetisk kalender 1816. I den texten är Magdalenas tredje och största synd, den med hennes andliga fader, sockenprästen, borttagen.

Svea Janssons variant av visan vid inspelningen 1957 har följande text:

1. Magdalena vid källebrunn
Solen sken vida
Då kom Kristus och lät sig se
Allt under linden den gröna.
2. Herren Kristus begärde vatten få
Ja om jag hinner efter bägar gå.
3. Hade du ej haft i lönn en man
Jag kunnat druckit ur din bara hand.
4. Aldrig hade jag i lönn en man
Jag har ej gjort sen synd eller skam.

5. Magdalena säg inte så
Du var ju moder åt barnen två.
6. Det ena hade du med din far
Det sänkte du i det djupa hav.
7. Det andra hade du med din bror
Det sänkte du i den djupa flod.
8. Vill du Herre mig straffa då?
Ja du skall sju år uti öknen gå.
9. Kan jag väl något till mat där få?
De blad .. att äta bark ifrån linderot.
10. Kan jag ej något att dricka få?
De blad som faller på de blommor små.
11. Får jag väl något att vila på?
Ja hårda bergen med mossor på.
12. Kan jag väl något till lek där få?
Jo, vargar och björnar dig jaga må.
13. När sjunde året förgånget var
Stod åter Gud för henne klar.
14. Vad tycker du om maten din?
Som om jag ätit det bästa .. mat.
15. Vad tycker du om drycken din?
Som om jag druckit det ädla vin.
16. Vad tycker du om bädden din?
Som om jag sovit på svanedun.
17. Vad tycker du om leken din?
Som om jag lekt med änglar din.
17. I himlen där skall du ha din stol
Det skall du få för din starka tro (Häggman 1992 s. 235 f.).

På äldre dagar, när Sveas minne började svika, hade hon svårt att hålla varianterna i sär. I en inspelning från 1979, ett år innan hon gick bort, dyker den tredje synden, den med prästen, upp igen, och skapar en viss förvirring både hos Svea och hos de intervjuande forskarna (FMI 104, band 1991:12). Men under hela sin sångarkarriär i Sverige sjöng Svea Jansson konsekvent den nya variant hon lärt sig i samband med Sveriges Radios inspelning 1957.

Svea Jansson anpassade sig väl till de nya förhållandena i Sverige. Hon

deltog i Rikskonserter turnéverksamhet och sjöng vid forskarkonferenser. År 1964, samma år som hon fyllde 60 år, fick hon ta emot Nordiska museets Artur Hazelius-medalj i silver för sin insats som traditionsbevarare. Just det året kan anses som en höjdpunkt i Svea Janssons sångarkarriär. Hon deltog då i en stor konsert i ABF-huset (Arbetarnas bildningsförbund) i Stockholm tillsammans med den amerikanske folksångaren Tom Paley och skotten Archie Fisher.

Året därpå, 1965, svarade Svea på en annons om en hushållersketjänst hos en pensionär i Töreboda kommun i norra Västergötland och lämnade Stockholm. I sin nya tjänst fick hon fiska, i sjön Viken, och sköta hushållsarbete som i sitt tidigare liv. Men hon tilldrog sig fortfarande en del uppmärksamhet som vissångare och hon fick besök av sina vänner från Svenskt visarkiv; bl.a. Märta Ramsten besökte henne flera gånger.

Den 1 december 1980 avled Svea Jansson på Skövde kärnsjukhus. Några dagar senare skulle hon ha fått finska statens Pro Finlandia-medalj. Vid sin död var hon medellös och jordfästes på kommunens försorg. Urnan med hennes stoft fördes till Nötö. Folkmusikforskare i Sverige och Finland har rest en minnesvård på graven (jfr »Nötö-Svea i hemhamn, men vården försenad». ÅU 8.6.1981).

NYA UPPGIFTER FÖR BALLADFORSKNINGEN

På 1960- och 1970-talen, då Svea Jansson var som störst som balladsångerska, blomstrade också den svenska balladforskningen. Vid Svenskt visarkiv pågick arbetet på den stora vetenskapliga balladutgåvan Sveriges medeltida ballader, som utkom i fem digra band åren 1983–2001 och där det finlandssvenska materialet utgör en fjärdedel; också i detta verk noteras uppteckningarna och inspelningarna efter Eva Gustava och Svea Jansson. Sveriges medeltida ballader är en stor vetenskaplig vinning inte bara för Sverige.

Som ett slags förarbete till detta utkom flera verk av stor betydelse för den nordiska visforskningen, såsom Bengt R. Jonssons doktorsavhandling *Svensk balladtradition från 1967*, där han ingående granskar balladens källor och traditionsbärare. Som ett resultat av ett framgångsrikt nordiskt samarbete utkom 1978 handboken *The Types of the Scandinavian Medieval Ballads*, som slår fast vilka visor som de skandinaviska forskarna betraktar som medeltida ballader. Katalogen är ett oundgängligt hjälpmedel för den som vill forska i nordisk balladtradition.

Också på finskt håll väckte Svea Janssons ballader uppmärksamhet. Flera av hennes ballader sjungs nämligen också på finska. Inom finsk visforskning hade balladen varit ett försummat forskningsfält. Ända sedan Kalevala utkom 1835 var intresset i huvudsak riktat mot de gamla runorna i östra Finland.

I slutet av 1960-talet inledde forskaren Anneli Asplund vid Finska litte-

ratorsällskapet i Helsingfors arbetet på en finsk balladutgåva. Utgåvan, som även upptar episka visor av annat slag, utkom 1994 och bär titeln *Balladeja ja arkkiveisuja. Suomalaisia kertomalauluja* (Ballader och skillingtrycksvisor. Finska berättande visor). Den utgåvan tillhandahåller också viktig information om den skandinaviska och synnerhet den svenska balladtraditionen. Asplund visar att man genom att analysera de finska balladernas form och språk kan nå fram till den ungefärliga tidpunkten för när en ballad överskridit språkgränsen från svenska till finska. Det går t.o.m. att exakt bestämma vilken finlandssvensk balladvariant som har fungerat som förlaga. När det gäller balladtraditionen har finlandssvenskarna alldeles tydligt fungerat som kulturförmedlare. Detta är intressant inte minst med tanke på traditionen i Åbolands skärgård; tillkomstorten för flera finska ballader förläggs nämligen till trakten kring Åbo.

Sveriges medeltida ballader är, får man anta, den definitiva balladutgåvan i Sverige. Svenskt visarkiv och våra finlandssvenska arkiv är dessutom väl-försedda med lätt tillgängliga uppteckningar och inspelningar. Balladforskningen har aldrig haft bättre förutsättningar än i dag.

Det finns gamla frågor som kunde tas upp igen, som den av Otto Andersson och Ulf Peder Olrog väckta frågan om Åbolands skärgård som en speciell traditionsmiljö för medeltidsballaden. Och nya forskare kan förväntas ställa nya frågor till materialet. En är kanske frågan om hur den »medeltida» balladen kunnat överleva som bruksvara och modell för nydiktning ända fram till vår egen tid.

Slutligen är det med glädje jag konstaterar att rikssprängningen 1809 inte har påverkat balladforskningen. Balladerna är vårt gemensamma arv och ett litterärt och musikaliskt världsarv.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Otryckta

Arnberg, Matts, 1967: Svea Jansson. Visorna på Nötö. Manuskript till radioprogram i Sveriges Radio 14.3.1967. FMI 77.

FMI = Finlands svenska folkmusikinstituts samlingar. Vasa.

SLS = Svenska litteratursällskapet i Finland, Folkkultursarkivet. Helsingfors.

SVA = Svenskt visarkiv. Stockholm.

UPO = Ulf Peder Olrogs privatarkiv, Stockholm: Svea Jansson minnesanteckningar (UPO: Jansson).

ÅU = Åbo Underrättelser.

Tryckta

Andersson, Otto, 1964: Åboland ett medeltida balladcentrum. Åbo Underrättelser 9.5.1964. Särtryck. (Även i *Studier i musik och folklöre* II. Åbo 1969. S. 113–118. Skrifter utg. av SLS 432. Helsingfors 1969.)

— 1965: Balladen i Svenskfinland. Några reflexioner. Åbo Underrättelser 16.11

1965. Särtryck. (Även i Svenskbygden 1966 nr 4 och Studier i musik och folklore II. Åbo 1969. S. 18–123. Skrifter utgivna av SLS 432. Helsingfors 1969.)
- Asplund, Anneli, 1994: Balladeja ja arkkiveisuja. Suomalaisia kertomaleuluja. Helsinki.
- Atterbom, P. D. A., 1816: Nordmansharpan. Svenska fornsånger. Poetisk kalender för år 1816. Utg. af Atterbom. Upsala [1815].
- Forslin, Alfchild, 1968: Greta Dahlström som fältforskare i Svenskfinland. Åbo. Budkavlen. (Även i Meddelanden från Svenskt visarkiv 24. Stockholm.)
- Häggman, Ann-Mari, 1992: Magdalena på källebro. En studie i finlandssvensk vistradition med utgångspunkt i visan om Maria Magdalena. Helsingfors. (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 576.)
- 1994: [Recension av] Svenska medeltidsballader. Hufvudstadsbladet 23.11.1983.
- Jonsson, Bengt R. 1967: Svensk balladtradition. Balladkällor och balladtyper. Stockholm. (Svenskt visarkivs handlingar 1.)
- Olrog, Ulf Peder, 1962: Om ballader i levande tradition. Den medeltida balladen. Stockholm. (Även i Olrog 2011.)
- 1965: Visorna från Nötö. Synpunkter kring ett inspelningsprojekt. Arv. Tidskrift för Nordisk Folkminnesforskning. (Även i Meddelanden från Svenskt visarkiv 22. Stockholm 1965. Ingår dessutom i Olrog 2011.)
- 2011: Studier i folkets visor. Utg. av Mathias Boström, Märta Ramsten och Karin Strand. Stockholm. (Skrifter utgivna av Svenskt visarkiv 31.)
- Ramsten, Märta, 1992: Återklang. Svensk folkmusik i förändring 1950–1980. Stockholm. (Skrifter från Musikvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet, nr 27. Svenskt visarkivs handlingar 4.)
- Åbo Underrättelser 27.12 1958; 9.5.1964; 16.11.1965; 8.6.1981.

Mellan stjärnedikt, familjegräl och politik

EN REFLEKTERANDE BONDE OCH HANS DAGBOK PÅ 1840- OCH 1850-TALET'S UPPLÄNDSKA LANDSBYGD

Av Iréne Flygare

Bonden Anders Pehrsson i Myrsjö, Torstuna, skrev en dagbok där känslor och åsikter trängs på sidorna tillsammans med hackor och årder, gummor och grisar. En hel livsvärld öppnar sig vid läsningen.¹ Mycket har sagts om dagböckers källvärde. Men dagbokens styrka är att den förmedlar subjektets upplevelse inifrån av det som sedan blev historia.² Den förmedlar existensen, vare sig den är rationell eller irrationell, vardaglig eller sublim men visar också på mötet mellan samhällets strukturer och individens fantasi. En dagbok är en unik källa, måste så vara per definition, men just det unika kan vara det som kastar ljus över större sammanhang. Den hala tvål vi kallar verklighet rör sig mellan det unika och det generella, och för att fånga den behöver också vi röra oss däremellan.

Torstunadagboken innehåller noteringar för varje dag mellan 1844 och 1859 och är till stora delar på vers.³ Dels kan innehållet i en dags arbete presenteras i några strofer, dels kan en reflektion över människorna bli till en

Föredrag vid Akademiens sammanträde 16 februari 2011.

¹ I Nordiska museet förvarades sedan 1950-talet ett par sidor i avskrift av Torstunadagboken. Originalen hade dock hämtats därifrån och förlorats ur sikte när det stora bondedagboksprojektet genomfördes. Janken Myrdal bad mig att söka rätt på dagboken eftersom den kom från min hemsöcken. Anders Pehrsson visade sig ha ägt gårdar även i Vappeby, och på en av dessa låg dagboken i tryggt förvar. Jag tackar Janken Myrdal för uppdraget. Dagboken finns nu i Upplandsmuseet inför utgivning.

² Dagböcker har ofta använts i mentalitets- och mikrohistoriska studier. För teoretiska och källkritiska resonemang om mikrohistoria se Levi 2001 och Peter Burkes kommentar till Levis bidrag i Burke 2001. Se även Myrdal 1995. Götlind har för svenskt vidkommande och bl.a. från Backåkers Eriks dagbok resonerat om värdet av mikrohistoria (Götlind 2001 och Götlind & Kåks 2004).

³ Den bevarade dagboken inleds med en lös sida i början av februari 1844; därefter fortsätter den i en inbunden bok i folioformat. Texten på den lösa sidan och i resten av dagboken är uppställd i spalter och av samma regelbundna karaktär. Med största sannolikhet har Anders Pehrsson fört dagbok även dessförinnan. Möjligen försvann tidigare års böcker i den brand som ödelade hela Vappeby by år 1840.

eller flera verser. Ett exempel är utdraget nedan ur den långa dikt inspirerad av den backanaliska dans som tråddes under ett av kalasen i byn:

Hej lustigt i Myrsjö
 Eric Jansson gjort dans
 Bongossar, stalgumssar
 förmerar en skans
 med Bäk och med Syl
 med nål och med pryl
 af särskilta skrån
 alt fyller i vrån
 med pipan helt lång
 Snöret om halssen, uret i fikkan
 bläncker af brikkan
 danssar med flickan
 i frakken så kort
 Paltalångerna spenda
 Çalossen i förstugan
 Herre för Dan
 ...
 Lik Ryssar i steppen helt vilt
 Eric Jansson hans Lina
 stor glädje nu får
 des Piga Justina,
 nu later ej går
 och Far Far en kup af sumpen nu får (20 juli 1845).

Genom Anders Pehrssons penna förmedlas människors brister och glädjeämnen, universums stjärnor, Guds vilja och naturens skönhet. Anders Pehrsson skrev om kvinnors och mäns arbete. Han reflekterade över livet och samhället, grannarna, släkten, prästerna och kungahuset – gärna i en känsloladdad eller kritisk ton, alltid färgstark men lika ofta vemodig och utlämnande. Det som förutom verserna, de lyriska uttrycken och ögonblicksbilderna av livet i byarna är det märkvärdigaste med dagboken är den infernaliska skildringen av livet som undantagsfolk – fördelsfolk – i kombination med de familjetragedier som drabbade familjen i Myrsjö. Till detta återkommer jag.

DAGBOK I TIDEN

Även om det finns exempel på bondedagböcker från 1700-talet så har flertalet författats under 1800-talet och särskilt dess andra hälft (Larsson 1992 s. 10 f.). En vanlig förklaring till den tidsmässiga fördelningen är att skrivandet hör samman med de tekniska och ekonomiska förändringar som jordbruket genomgick vid denna tid och att behovet av orientering växte i en föränderlig situation (Myrdal 1991 s. 14). Anders Pehrsson var född 1781 och tillhör den äldre generationen av dagboksförfattare i bondeledet. Jag är benägen att vidhålla att skrivandet för Anders Pehrssons del handlade

mindre om jordbrukets direkta omvandling – som han egentligen aldrig reflekterade över i dagboken, på gårdsnivå var förändringarna också mer gradvisa – än om nya världsbilder, ny vetenskap och om människans plats i universum och samhälle. Hans levnadslopp sammanfaller med en rad omvälvningar, inte minst på det idémässiga planet. Han var åtta år när franska revolutionen utbröt och 67 år när det kommunistiska manifestet skrevs, för att ge några hållpunkter. Den direkta påverkan går väl aldrig att utreda men ingen undgår tidsandan, inte ens i Torstuna.⁴ Även om det på ett makroplan pågick en agrar revolution, förefaller det för Anders del handla mer om den allmänt sett kulturellt rika och produktiva tid som för böndernas vidkommande tog sig uttryck i blomstrande folkkonst, folkligt mode, självständigt textilt och musikaliskt skapande och där de påkostade mangårdsbyggnaderna manifesterade en egen tolkning av den nya tiden.⁵ Jag ser Anders skriva som en del i denna rörelse.

Bondedagböcker, med sin ofta knapphändig stil och starka knytning till arbetsårets växlingar, skiljer sig från de dagböcker som borgerskapet eller adeln lämnat efter sig, där känslor och reflektioner haft större plats. De exempel som trots allt finns är relativt sena och skulle därmed representera mer »förborgerligade bönder» (Liljewall 1995 s. 31 f.). Anders Pehrssons dagbok från Torstuna ställer mycket av detta på huvudet, fylld som den är av reflektion, harm och lycka. Frågan är om den tämligen grova indelningen i borgare och bönder är meningsfull i detta sammanhang. Strax innan Anders påbörjade sin dagbok satt en annan bonde några byar bort och vakade i veckor vid hustruns förlossningspsykos. Trött och vanmäktig började han göra en himmelsglob, trots att varken han eller någon annan i socknen sett en sådan.⁶ Hela samhället var i rörelse; både borgare och bönder, ung och gammal påverkades. Förmågan att fänga och tolka idéer och föreställningar fanns rimligen hos varje grupp och varje individ som hade behov eller fann lust därtill, men bearbetningen och uttolkningen skiljde sig åt beroende på den kulturella kontexten.⁷

LITE PERSONHISTORIA

Anders Pehrsson var född år 1781 i Vappeby i Torstuna som då låg i Västmanlands län men i landskapet Uppland. Fadern var bonde och häradsdomare och syskonskaran var stor. En yngre bror brukade halva hemgården vid

⁴ Jfr Ödman 2007 s. 232. Ödman resonerar om skärningspunkten mellan individen, existensen och samhället med bl.a. exempel från dagboksskrivandet. Liljewall har systematiskt undersökt denna relation i sin trilogi (1995, 2001, 2007).

⁵ Under Anders Pehrssons livstid inföll något av böndernas guldålder då de gynnades både socialt och ekonomiskt. Se Gadd 2000.

⁶ Levnadsteckning av Anders Andersson i Rönna, Härnevi.

⁷ I Svenske 1993 s. 14 ff. finns en sammanställning av tänkbara drivkrafter för dagboksskrivandet i agrar miljö. Se även Liljewall 1995.

tiden för dagboken. Anders var gift med Anna Jansdotter, bonddotter från samma by; de hade varit kära i varandra sedan barnsben enligt Anders. Till sammans hade paret en son, även han med namnet Anders. De ägde tre gårdar varav två nedbrunna i Vappeby (en av dessa var rusthåll) och den gård i Myrsjö som man bodde på. Trots olika byar låg gårdarna intill varandra. Vid tiden för dagboken hade Anders Pehrsson slutat som bonde och lämnat över egendomen till sonen Anders, gift med rusthållardottern Elisabeth från Rung i Torstuna. Även dessa hade endast ett barn, en son vid namn Anders. Så förutom Anders Pehrsson själv fanns sonen Anders Andersson och sonsonen Anders Andersson på samma gård. Anders och Anna bodde i en undantagsstuga, i detta fall i brygghuslängans kök och kammare, som låg i vinkel mot mangårdsbyggnaden där sonen Anders bodde med sin familj. Undantagsstugan, som fortfarande finns kvar, var en enkel byggnad, kall och dragig och med råthål i grunden. Anders liknade den vid en fängelsecell.

Anders Pehrsson kom från en släkt där en rad förfäder kunde räkna sig som riksdagsmän, häradsdomare och nämndemän. Giftermålen antyder att man gärna hämtade sin äkta hälft ur sådana kretsar. Det vore fel att påstå att de utvecklades till storbondesläkter i ekonomiskt avseende; den koncentration av jordäggande som då och då uppstod skingrades normalt vid nästa arvskifte. Däremot framträder de i källorna som något av en politisk-kulturell elit (Flygare under utg.). Anders Pehrsson framstår som en i bygden väl integrerad person och han var under åren 1831–1849 nämndeman för Torstuna härad och 1831–1847 föreståndare för sockenmagasinet. I husförhållängden omnämns han som före detta kyrkvärd. År 1842 valdes han in som ledamot i socknens första skolstyrelse (Bladh 1979 s. 221). Av dagboken framgår att Anders Pehrsson flitigt assisterade länsmannen, delade ut pantningar och stämningar och deltog i olika syneförrättningar.⁸ Sockenens folk tog regelbundet Anders tjänster i anspråk för att upprätta kontrakt, protokoll, lånehandlingar och testamenten. Förtroendeuppdrag tog under dagbokens första del flera dagar i veckan. I några kärnfulla rader karaktäriserar han denna syssla:

Bort med stämningar
tjänste peningar, våt Tröja,
lortig stöfvel, tom mage (14 okt. 1844).

Torstuna socken var ett utpräglat skattebondeområde där herrgårdar saknades helt men där den militära närvaron bildade ett finmaskigt nät från menig till befäl. Anders Pehrsson var rusthållare och omgiven av 16 andra rusthållare i socknen samt ett antal rotebönder. Förutom grenadjärer och soldater fanns en ökande grupp av obesuttna (Bladh 1979 s. 358 f.). På grund av den ödeläggande bybranden år 1840 skiftades Myrsjö och Vappeby mycket tidi-

⁸ Länsman Ekblom var faderlös och sattes i skräddarlära men uppmärksammades för sin skrivkunnighet och organisationsförmåga. Han var mystiker och övertygad swedenborgare och gav också ut diverse skrifter. Se Bladh 1979 s. 300.

gare än de flesta andra byar i socknen. Bystämmorna levde trots skiftet kvar och genom dagboken framstår en rad företeelser som gemensamma angelägenheter.⁹

Dagboken förmedlar en vardaglig lunk med oxar, årderbruk, tvåsade, slagtröskning, tionde, lövtäkt och arbete i humlegårdar och fähus. Däremot var rörligheten stor; man gick, red eller åkte efter häst till städer och marknader – Enköping, Stockholm och Västerås – minst en gång i veckan under höst och senvinter. Tidsmässigt befinner sig dagboken mitt i den agrara revolutionen, men de egentliga nymodigheterna på gården var potatis och insådd klöver på en del av ängen.¹⁰ Man var dock starkt inriktad på försäljning av spannmål, fläsk och grisar och ibland smör och hö. Denna saluekonomi ägde rum inom en traditionell agrar produktionsteknik men, som dagboken visar, i starkt beroende av billig arbetskraft bland de ökande skarorna obesuttna. Det var inte en bondetradition med stor bokstav fylld av högtidliga seder utan snarare en bråkig miljö där grannbonden kunde hota med kniven och där uppstudsighet och arga tirader blandades med klarinettens jämrande, allt i ett tappert drickande och rökande.¹¹

LÄRDOM OCH LÄSNING

Anders Pehrssons handstil är driven och språket har många inslag av främmande ord som »ultraliberal», »ambusion», »konterfej», »vitter». Anders ger intryck av att vara genuint språkligt intresserad och förtjust i att vända och vrida på ord och uttryck, även när han inte skrev på vers.¹² Bilder och liknelser spelar stor roll i hans framställning. Han använder språkets både ironiska och känslomässiga potential på ett sätt som åtminstone de flesta bondedagböcker från denna tid inte kommer i närheten av. Anders Pehrsson var en hängiven läsare utan att några boktitlar nämns.¹³ Efter sonens dödsfall lät han dock göra en bokkatalog över dennes bokinnehav – vilket antyder en viss volym. Det förefaller också som att man lånade böcker av varandra och

⁹ De stora agrara förändringarna i bygden skedde inemot 1870-talet; då var skiftena klara och ängsmarken lades allt oftare under plogen. Färskmjölk, ångbåtar och järnvägar pekade vid denna tid mot samhällets ökande industrialisering, men då hade Anders Pehrsson redan slutat sina dagar.

¹⁰ Mot slutet av dagboken, när sonsonen tagit över, nämns tröskverk och en nyodling på bymossen.

¹¹ Jfr Prosten Munckells dagböcker från några socknar ett par mil västerut, där han skildrar liknande bondeliv på 1830-talet (Munckell 1979–1995).

¹² Anders Pehrsson var född samma år som den likaledes dagboksskrivande bonden Pehr Jansson i Vittinge socken, Torstuna härad. Språkvetaren August Isaacsson anger att Pehr Jansson lärde sig skriva av en originell och färgstark västgöte vid namn Jon Brecklin, troligen då denne var skolmästare i Torstuna socken. Att båda dagboksförfattarna var födda samma år gör det troligt att också Anders Pehrsson, som växte upp i Torstuna, gick i skola hos Brecklin (Isaacsson 1968).

¹³ Anders Pehrsson nämner vid ett tillfälle »doktor Cober» – sannolikt tysken Gottlieb Cober. Jfr Backäckers Eriks dagbok där Cobers verk också nämns (Svenske 1993 s. 90, 167 f.).

skrev av. Vid denna tid fanns en förhållandevis lättillgänglig litteratur, romaner och folkböcker men även lantbrukslitteratur vid sidan om den religiösa (Svedjedal 1987 s. 153 ff.). Den tidning som nämns är Aftonbladet, men ytterligare tidningsprenumerationer antyds och även här lånade man mellan gårdarna. I hans läsning finns förmodligen en god del av förklaringen till hans egensinniga sätt att skriva. Han tycks ha fångats av orden och språket och hur man med dessa hjälpmedel kunde skapa något eget.¹⁴

Hussyslor förretta till qveln den kom
min hustru en vän då besöckte
6 timar alena studerade jag
min blik sen till himlen upsende
der glänsade stiernor till Tusendetal
mina studier för qveln jag sluta
naturen nu vilar, alt hafver sin Ro
jag ochså Inslumrar uti denna tro (27 dec. 1844).

Genom dagboken framskymtar det klara och förnuftsmässiga som ett ideal för Anders liksom en längtan efter det upplysta, efter stjärnor och rymd, efter en »uranisk harmoni». Han skrev ett antal strofer om just stjärnorna och däribland en mycket lång dikt om dessa »rymdens blyga tärnor», som så skönt talade »himlens ögonspråk» (29 april 1850). Anders verkar ha drivits av lusten att lära och att kunna om länder, stäpper, tsarer, om allt det som låg långt bort från Torstuna, och han ironiserade över okunniga drängar som trodde att Frankrike låg i Sverige. Likafullt var han dock övertygad om trolldomens kraft och hade mycket bekymmer med grannen, fördelsgubben Bro-lén, som beskylldes vara »häxmästaren» bakom allehanda »trollpyngel» som kvinnorna hittade intill lagården och som fick korna att mjölka mindre. I byn väsnades också en argsint tomtgubbe. Den livsvärld som var hans rymde både åldriga folkliga världar och upplysningens klara ljus utan större problem.

POLITIK

vår verld är en Teater
der flitig man och later
sig ömsom Presentera
och kroppen sin agera (15 maj 1844).

Anders var intresserad av politik och hans bild av samhället var att bönderna sögs ut av herrar och halvherrar (något som han ansåg att även obesuttna och arbetare drabbades av). När landets tidningar rapporterade om en »vitsot»

¹⁴ Jfr Svenske 1993, som menar att sökandet i dagboks-författarnas sociala och ekonomiska omständigheter inte ger mycket. Många delade samma situation men skrev inte. Det är lusten till språket som är det gemensamma. Huruvida Anders Pehrsson skrev för att andra skulle läsa kan inte här utredas.

som härjade bland fattigt folk och som förklarades med för mycket kaffe och brännvin, menade Anders Pehrsson att vitsoten orsakades av att bättre folk, »lättingar», sög musten ur den gemena hopen, som tvingades arbeta eländigt, leva uselt, gå i smuts och svett. Även det egna tjänstefolkets villkor kom till uttryck som i beskrivningen av den dugande pigan som av hårda husmödrar drevs från plats till plats så att hon »far som vatten om sten och sliter tiden i elände» (1 nov. 1849). Även händelser ute i världen kommenterades: »folken uppreses och troner gör fall. Pöbelrop höres likt kanonernas knall. Över hela Europa så ljuder» (21 april 1848). På det politiska planet var han starkt kritisk mot kungahuset (både Carl XIV Johan och Oscar I). Han skrev om Carl Johans aptit på »rubler» och »fruns», och om att »Kung Oscar vill ta var styver vi ha. [...] Ta bröd från patrioten och fodret från fyrfoten [...] Ack vore vi alla fransoser kvitt» (31 dec. 1847). Under 1848 års upplopp i Stockholm reagerade han bara ett par dagar efter utbrottet på hur soldaterna sattes in »att pöblarna kuva», när egentligen »bankerna gömmer storpöblar» som om »kassan tar vård» (21 mars 1848). De begynnande handelsverksamheter som vid denna tid drevs i torp och backstugor, som ett slags föregångare till lanthandeln, berömmar han som viktig för fördelsfolk (som hans egen Anna) och backstugufolk, som inte orkade eller hade möjlighet att åka till staden för att avyttra ett par ägg men här kunde få lite tobak i utbyte.

PRÄSTER

Anders Pehrsson uttrycker i dagboken en orubblig gudstro; däremot var prästerskapet i fokus för hans kritik: »Torstuna socken fått sig en lott stjärtar till präster». Prästerna var hela tiden ute efter böndernas pengar i allt från tionde till likstodspengar. De var falska, lata och inte särskilt begåvade. Församlingens kyrkoherde var riksdagsman och Anders drabbades av skrattekramper när han i tidningen läste om dennes motion angående främjandet av den inre missionen. Under det första bevarade dagboksåret gick Anders i kyrkan någorlunda regelbundet. Sedan skedde ett byte av kyrkoherde och besöken glesades ut betydligt; någon gång satt han utanför kyrkan under gudstjänsten. En av anledningarna tycks ha varit missnöjet med predikningarna. Den tidigare kyrkoherden kunde få tårarna att rinna på församlingsborna medan den nya inte förmådde »slå bula på bondhjärtat». ¹⁵ Att utebli från gudstjänsten tycks inte ha varit uppseendeväckande. Anders, som läste eller skrev under tiden, fick ofta besök av andra bönder som inte heller gick till kyrkan. ¹⁶

¹⁵ Prosten Berggren, som uppskattades av Anders, anges av Bladh som färgad av upplysnings-tiden medan efterträdaren Forsells predikningar enligt herdaminnena något brast i ledighet och frihet (Bladh 1979 s. 188; Berg & Norrman 1997 s. 330).

¹⁶ Frikyrkorörelsen »leseriet» hade inte nått bygden utan den enda religiösa oron skapades av erikjansarna. Erik Jansson växte upp i kyrkbyn och var under 1840-talet arrendator i Vappeby. Under de oroliga åren i mitten av 1840-talet var Anders Pehrsson inkallad för att döma i de re-

GENERATIONSVÄXLINGENS VEDERMÖDOR

Dagboken ger intryck av att Anders ständigt reflekterade och strävade efter att foga in detaljer och händelser i ett större sammanhang. När vi möter Anders var han 63 år och hade lämnat sin aktiva tid som bonde. Även om han gestaltat sina upplevelser i dagboksform tidigare, gav generationsväxlingen och livet som fördelsman upphov till en omfattande skrivargärning.

Anders och Anna hade lämnat över gården i samband med sonens giftermål. Formen för generationsväxling skedde i stora delar av Västeuropa inom ett system där legala former blandades med lokal praxis.¹⁷ Hur den blandningen såg ut varierade mellan bygder och regioner. Generellt togs gården över i samband med att den presumtiva arvingen gifte sig. Övertagandet innebar att den yngre mannen, ingift eller son, officiellt och praktiskt blev ansvarig för gårdshushållet och gårdsbruket. Den nya äktenskapliga enheten blev husbondefolk. I Torstuna blev de unga värd och värdinna på gården, medan de gamla trädde tillbaka som undantags/fördelsfolk. I denna form av generationsväxling (som brukar räknas som en del av det västeuropeiska giftermålsmönstret) fanns därför som regel två hushållsbildningar på gården, åtminstone så länge som den äldre kvinnan levde och orkade. Generationsväxlingen var en transferering av det legala och ekonomiska ansvaret som exempelvis skattskyldigheten men också när det gällde ansvaret för hushållsmedlemmarnas uppförande och fostran, praktiskt beträffande arbetsorganisering och gårdens drift liksom den interna makten över hushållet.¹⁸

Överlåtelsen av en fastighet skedde normalt med ett undantags/fördelskontrakt (gällde även om den som tog över var en icke-släkting). Kontrakten var in-teckningar i fastigheten med rätt att bo kvar och ett försörjningsskydd som gällde oavsett om gården såldes vidare. Det handlar alltså inte om någon välvilja från de yngre som lät de äldre bo kvar, utan om att de gamla ägarna sålde eller överförde gården med vissa förbehåll. Kontrakten var viktiga värdehandlingar, något som Anders och andra fördelstagare i Torstuna utnyttjade när de pantsatte sina kontrakt för att få loss pengar. Kontrakten var en del av det ramverk som legalt omgav egendomstransaktioner, och i händelse av svårare tvister kunde rättsväsendet aktiveras. I praktiken var ofta gapet mellan de formella och de reella formerna stort (Flygare 2000).

ligiösa bråken som uppstod när hälsingska anhängare till Erik Jansson samlades i Österunda. När en av Myrsjöbönderna gav sig av 1846 för att ingå i den nya kolonin Bishop Hill i Amerika kommenterade Anders Pehrsson endast att grannens ärvda förmögenhet snabbt hade försvunnit »som pilt i Greta» och att han nu sökte sin lycka i Amerika bland de »kopparfärgade».

¹⁷ Litteraturen är omfattande; se exempelvis Abrahams 1991; Arrizabalaga 2005; Sabeau 1990; Seccombe 1995; Hajnal 1965; Habbakuk 1955; Högnäs 1938; Segalen 1986; Todorova 2001; Löfgren 1974; Gaunt 1983.

¹⁸ Denna ordning skiljer sig från patriarkala system där det gamla paret till sin död behöll makten över egendom och hushåll. Man kan diskutera vilken betydelse den regelbundna maktväxlingen mellan gammal och ung haft i ett vidare socialt och kulturellt sammanhang.

Torstunadagboken visar hur det trots fördelskontrakt var ett vardagligt trätande om både varor och förmåner samt arbetsinsatser och arbetsorganisation.

Eftersom de gamla dels bodde på gården, dels arbetade varje dag i jordbruket och dessutom hade fortsatt ekonomiskt anspråk på avkastningen, är det inte förvånande att konflikter uppstod och att gränserna mellan olika ansvarsområden överträdde. De äldre hade åsikter om hur saker skulle skötas samtidigt som de yngre lyckades förmedla att de gamla var till besvär. Även om man huserade i separata bostäder delade man på trädgård och förvaringsutrymmen. Gränserna mellan ditt och mitt var stundtals oklara och Anders klagade över att sonhustrun plockade äpplen från träd som var hans och hur hans gamla pälsvandlats till fäll åt ett hjälphjon. Det ömsesidiga beroendet skapade också en ömsesidig påfrestning. Dugliga kvinnor förvandlades till fräsande svärdöttrar och välmenande fäder till tjatiga gubbar.¹⁹

»LEVER AV VAD SNIKEN GER»

I fördelen ingick kor, får, höns, grisar, djur som Anders konstant kallade farmors eller mors. Det är mors ko, mors gris, mors lammungar och hönor. Mor Anna var inte längre värdinna på gården men hon fortsatte bedriva sin hushållsekonomi. Kon liksom de andra fördelsdjuren vistades dock tillsammans med gårdens övriga kreatur både i fähus och på bete. I fråga om fodret tycks vissa kvantiteter vara avmätta som fördelsfoder men själva utfodringen föll på gårdens värdinna, Elisabet. Anders var dock ständigt missnöjd med den bristfälliga utfodringen på gränsen till svält.

kan ni tro, farmors koo,
bara ben och skin
kan ni tro farmors koo
bara skiedor får
kan ni tro farmors koo
hörer knappast gök
kan ni tro farmors koo
lefver af hvad sniken ger (22 jan. 1848).

Fördelsfodret förvarades för sig och Anders noterar att Elisabet stal foder från de gamla. »Vi har vårt foder på logen över portlidret men Lisa är där och tar fast hon har 9 lass klöver hemma» (28 dec. 1848). Dessutom bytte hon ut bra fördelsfoder mot gammalt från gården. När kon sinade skulle Elisabet ge Anna en nykalvad ko, något som ibland tog många veckor, allt medan Anders hävdade att även gamla katter vill slicka sötmjolk. Arbetsfördelningen mellan de båda kvinnorna är inte helt lätt att förstå men Elisa-

¹⁹ De konfliktlinjer som träder fram i Myrsjö liknar i hög grad dem jag funnit i modernt jordbruk. Konflikterna får sin näring av en specifik egendomsrelation men kan än idag kanaliseras i bråk om vardagligheter (Flygare 1999).

bet utfodrade och Anna höll rent, mjölkade sina djur, klippte får och slaktade. I fördelen ingick ärtland, kålland, lin- och bönland som de båda äldre skötte själva. Det var rätten till sådana land som ingick, inte själva produkterna; dessa förväntades fördelshushållet själv frambringa. Den del av ekonomin som under den aktiva tiden hörde hemma under värdinneskapet flyttades vid generationsväxlingen delvis över till den äldre kvinnan, om än i mindre skala men med bibehållet ansvar för slutprodukten. Gick odlingarna fel fick man stå sitt kast; någon kompensation från gården var inte att påräkna. Anders var tydlig i dagboken med att detta är Annas del av fördelen. En viktig del i fördelskontraktet var spannmål, men det tycks ständigt ha varit problem att få ut den delen av fördelen. Säden levererades sent, den var av klen kvalitet och av fel mängd. Elisabet ansåg att Anders försökte ljuga sig till större fördelskvantiteter och det rådde ett allmänt bråk om uttagen. Här var det inte fråga om särskilda åkrar där fördelsfolket fick odla sin spannmål själva, utan säden utgick i sin fastställda kvantitet; den mättes av från den samlade skörden oavsett skördeutfall, och det var Anders som tog emot den.

»KOM HJÄLP MIG IDAG»

Även om nästa generation formellt stod för gården förväntades de äldre delta i arbetet i ett slags dagsverkssystem, där de i likhet med andra dagsverkare hade rätt till måltider. Här uppstod mycket bråk i Myrsjö genom att Elisabet oftast lät bli att ge de gamla någon mat. Anders antecknar nogsamt varje uteblivet mål mat samt noterar med förvåning de gånger han erbjuds en tallrik korv eller pölsa. Trots att både Anna och Anders var över 60 år när dagboken börjar, var deras arbetsintensitet hög. Anna bultade kokor eller tryckte ned årdret medan Anders körde; de band och räfsade, slog och skar, slagtröskade, vallade djur, skötte humlegårdar, bråkade lin och alla andra hundratals arbeten som det agrara livet bestod av. Efter sonens död ökade trycket på Anders som nära nog intog stordrängens roll vad gäller arbetsinsatserna. Ibland orkade han inte riktigt och klagade över att han hade slagit samma äng i sextio år och nu hade ont och var trött. Även Anna var trött men fogade sig i sonhustruns krav enligt Anders, som sammanställde dagen på följande vis:

Först Kaffe till Redes
gifver Far uppå Säng
han Parerar som Dreng
ack, Ko Creaturet
är stind uti juret
straxt springer hon dit
med stop, och med stäfva
uti begge nefva
är Rasker igen
miölken genom siln

Rinner som Piln
giort i en hast
Fyra Får bräker illa
hon Tvingas att stilla
så fort som hon kan
sist Tvenne hönor at taga
och hålla i aga
at få Produkten till gangs
Sen Stämman så juder
mors Sonhustru biuder
kom gielp mig i Dag
ni håller er maten
och lefver på staten
betalning ej får
Sjutti Ett årig gumma
der emot vill brumma
är tålig och from
Så bort Rinner Dagar
Så bort Rinner år
men i slutliga Klämman
mors Sonhustru står (10 mars 1851).

MORS SONHUSTRU, SURA LISA ELLER LADYN

Ett mycket framträdande tema i dagboken är Anders ansträngda relation till sin sonhustru; hatet och bitterheten framstår tidvis som mycket intensiva. Av de motgångar Anders drabbats av under åren var sonhustruns flytt till gården den största:

Jag skall i dag i korthet omnemna mina
timliga motgångar som följer Nembligen
- först Mors sonhustrus hit komst till gården
- andra då Vappeby upgick i Eld
- Tredie lantmeteriet i 2^{ne} byar
- fierde min sons Dödliga frånfelle
- och femte min Son Son går troligen miste
om sin Faders egendomar i anseende till
sin moders stora galenskap (28 sept. 1851).

Anders hade många olika namn på sin svärdotter, oftast elaka; den vanligaste benämningen var »mors sonhustru», andra är »sura Lisa», »onda Lisa» eller »Ladyn». Det är givet att konflikten blir ensidigt belyst, men av de faktiska händelser som omtalas måste svärdottern ha haft en del humörproblem, vilka inte enbart kan hänföras till dynamiken i generationsväxlingen. Ett exempel är Elisabets våldsamhet mot djur – Anders omtalar många gånger gårdens djur med värme – men Elisabet slog djuren så illa att de krävde vård i veckor för att överleva. Framför allt var det Annas djur som råkade illa ut. Ett annat exempel är Elisabets försök att utesluta svärföräldrarna i olika sammanhang. När hon ställde till med kalas var det sällsynt att Anders och

Anna bjöds in, även om gårdsfolket för övrigt deltog. Hennes respekt för de äldres ägodelar var också bristfällig. Vid flera tillfällen satte hon in olika klädesplagg som tillhörde de gamla på auktioner i byarna. Hennes ordval i meningsutbytena var inte nådiga, och även om Anders kunde svara emot reagerade han över att hon var elak mot Anna och att hon utnyttjade de äldres arbetskraft och kort sagt behandlade dem på ett ovärdigt sätt.

[...] så aflönar
mors Lissa sit fördels folk
och tänker som följer

Såcker uti Syster
Tugge bus i Bror
äg, och Fläsk i far
och gubbe kuk i mor
och Skjtt i bå Far Far och Far Mor (11 febr. 1851).

Situationen i Myrsjö blev dock avsevärt mer ansträngd när den unga bonden, sonen Anders, dog efter några dagars sjukdom i en ålder av 38 år. Tårar, sorg och hyllningsverser fyller dagbokssidorna. Det är tydligt att de gamla kände sig fångade i en situation de inte förutsett. Samhället hade genom lagar och förordningar skapat ett ramverk för hur ett dödsfall mitt i livet skulle hanteras. För de interna påfrestningarna på gården däremot var det bara normer och värderingar man hade att falla tillbaka på.

Med dödsfallet blir Elisabets släkt mer närvarande i dagboken. Anders tyckte inte om dem sedan tidigare; i hans sinne hade sonhustrun med åtföljande släktingar – »patrasket» från Rung och Tibble – nästlat sig in i den egendom som Anna och han hade arbetat samman. Efter det att hans ende son dött utsågs dessutom Elisabets bror och svåger till förmyndare för den allra yngsta Anders, sonsonen på gården.²⁰ I Anders ögon var dessa förmyndare de mest inkompetenta han mött. Han tvingades hela tiden förklara lagar och procedurer för dem och anklagade dem tillsammans med resten av Rungsläkten för att försnilla egendom ur dödsboet. Särskilt illa omtyckt var Elisabets mor, »åltfrun» eller »mormor i Rung» i Anders vokabulär. Av dagboken framgår att hon efter dödsfallet vistades oftare i Myrsjö än tidigare och att i hennes släptåg följde även ett antal andra kvinnor. Anders ansåg dock inte att kvinnorna hjälpte till att sörja, utan det enda de gjorde var att stänga sig inne för att »gjola» med änkan samt att i övermått dricka »bäskus», röka, »äta det feta», skvallra och ha huvudvärk.

Genom sitt änkestånd blev Elisabet myndig och gårdens föreståndare. Om generationsväxlingen inneburit påfrestningar på generationsordningen, så innebar dödsfallet och därmed Elisabets nya roll som ledare av jordbruket en utmaning av genusordningen. Anders ansåg att änkan borde arrendera ut

²⁰ Det är inte otroligt att Elisabet hade fört in pengar i gården då hon själv lösts ut från sin hemgård av en broder och att man därigenom ville säkra denna sidas intressen genom att utse en släkting till förmyndare. Jfr Ågren 2009.

gården. Elisabet tycks däremot ha velat behålla driften i egen regi och makt-kampen mellan änkan och svärfadern blev svårartad. Anders liknade henne vid en sugga som själv vill röra i mjöllåren, och han vändades över hennes ekonomiska förehavanden. Här förefaller hans oro grundad eftersom flera fordringsägare låg på; även fogden hörde av sig och Anders tvingades författa förklarande inlagor till landskansliet (länsstyrelsen). Han fick efter en tid bud från en 28-årig rusthållarson i socknen som önskade gifta sig med Elisabet. Något omgifte blev aldrig aktuellt för hennes del, vilket Anders beklagade. Från Elisabets horisont kanske friheten att styra gården på egen hand tedde sig mer lockande än att under en ny make än en gång bli omyn-dig. Möjligen hade hon också tankar om att vidmakthålla driften tills sonen var vuxen nog att ta över.

»NIONDE KNOTAN AV HUNDRUMPEN»

Elisabet var i sin värdinneroll, redan innan hon blev änka, den som hade an-svar för lagården och djuren; det var inte bara korna och smådjuren som låg under hennes ansvar utan även oxarna. De beslut hon som kvinna tog i fråga om djuren påverkade även männens arbete. Konflikterna mellan svärfar och svärdotter om arbetsorganisationen fanns redan före unge Anders fränfalle men blev etter värre därefter. Han ville för sin del bestämma över hur en dag skulle läggas upp och över hela produktionen. Han kallade in hjälphjon, hon skickade hem dem och påbörjade andra arbeten. Hon motade ut oxarna på bete, han gick och letade efter dem för att sela dem. Hon blev så arg så att hon spöade livet ur svärmors kor och får. Han dundrade iväg den ena dag-boksversen efter den andra om henne. En augustidag år 1849, en tid efter so-nens död, väckte Anders drängarna klockan fyra för att slå ängen. Själv låg han till klockan sex då han gick upp för att fodra hästarna, eftersom de stått på stall över natten. Elisabet ropade genast att de kunde stå utan foder. Att maktkampen i detta fall stod runt den manligt grundade hästskötseln var kanske orsaken till att Anders utbrast i ett av sina hårdaste omdömen om sonhustrun:

Jag får förklara at den som icke eger
mera en enda son, och Desutom dygdig
han Dör bort, och lemnar en ond Hustru
efter sig, hvilken – Sant Pehr tilskapat, af 9de knotan af Hund Rumpen
är vist at beklaga (3 aug. 1849).

Dagligen utspelade sig diskussioner om vilka sysslor som skulle utföras och i vilken ordning. »Jag väckte drängarna klockan 4 att tröska sädsråg men värdinnan befallde annorlunda. Först hugga ved, sedan tröska och pi-gan baka. Hjälphjonen obehövliga och avvisade. Mormor håller skallgång efter loppor. Värdinnan själv gjort sig sjuk» (4 sept. 1849). Anders ansåg att sysslorna liksom kärl och pottor hopade sig runt Elisabet och att hon

satte i gång alltför mycket på en gång utan att prioritera det som var viktigast.

Intensiteten i konflikten mattades efter ett par år. Den avtog dock inte helt men Anders kunde ibland kosta på sig några motvilligt berömmande ord om svärdotterns insatser. I början av år 1855 blev dock Elisabet sjuk och avled. Anders meddelade prästen och gick för att beställa en likkista, men sedan är det som om det tog stopp. Begravningen omnämns inte, däremot att prästen gick in till Anders och övertalade honom att övervara gravölet. Därefter vidtog vardagen nu med sonsonen tillsammans med en hushållerska i spetsen för gården. Det nya kvinnostyret var i Anders ögon fortsatt inkompetent, som när hushållerskan och pigorna drev runt i byarna med en rönsk men allt tröttare sugga i hopp om att hitta en villig galt.

»PÅ GRINDARNA SKRIKA GUDSLÅNET IKVÄLL»

Anders bedrövliga förhållande till sin sonhustru gör att man frestas att avfärda honom som misogyn. Men relationen till den älskade hustrun Anna motsäger detta, liksom en rad omdömen om andra rediga och resoluta kvinnor. Dock kvarstår faktum att Anders hade ögonen på kvinnorna och deras förehavanden på ett intressant sätt och att det kvinnliga livet ges mycket stor plats i Anders noteringar; vilket hjälphjon som plockar syltbär är lika intressant som vem som kör oxarna. Inte minst framstår i dagboken änkor och äldre kvinnor som i hög grad styrande och ställande, ibland till hans förtret men lika ofta i positiv bemärkelse. Det är dock inte bara arbetet utan hela det kvinnliga umgänget som framträder, där rörligheten även bland gifta kvinnor förefaller vara omfattande. De tog sig på egen hand miltals utanför byn för att besöka släkt och vänner; ibland tog de hästen. Anna drog ofta iväg på egen hand, medan Anders glatt lagade sin egen mat. Och även om Anders var nedlåtande mot den grupp av kvinnor, »vettenskapsakademin», som gick runt i gårdarna och skvallrade eller de som kom dragande med sina »till att äta fullvuxna döttrar», »marsvin» eller »klikultar», så var det för att de åt och drack för mycket på gårdens bekostnad. Hos Anders finns en antydning om att hela kvinnokollektivet är ett slags konkurrent om tid, om mat och om alla viktiga resurser. Denna antydning indikerar att Anders möjligen representerar en syn på ordningen mellan könen som ligger före 1800-talets alla revolutioner, såväl agrara som industriella. Här kan detta bara utvecklas beträffande ekonomin.

Den gängse bilden av arbetsdelningen i det äldre agrarsamhället är att kvinnor mjölkade och hade hand om kor och småboskap, medan männen arbetade med åkerbruk och ansvarade för hästarna. Dagboken visar att detta handlade inte bara om arbetsdelningens mekanik utan om ett slags tudelning av ekonomin. Animalieproduktionen var kvinnornas ekonomi, inte bara deras arbetsuppgift. I Myrsjö kom, likt det mesta, dessa båda ekonomier i kon-

flikt med varandra. Redan på den första sidan av det som bevarats av dagboken noterade Anders att någon spillt säd mellan sädesboden och svinhuset, och ett flertal dikter följer med budskapet om att värdinnan och pigorna gjorde av med för mycket foder till djuren. Både kalvar och grisar fick mjöldruck, gröpe, suggorna gavs råg hela tiden, blandsäd, havre, ärtor och till och med bröd bars i kjar. Dessutom stal kvinnorna hö från stallskullarna, där fodret till hästarna förvarades: »hon bar hö ur stallet till ladugården med största fart, rivande händer i hantverket och blixtrande ögon omkring sig om någon kunde observerat» (9 sept. 1848). Djuren fick helt enkelt för mycket av det som alternativt skulle ha sålts, gått till hästfoder eller förtärts av gårdsfolket. »En del kvinnor haver icke avsikt på missväxtår jag har i dag sitt huru säd och mjöl bärs i ladugården till och med bröd» (9 sept. 1848). Om kvinnorna verkligen hade det totala ansvaret (också det ekonomiska) för animalieproduktionen på gården, låg det ju i deras intresse att få tillgång till så mycket och så bra foder som möjligt. Detta kunde komma i konflikt med den manliga spannmålsekonomin, där säden var ämnad främst för avsalu och inte till djuren och där hö till hästarna främjade körslor och övrig manlig rörlighet.

all våden i gården hör Enkan till
nitton grissar at föda och Rickliga göda
till Jultid omkring
miölk och Bröd får di snusska, de små
två Suggor så feta, miöldrick at äta
förlaget går åt
Sex större fyrfotar, på gärdet hon motar
tistlar at pipa, på grindarna skrika
gudslånet i qvel (11 juli 1850).

När Anders talar om hur gudslånet skriker på grindarna ger han en bild av en omfattande svinhållning. Inom den agrarhistoriska forskningen har kor och kvinnor varit i fokus men mer sällan de övriga djuren som grisar, får, oxar. På gården i Myrsjö är det tydligt att alla dessa djur låg under Elisabets ansvar redan innan hon blev änka; det var hon som bestämde över utfodringen, släppte dem på bete och bestämde när de skulle tas in. Grisarna förefaller att ha varit ekonomiskt viktiga – hon hade många och födde upp dem med intensiv utfodring där de före slakt placerades i den trånga gödstian utan möjlighet att röra sig. Hon lät sälja fläsk och levande grisar men också smör på marknader, ända i Stockholm.

Dagboken kastar ljus över kvinnornas djurhållning och detta förklarar i sin tur varför Anders så konsekvent benämner fördelsdjuren som Annas djur – mors ko, mors lammungar. Det var det förbehållet hon gjorde när hennes del i produktionen lämnades över till nästa kvinna. Nu kan man invända att Anders dagboksanteckningar inte ensamma kan styrka att värdinneskapet rymde ett eget ekonomiskt område i form av animalieproduktion, men rättsfall från socknen i övrigt visar att med värdinneskapet följde ett ansvar fullt

ut för hela djurhållningen.²¹ Även den nyare agrarhistoriska forskningen är inne på liknande tankegångar. Janken Myrdal har visat hur framför allt korna var en del av den kvinnliga egendomen och att smörproduktionen mycket tidigt utvecklades till en separat kvinnlig ekonomi. Av detta följde en manlig avundsjuka bottnande i föreställningen om det begränsade goda (se t.ex. Myrdal 2008 s. 127–144). För Anders Pehrssons del finns en underström om att hela hans landsbygds kvinnor var något av konkurrenter om detta det begränsade goda.

Dagböcker är subjektiva källor där en individs tankar och upplevelser kommer till uttryck, och i Torstunadagboken är det Anders Pehrssons skildringar inifrån vi får ta del av. Men när den individuella upplevelsen kan relateras till det omgivande samhället får vi en skymt av det levande livet. Dagboken lägger i dagen ett mikropplan där värderingar och synsätt är satta i aktion men där dessa likafullt också kan relateras till sociala strukturer. Vi ser husbondemakt som regelbundet detroniserades i det gängse generationsväxlingssystemet där de unga tog över den formella makten. Vi ser en ordning där yngre husmödrar inte ensidigt måste böja sig för sina gamla svärfäders åsikter, där makten över djurhållningen låg på gårdens värdinna och där en ung änka formellt hade hela makten över gårdens produktion till skillnad från en före detta husbonde. Det var inbyggt i ett system där auktoriteten inte var absolut utan vid vissa givna tidpunkter flyttade mellan generationerna och mellan könen.

*

Anders Pehrsson var en tänkande natur men, som alla människor, bunden vid den kunskap och de kategorier han hade att tillgå. Kombinationen av den lärdom han strävade efter att förvärva och de tankemönster som uppfostran och omgivning bibringat gör att konturerna av både en vardaglig värld och en världsbild träder fram i form av hans egen kosmologi med dess gamla böjningsmönster opåverkade av religion och revolutioner, där bildspråket levde och där övernaturliga väsen fortfarande besatt krafter, alltsammans blandat med upplysningens klara ljus. En komplicerad och intressant livsvärld som genom dagboken förmedlas av en gubbe med långt grått skägg i den lilla stugan i dalgången.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Otryckta källor

Dagbok förd av Anders Pehrsson i Myrsjö, Torstuna. Upplandsmuseet. Gårdsarkiv Myrsjö, Torstuna.

²¹ Jag hänvisar här till den segdragna och komplicerade rättstvist mellan barn och föräldrar som presenteras i Flygare 2000.

Gårdsarkiv Isby, Simtuna.
Församlingsböcker för Torstuna församling. Uppsala landsarkiv. Signum ULA 11565.

Litteratur

- Abrahams, Ray, 1991: A place of their own. Family farming in eastern Finland. Cambridge.
- Agrarhistoria på många sätt. 28 studier om människan och jorden. Red. av Britt Liljewall, Irene A. Flygare, Ulrich Lange, Lars Ljunggren & Johan Söderberg. 2009. Stockholm.
- Arrizabalaga, Marie-Pierre, 2005: Family transmission in Eurasian perspective. I: The History of the Family. Vol. 10. S. 183–193.
- Berg, Lars Otto & Ragnar Norrman, 1997: Fjärdhundra kontrakt 1593–1991. Uppsala stifts herdaminne Serie 2. Band 2:7. Uppsala.
- Bladh, Arvid, 1979: Tre sockenkrönikor. Härnevi, Torstuna, Österunda. Torstuna hembygdsförening.
- Flygare, Iréne A., 1999: Generation och kontinuitet. Familjejordbruket i två svenska slättbygder under 1900-talet. Uppsala.
- 2000: Jord som framtida öde. Uppländska familje- och egendomsrelationer under 1800-talet. I: Årsboken Uppland. S. 25–90.
- (under utg.): Family Land. Generational Succession and Property Transfer in two Swedish Agricultural Areas 1870–2009.
- Gadd, Carl Johan, 2000: Den agrara revolutionen 1700–1870. Det svenska jordbrukets historia. Band 3. Stockholm.
- Gaunt, David, 1983: The property and kin relationships in northern and central Europe. I: Richard Wall (ed.), Family forms in historic Europe. Cambridge. S. 249–279.
- Götlind, Anna, 2001: Att åldras i Backåkers. Falun. (Dalarnas forskningsråds rapport 2001:2.)
- Götlind, Anna & Helena Kåks, 2004: Handbok i konsten att skriva mikrohistoria. Stockholm.
- Habakkuk, John, 1955: Family Structure and Economic Change in nineteenth Century Europe. I: The Journal of Economic History. Vol. 15 no. 1. S. 1–12.
- Hajnal, John, 1965: European marriage patterns in perspective. I: D. Glass and D. E. C. Eversley (eds.), Population in history. London. S. 101–143.
- Högnäs, Hugo, 1938: Sytning och arvslösen i den folkliga sedvänjan uti Pedersöre och Nykarlebybygden 1810–1914. Åbo.
- Isaacsson, August, 1968: En Vittingebondes dagboksanteckningar 1795–1830. Med inledning och kommentar. I: Svenska landsmål och svenskt folkliv. S. 1–127.
- Larsson, Bo, 1992: Svenska bondedagböcker. Ett nationalregister. Stockholm.
- Levi, Giovanni, 2001: On Microhistory. I: Peter Burke (ed.), New Perspective on Historical Writing. 2 uppl. Cambridge. S. 97–119.
- Liljewall, Britt, 1995: Bondevardag och samhällsförändring. Studier i och kring västsvenska bondedagböcker. Göteborg.
- 2001: Självskrivna liv. Nordiska museet. Stockholm.
- 2007: Ack om du vore här. 1800-talets folkliga brevkultur. Nordiska museet. Stockholm.
- Löfgren, Orvar, 1974: Family and household among Scandinavian peasants. An exploratory essay. I: Ethnologia Scandinavica. S. 17–52.
- Muncktell, Johan Fredrik, 1979–1995: Prosten Muncktells dagbok. Kärrbo, Seval-

- la, Irsta. Utg. av Magdalena Hellquist. Västerås–Uppsala. (Västerås kultur-
nämnds skriftserie.)
- Myrdal, Janken, 1991: Alla de dagar som är livet. Bondedagböcker om arbete, resor
och umgänge under 1800-talet. Stockholm.
- 1995: "I am yours and you are mine." Love letters and a diary. I: Bo Larsson &
Janken Myrdal (eds.), *Peasant diaries as a source for the history of mentality*.
Stockholm. S. 148–157.
- 2008: Kvinnor och kor. Ägande och arbete i medeltidens Sverige. I: Anders
Houltz et al. (red.), *Arbete pågår. I tankens mönster och kroppens miljöer*. Upp-
sala. S. 127–144.
- Sabean, David Warren, 1997: *Property, Production and Family in Neckarhausen, 1700–1870*. Cambridge.
- Seccombe, Wally, 1995: *A Millennium of Family Change. Feudalism to Capitalism in Northwestern Europe*. London.
- Segalen, Martine, 1986: *Historical Anthropology of the Family*. Cambridge.
- Svedjedal, Johan, 1987: *Almqvist – berättaren på bokmarknaden. Berättartekniska och litteratursociologiska studier i C. J. L. Almqvists prosafiktion kring 1840*. Uppsala.
- Svenske, John, 1993: *Skrivandets villkor. En studie av dagboksskrivandets funktion och situationella kontexter utgående från Backåkers Eriks dagbok 1861–1914*. Uppsala.
- Todorova, Maria, 2001: On the Epistemological Value of Family Models. The Balkans within the European Patterns. I: Richard Wall & Tamara Hareven (eds.), *Family history revisited. Comparative perspectives*. Delaware. S. 242–256.
- Ågren, Maria, 2009: *Marknadens välsignelser? Om gifta makars inköp av jord under 1700- och 1800-talen*. I: Britt Liljewall et al. (red.), *Agrarhistoria på många sätt. 28 studier om människan och jorden*. Stockholm. S. 239–250.
- Ödman, Per Johan, 2007: *Tolkning, förståelse, vetande. Hermeneutik i teori och praktik*. Stockholm.

Läsning för folket? Agnes von Krusenstjerna och trettioalets ordstrid

Av Anna Williams

»Låt de unga läsa romaner [...]. Och inte bara till de unga skulle jag vilja säga: läs romaner! Svenska folket borde läsa mer.» Uppmaningen kommer från författarinnan Agnes von Krusenstjerna i en intervju i tidningen *Hal-land* i december 1938. Hennes syn på litteraturläsningen är liberal. Oavsett om böckerna bedömts som lämpliga eller olämpliga skänker de kunskap om livet och människan. »Den som lär känna alla sorterna tar sig måhända lättast fram i livet» (sign. Joy 1938).

Kring hennes egna romaner hade det stormat ordentligt några år tidigare. Frågan gällde litteraturens frihet och ansvar. Skall svenska folket läsa vad som helst? Finns det inte gränser för vad en författare får publicera? Ordstriden har gått till historien som Krusenstjernafejden eller Pahlenfejden och den utkämpades i tidningar, tidskrifter och böcker, vid föreläsningar och möten under en intensiv period åren 1934–1935 i samband med utgivningen av Agnes von Krusenstjernas andra romansvit, sjubandsverket *Fröknarna* von Pahlen (1930–1935).

De moderna striderna om konstens frihet radar upp sig i litteraturhistorien, från den juridiska konflikten kring August Strindbergs religionskritik i novellsamlingen *Giftas* 1884 till Maja Lundgrens angrepp på kultureliten i romanen *Myggor och tigrar* 2007 – offentliga bråk som både skadat och gynnat författarna. Under den sedlighetsfejd som Vilhelm Moberg orsakade 1950 med romanen *Utvandrarna* (1949) adlar han fejdernas upphovspersoner till en utvald skara till vilken han nu själv kan räknas. Det är hedrande, fastslår han, att angripas »av samma art av människosläktet, som en gång i tiden stämplade Strindberg, Fröding och Agnes von Krusenstjerna som smutsskribenter» (Liljestrand 2009 s. 237).

Under trettioalet inträffade flera offentliga debatter i Sverige och övriga Norden om litteraturens moral. I Sverige utlöste Jan Fridegårds triologi om Lars Hård en Fridegårdfejd 1935 där kritiken reagerade på för-

fattarens grova språk och spekulativa tendenser. Även Ivar Lo-Johanssons roman *Kungsgatan* (1935) om bondsonen Adrians och statardottern Martas vedermödor som nyinflyttade i storstaden Stockholm drabbades av kritikens onåd för sina oförblommerade skildringar av könssjukdomar och prostitution. Boken ansågs pornografisk och den utsågs av en recensent till »ett av de vedervärdigaste verk, som på de senaste åren sett dagens ljus i vårt land». Det räckte att skriva om sexualitet vid den här tiden för att kallas radikal, erinrar sig Ivar Lo-Johansson (Christofferson 1956 s. 128; Peurell 1998 s. 73–75, 81–91; Oldberg 1957 s. 184; Lo-Johansson 1982 s. 335).

Men först ut var Agnes von Krusenstjerna (1894–1940).¹ Hennes bakgrund skilde sig från arbetarförfattarnas. Hon föddes in i den svenska adelsklassen, ett socialt skikt med ärvda förmåner. Fadern var Ernst von Krusenstjerna vars släkt adlats 1649, och modern Eva var född Hamilton, en grevlig släkt med skotska rötter. Under sin livstid såg Agnes von Krusenstjerna epilogen i adelns privilegieurholkning, med första världskriget som en vattendelare. Den svenska överklassens sammansättning förändrades och utvidgades med inkorporeringen av företagsledare och industrimän som grundade sin ställning på finansiell framgång (Nilsson 1996 s. 35 f.). Det är denna klassförvandling som bildar den sociala fonden i många av hennes romaner.

Men Agnes von Krusenstjerna föddes också in i en litterär släkt. Hennes mormors far var Erik Gustaf Geijer. Hennes moster hette Anna Hamilton Geete, konstnär och författare, som skrev en hängiven minnesbok om sin berömda morfar och som blev en viktig förebild för den skrivande Agnes. Hennes morbror hette Hugo Hamilton, landshövding, civilminister och barnboksförfattare.² Redan tidigt var Agnes medveten om sitt litterära arv och sin kulturella släkt, och tidigt visste hon dessutom att hon ville bli författare. Arvet var maktpåliggande, men det var också en viktig ingrediens i det självförtroende som genomsyrar hennes skrivarliv.

Från romandebuten 1917 fram till sin död fyrtiofem år gammal 1940 gav Krusenstjerna ut sjutton romaner, fem novellsamlingar och en diktsamling. Hon skrev med kritisk blick om den miljö hon kände till, ty tidigt hade hon bestämt sig för att granska sin klass utan förskoning. Hennes sista, ofullbordade romansvit, utgiven åren 1935–1938, bär titeln *Fattigadel*.³ Den följer

¹ Den första viktiga analysen av Pahlenfejden har gjorts av Örnkloo 1967 och 1968. En kortare presentation återfinns i Lundevall 1958b s. 188–198. Fejden har senare berörts av Lagercrantz 1951 s. 269–281, Svanberg 1989 s. 45–50, 352–357 och Paqvalén 2007 s. 14–19; se även Sundin 2002 s. 118–122.

² Anna Hamilton Geetes (1848–1913) minnesteckning *I solnedgången. Minnen och bilder från Erik Gustaf Geijers senaste lefnadsår utkom i tre delar 1910–1912*. Hugo Hamiltons (1849–1928) memoarbok *Hågkomster. Strödda anteckningar utkom 1928* och hans illustrerade barnbok *Svenskt Herrgårdsliv. Verser och bilder av Hugo Hamilton* gavs ut 1982.

³ Sviten *Fattigadel* omfattar romanerna *Fattigadel* (1935), *Dunklet mellan träden* (1936), *Dessa lyckliga år* (1937) och *I livets vår* (1938).

tätt inpå den egna biografien när den skildrar den unga Viveka von Lagercronas uppväxt i adelsfamiljens trånga livsrum. Den är därtill en tidsskildring i linje med den kontinentala romantraditionen under 1900-talets första decennier, en social krönika om borgerlighetens liv och särskilt om överklasskvinnornas förutbestämda väg in i äktenskap och konventioner. Den drivs av en rekonstruktionsiver som beskriver och slår, bevarar och förgör, underblåst av författarens komplicerade klassidentitet. Krusenstjerna skildrar en minnesprocess, erinrar sig hur dofter och röster plötsligt för in det förflutna i det närvarande:

Så släpa vi ständigt med oss de förflutna åren och kunna icke bli fria från dem. Ett tonfall, en luftförmimelse, anblicken av en redan avlövad hägg, ett tänt ljus bakom en rullgardin föra oss med blixstens hastighet flera år tillbaka och vi ha ingen nyckel för att vrida om låset i den där dörren till det förflutna och kunna stänga igen om skräpvrån för alltid (Krusenstjerna 1938 s. 219).

Men det är inte Fattigadel som har blivit Krusenstjernas mest kända verk, även om det kommit ut i flera nyutgåvor, senast hösten 2010. Det är i stället Fröknarna von Pahlen, sju romaner om totalt cirka 2 600 sidor som gav upphov till den bullriga debatt som satte författarinnan i det mediala rampljuset.⁴

Vägen dit hade för Krusenstjernas del beretts genom hennes vilja att chockera borgerligheten med sin romankonst – och genom en ganska anspråkslös vigsel. Hösten 1921 gifte hon sig med den fjorton år äldre litteraturkritikern och översättaren David Sprengel (1880–1941). Hans bästa tid som skarptungad polemiker var vid det här laget över, och som gift ägnade han sig framför allt åt översättningar av franska författare som Rousseau och Diderot samt stöttade sin hustrus författarkarriär. Deras äktenskap blev konfliktfyllt och svårt, men de höll ihop, hade en intensiv gemenskap och gjorde omfattande arbetsresor till bland annat Frankrike, Italien och Spanien. Ända sedan tonåren hade Krusenstjerna kämpat med psykisk ohälsa och hon var långa tider intagen på sinnessjukhus, både i Sverige och utomlands. Det gjorde inte äktenskapet eller livet enklare. Men skrev gjorde hon nästan hela tiden.

Med romansviten om Tony (Tony växer upp, 1922, Tonys läroår, 1924, och Tonys sista läroår, 1926) hade Agnes von Krusenstjerna visat att hon var en författare att räkna med, och när trettiotalet gick in var hon utsedd av kritiken till en av den svenska litteraturens främsta diktare. Hösten 1930 kom de två första delarna av Pahlensviten, berättelsen om adelsfröknarna Petra och Angela von Pahlen. Den ogifta Petra ärver en gård av sin faster och adopterar i trettioårsåldern sin föräldralösa brorsdotter Angela. I sin ungdom förälskade sig Petra i en man vid namn Thomas Meller som över-

⁴ Fröknarna von Pahlen omfattar romanerna Den blå rullgardinen (1930), Kvinnogatan (1930), Höstens skuggor (1931), Porten vid Johannes (1933), Älskande par (1933), Bröllop på Ekered (1935) och Av samma blod (1935).

gav henne för en forskningskarriär utomlands. Sedan dess lever hon ensam. När Angela är nitton år möter även hon denne Thomas som nu har gift sig, bildat familj och kommit tillbaka till Sverige. De blir förälskade, inleder ett förhållande och Angela blir gravid. Hon beslutar sig emellertid för att bryta med sin älskare, och romansviten slutar med att Petra upprättar ett kollektiv av kvinnor ur skilda samhällsklasser på sin gård Eka i Småland. Angela föder sin dotter med Petra vid sin sida och tillsammans utgör de en liten familj med två mödrar.

Detta slut har diskuterats livligt i forskningen. Ännu livligare diskuteras andra inslag i romanerna under Pahlenfejden, främst sådana som rörde sexualitet och intimitet. Krusenstjerna beskriver Angela von Pahlens första sexuella möte med en man, skildrar ett samlag mellan två kvinnor och ett incestuöst förhållande mellan bror och syster. Hon skriver om en gynekologisk undersökning, en våldtäkt och sexuella övergrepp. För en nutida läsare är det kanske snarast den psykologiska närgranskningen som framstår som det otäckaste i sviten, men på trettioalet var det inte minst de explicit sexuella scenerna som rörde upp opinionen. Och visst var de djärva för sin tid.

De var så djärva att Krusenstjernas förlag Bonniers beslutade sig för att avböja fortsatt publicering när hon lämnade in manuskriptet till den fjärde romanen. Det var en refusering i skarpt läge, och den skall ses mot bakgrund av de antisemitiska attacker som vid den här tiden riktades mot Bonniers i tidningar med nazistisk profil. De accelererade under fejden; 1935 angrep den nationalsocialistiska tidningen Sverige Fritt det man kallade »den judiska kulturförgiftningen», implementerad av Karl Otto Bonnier genom »all den vidriga smörja, som rinner ur hans förlag som ur en kloakledning». Artikelförfattaren öser galla över konstnärer och journalister – Agnes von Krusenstjerna, Bror Hjorth, Torgny Segerstedt – och avslutar: »I Tyskland stoppade man dylikt folk i koncentrationsläger [interneringsläger] vilket visade sig vara en mycket god idé» (sign. R. W–m. 1935). Tidningen Den svenske Nationalsocialisten publicerade insändare som attackerar »judefirman Bonnier» (sign. Finlandssvensk 1935) och »Krusenstjerne-pornografien» (sign. Munin 1936). Hela den intellektuella kultureliten står i skottlinjen för de nationalsocialistiska salvorna, och indignationen spädde på när författaren Erik Blomberg gick i spetsen för bildandet av den partipolitiskt obundna föreningen och tidskriften Kulturfront våren 1936, i syfte att motverka de fascistiska ideologierna (Zetterström 1977 s. 49).

Krusenstjerna drabbades även direkt av den antisemitiska fördömsen. Dödshot och brev med förnedrande och smutskastande innehåll nådde ända fram till tröskeln på Regeringsgatan 95 A i Stockholm, där paret Sprengel hade sin bostad. Följande exempel är hämtat ur Agnes von Krusenstjernas samling på Kungliga biblioteket – ett anonymt, handskrivet brev som ger prov på den hatstämning romanerna gav upphov till i extrema läger. Till sig-

naturen »Svenska *Medborgare*» har avsändaren fogat ett handritat hakkors (odaterat brev, KB L 145:11):

Fru A. v. Krusenstierna-Sprengel
Reg. gatan 95 a.
Stockholm

Svenska ungdomar vilja härmed uttala sin förkastelsedom över Eder såsom författarinna. Vi tillåta ej att Ni förgiftar luften i vårt gamla Sverige. Ingen människa har på sista åren utträtt så mycket ont som ni. En gång kommer ni – i en annan värld – att få ett straff för Eder snusk-literatur. Tag Er i akt! Guds dom väntar upphovet till pesthärden. Ni kan sitta och pyssla om Edra judiska bokförläggare till dess. Med dessa ord uttalar nordisk ungdom sin förbannelse över eder snusk-literatur.

Hell det rena, sunda Sverige!
Svenska *Medborgare*

Efter frustrerade diskussioner med Bonniers började Krusenstjerna se sig om efter ett annat förlag. Hon anlitade till slut det opålitliga lilla avantgardeförlaget Spektrum som med sin moderna framtoning och sitt kulturella gehör blev en viktig aktör i trettiotalets svenska litteraturfält. Den drivande kraften var förlagsmannen och litteraturkännaren Josef Riwkin (1909–1965), som också tillsammans med Karin Boye, Gunnar Ekelöf och Erik Mesterton stod bakom den kulturradikala tidskriften med namnet Spektrum 1931–1933 (Svedjedal 2011 s. 58–61, 84 f., 105–119). Agnes von Krusenstjerna kände redan Josef Riwkin eftersom de umgicks i samma smått bohemiska kulturkretsar i Stockholm. Spektrum gav ut de fyra sista delarna av Fröknarna von Pahlen 1933 och 1935 och gav böckerna en modernistiskt läckrare framtoning. Men man lät dessutom trycka en piratupplaga som kryllade av korrekturfel och som ledde till att samarbetet slutade i sammanbrott (om utgivningsförloppet, se Svedjedal 2011 s. 322–329, 344–347).

I historisk belysning är fejden byggd av tre sammantvinnade beståndsdelar: författarens konflikt med förlaget, den kristna kritiken som fördes fram i protestaktioner, böcker och artiklar, samt pressdebatten. I den senare är de unga, modernistiska diktarna en tongivande part, medan de antisemitiska strömningarna ger besked om det europeiska politiska läget.

Forskningen brukar lyfta fram den tystnad som uppstod i pressen när de kontroversiella delarna av Pahlensviten kom ut senhösten 1933. Men något dramatiskt uppehåll var det egentligen aldrig tal om. Det inte bara började bra – Fröknarna von Pahlen i sin helhet blev faktiskt en kritikersuccé. De tre första romanerna anmäldes generöst, likaså de två följande. För nummer sex och sju, Bröllop på Ekered och Av samma blod, spillde uppmärksamheten över i Pahlenfejdens debattartiklar. Sviten väckte dessutom internationellt intresse i dansk, norsk, tysk och fransk press (se till exempel sign. D. 1930, Halvorsen 1931, Alker 1934 och Maury 1936). När forskningen berättar om tystnaden kring Fröknarna von Pahlen är det de stora Stockholmstidningar-

na som åsyftas, och särskilt Dagens Nyheter, vars uppmärksamhet givetvis var av största vikt för en författare med ambitioner.⁵

Visst dröjde det någon tid innan de två första Spektrumvolymerna recenserades i större omfattning, men flera tidningar dröjde även med recensionerna av de tre första, Bonnierutgivna romanerna. Och tystnaden varade inte så länge som forskningen ibland velat påskina. Böckerna var ute i handeln i december 1933. De recenserades då i Stockholms-Tidningen–Stockholms Dagblad, Arbetet, Folket, Lunds Dagblad, och snart också i Lantarbetaren och Falu-Kuriren. Att de stora Stockholmstidningarna teg handlar nog om deras egen försiktighet, kanske sprungen ur den närkontakt som förelåg i huvudstadens litteraturvärld mellan förlag, författare och kritiker. Icke desto mindre var dröjsmålet anmärkningsvärt, med tanke på den status Krusenstjerna erövrat vid den här tidpunkten i författarkarriären.

Karin Boyes debattartikel »Då vinden vänder sig» i Social-Demokraten den 28 januari 1934 brukar identifieras som startskottet för Pahlenfejden, men dessförinnan hade flera anmälningar tryckts som avhandlade principiella frågor om litteraturens moraliska gränsdragningar. Karin Boye riktar kritik mot den tilltagande kulturreaktionen, moralindignationen och ropen på inskränkningar i konstens frihet, och hon försvarar Krusenstjerna. Hennes romaner hade hon dock inte mycket till övers för. I ett privat brev kallar hon Pahlensviten »fasligt tjatig», och skriver: »[M]an tänker på den gamla gåtan om klockan: 'Vad är det som går och går och aldrig kommer till dörrn?'» (Boye 2000 s. 269 f.).

Pressdebatten hade sin mest intensiva fas i april–juni 1935, med en del senkomna bidrag under hösten och några enstaka inlägg på det nya året 1936. Reaktionen från kristet håll var ett tungt inslag och många tog upp de åtgärder och synpunkter som lanserades av kyrkans representanter. Redan under trettioalets första år hade de varnat för den tilltagande moralupplösningen i samtidskulturen och den moderna litteraturen. Högkyrkliga strömningar påverkade den kristna opinionen bland annat genom den högerorienterade och moraldoktrinära lutherska Oxfordgrupprörelsen med ursprung i USA, som under trettioalet fick anhängare även i Skandinavien (Teijler 1977 s. 101 f.). Inläggen i Pahlenfejden blev en fortsättning på denna sedlighetsdiskussion, och Krusenstjernas litteratur betraktades som ett tecken i tiden. En framträdande röst var den högkyrkliga teologen Bo Giertz som i flera skrifter gjorde sig till tolk för en hel generation unga kristna. Budskapet var uttalat evangeliskt: mot Hollywoodfilmen, dansbanan och köttets lättja står Kristi utmanande kallelse (Giertz 1934a och 1934b).

Reaktionen sprang ur tidens förändringar. I mellankrigstidens moderna och alltmer sekulariserade samhälle utmanades den traditionella, evangelisk-lutherska kristendomen av andra tankevägar och rörelser som liberal-

⁵ Dagens Nyheter skrev om de sista delarna i september 1935; Fogelqvist 1935. Anders Österling skrev i Svenska Dagbladet om Bröllopp på Ekered; Österling 1935.

teologin och väckelsekristendomen men också kyrkokritik, freudiansk psykoanalys och marxism. Samhällets institutioner började alltmer överta de fostrande och sociala uppdrag som tidigare legat inom kyrkans domäner. Statskyrkans representanter strävade därför efter enighet och samling kring den kristna livsåskådningen. Den moderna, frispråkiga litteraturen blev ett tecken på sedeförfall och sekularisering som inbjöd till handling, och Bo Giertz blev en frontman för spridningen av den kristna moralläran (Gustavsson 2005 s. 14 f., 26 f.; Örnkloo 1972 s. 17 f.; se även Runeby 1995 s. 375–406). Allvaret glöder när han visar sin avsky för den moral den nya litteraturen ger uttryck för samt presenterar sin alternativa bild av dagens unga: »Ge oss i stället böcker om sunda och glada människor, där vi känna igen oss själva. Ge oss något, som rensar luften, som låter oss se större syner än vi sett förut, som vidgar vidderna och kommer oss att spänna armarna till glada kraffttag!» (Giertz 1934b s. 8).

Giertz lyfter problemet till en fråga om nationellt ansvar, och han medverkade även 1933 i den protestaktion med krav på en strängare tryckfrihetslagstiftning som samlade in 126 000 namnunderskrifter, vilka överlämnades till justitieministern i Stockholm. Petitionen föranledde ingen åtgärd men aktionerna bevakades intensivt av pressen. Ett drygt år senare kom vidare ett förslag om en litteraturnämnd som skulle bedöma litterära verk utifrån kristna värderingar, till stöd bland annat för bibliotekens inköpsbeslut (Örnkloo 1967 s. 28–40, 1972 s. 21 f.; Svanberg 1989 s. 352 f.). En föreläsning i maj 1935 med den kristliga litteraturnämndens förespråkare Gunnar Sundqvist väckte så stort intresse att den fick flyttas till Storkyrkan eftersom församlingslokalen inte räckte till (sign. Åb. 1935).

Tongångarna färgades också av det nazistiska och främlingsfientliga språkbruk som allt tydligare bröt in i debattklimatet under trettioalets första år. Konfrontationen med de unglitterära lät inte vänta på sig, och en medlaraktör blev den liberale författaren Sven Stolpe. För honom blev det en mission att visa att det var möjligt att vara både kristen och modern, att välkomna litterära experiment och nya konstnärliga uttryck. Han gick till attack mot konkreta förslag om en mer moralisk litteraturkritik men var också skeptisk mot modernisternas litterära primitivism. Orsakerna till den i hans mening okunniga reaktionen söker han i nazismens kulturfientlighet:

Denna barbariska, småborgerligt självtillräckliga agitation mot modern konst, detta naiva försvar för det bestående, skulle aldrig ha vågat sticka fram huvudet utan den reaktionens seger över allt fritt och skapande kulturarbete, som förekommit i Tyskland. Först Hitlers seger har gjort det möjligt för vilken obildad och ointelligent medelmåtta som helst att stå upp och förkunna en mening om modern kultur! Det behövs bara några fraser om hotade värden, om skydd för det som är gammalt och fornt, om tidens upplösningstendenser – för att samtiden förtjust skall lyssna. Aldrig förr har den ovederhäftige, den rena medelmåttan haft tillfälle att kujonera de skapande kulturarbetarna så som i den märkliga tid, som fött nazismens andliga slavuppror (Stolpe 1935 s. 21 f.).

I grunden handlade motståndet om några konkreta frågor. Var detta verkligen läsning för svenska folket, och framför allt: var detta verkligen läsning för svensk ungdom? Krusenstjerna hade fått sitt genombrott som författare med sviten om flickan Tonys barndom och tonårstid, romaner som man delvis tolkade som ungdomslitteratur men utfärdade en varning för eftersom de handlade om Tonys sexuella uppvaknande – man oroade sig för hur unga flickor skulle reagera vid läsningen. Att Fröknarna von Pahlen inte lämpade sig för barn förstod man snart, men hur var det då med de unga, på väg ut i vuxenlivet?

Hur populär Pahlensviten blev bland läsarna är svårt att få en uppfattning om. Många har vittnat om hur den låstes in i bibliotekens giftskåp och var svår att få tag på långt efter det att striden sjunkit undan (se till exempel Teijler 1977 s. 137; Svanberg 1989 s. 7). Att vissa av Krusenstjernas böcker blev publiksuccéer vittnar upplagorna om. Novellsamlingen *Delat rum* på Kammakaregatan trycktes i sju upplagor redan under utgivningsåret 1933. Men i de bästsäljar- och julhandelslistor som branschorganet *Svensk Bokhandels-tidning* presenterade under mellankrigstiden fanns Krusenstjerna aldrig med.⁶

Läsarna var alltså i blickpunkten för flera av debattens deltagare. Ingen gick så långt som att yrka på censur, men många uppfattade förslaget om en kristlig litteraturnämnd som ett steg i den riktningen. Detta bestreds upprepade gånger av kristna debattörer. Deras argument hade både religiösa och kultursociala konturer. Den kristna värdegrund som Sverige vilar på hotas av den moderna, primitivistiskt orienterade litteraturens sexualfixerade och moralupplösande inslag. Även kristen ungdom protesterar mot att sådan litteratur fritt får publiceras, och en ansvarstagande kristen måste stävja spridningen av osedlig dikt som förvränger verkligheten. Två huvudargument utkristalliserade sig: unga läsare riskerar att fara illa och samhällets gemensamma värdegrund hotar att upplösas.⁷

Försvarena pekade i stället på litteraturens allvarligt syftande ärende. Författare som Gunnar Ekelöf, Eyvind Johnson, Ivar Lo-Johansson, Artur Lundkvist och Moa Martinson ställde sig på Krusenstjernas sida, och perioden erbjöd rika möjligheter till debatt och samtal om litteratur i publikationer som *Fönstret*, *Spektrum*, *Bonniers Litterära Magasin*, *Fronten*, *Ord och Bild*, *Karavan*, *Clarté* och *Ateneum*. Konstens frihet handlar inte om spekulativa trender, argumenterade man. Vad än författarna väljer att skriva om måste deras integritet försvaras. Litteraturen måste ha frihet att utforska människan och verkligheten i alla deras dimensioner. Så länge litteraturen

⁶ Om bästsäljarna, se Svedjedal 1993 (d. 2) s. 521–524. *Svensk Bokhandels-tidning* 1927:1 s. 2; 1928:51 s. 305; 1929:1 s. 1; 1929:52 s. 305; 1933:52 s. 297; 1934:1 s. 1; 1934:52 s. 315 f.; 1935:1 s. 1 f.; 1935:52 s. 329 f.; 1936:52 s. 333 f.; 1937:52 s. 341 f.; 1938:52 s. 321 f.

⁷ För sammanfattande kommentarer, se Örnkloo 1967 s. 4 och Berndtsson & Hildén 2005 s. 63.

är trogen mot författarens äkta känsla och djupaste konstnärliga behov kan samhällsmoralen inte sätta upp gränser för vad en författare får publicera. Vilhelm Moberg oroar sig i Social-Demokraten över utvecklingen och riktar tydligt udden mot den kyrkokristna demonstrationen. »Om nu detta skall vara ett begynnande hot mot litteraturens frihet och en förberedelse till den censur som dumhetens förkämpar begär hos statsmakterna, då bör reaktionen icke bagatelliseras av författarna. Då bör litteraturens utövare vara beredda att enigt sätta sig till motvärn» (sign. Evy. 1934).

Ett samhälle som börjar ropa på litterär censur är inne på farliga vägar, och, understryker man, ett närliggande exempel är för handen i vårt södra grannland Tyskland. Modernistiska och antinazistiska kritiker som Karin Boye, Eyvind Johnson och Torsten Fogelqvist kopplade just vikten av öppenhet till farorna med de fascistiska ideologiernas inverkan på samhället.

Kritikens fordran om sanning, äkthet och trohet mot verkligheten var över huvud taget en dominerande hållning under trettioalet och aktualiserades inte bara i fallet Krusenstjerna utan även i mottagandet av författare som Jan Fridegård, Gunnar Ekelöf och Moa Martinson (Peurell 1998 s. 87 f.). När andra världskriget bröt ut några år senare bekräftades oron för inskränkningar i tryckfriheten. Staten hade genom lagförändringar möjlighet under en kortare period från 1941 att tillämpa preventiv censur. Det verkställdes aldrig, men andra åtgärder visade att läget avsevärt skärpts på yttrandefrihetens område (Lundevall 1958a s. 26 ff.; Svedjedal 1993 s. 415–428).

I debatten mellan kristna och modernister intog parterna klassiska positioner som enkelt uttryckt pekade bakåt respektive framåt och som skulle ge sig till känna på nytt i de offentliga debatterna om konst och litteratur under hela nittonhundratalet. Respektera traditionen eller bryta ny mark? I det litterära fältet markerade debattörerna sin syn på konsten, men också sin plats eller ambition i rummet där det symboliska kapitalet ackumulerades. För Agnes von Krusenstjernas del hjälpte fejden till att placera henne bland de progressiva; den gjorde henne till ideologisk avantgardist trots att hennes stil och framtoning också hörde hemma i en äldre tradition. Denna dubbla tillhörighet kan förklara det faktum att även konservativa litteraturanmälare kunde ta henne till sitt hjärta.

Striden blev en magnet för skilda ideologiska läger som vart och ett från sitt håll gav sin syn på samtiden och verkligheten. Den blev en tidsspegel som vittnar om mycket mer än litteraturens spelplan, en mentalitet i genomskärning korsad av de stora strömningarna kultur, religion och nationell identitet.

En som också ställde sig på Krusenstjernas sida var hennes make. Hösten 1935 gav David Sprengel ut en antologi på förlaget Spektrum med århundradets kanske längsta titel: Förläggarna, författarna, kritikerna om Agnes von Krusenstjerna och hennes senaste arbeten. Dokument till ett incidensfall i den nyaste litteraturhistorien och bidrag till en diskussion om Diktning

och moral. En kritikantologi. Med en efterskrift till Fröknarna von Pahlen av Agnes von Krusenstjerna.

Den innehöll också århundradets kanske längsta förord: en 189 sidor skickligt komponerad hatkaskad av Sprengel, som hänger ut sina fiender som trasor på en lina. Där dinglar kritikern Olle Holmberg och författaren Sven Lidman (»den nuvarande lille skriande buschmannen i Tungomålskyrkan»), och särskilt dinglar där litteraturforskaren och den blivande pedagogikprofessorn John Landquist, som rivs sönder av invektiv ur den högre skolan. John Landquist hade kallat Krusenstjerna sjuk och otillräknelig och lagt ansvaret för publiceringen på hennes förlag. Fiendskapen mellan honom och Sprengel hade lågat i decennier, och nu gav Sprengel igen.⁸ Landquist kallar han en »patologisk maktsträvar» och »något slags bastard av liten dvärgoxe, padda och schimpans» (Sprengel 1935 s. CLXV, CLXVI, CXXVI f.). Kritikern Stig Ahlgren minns antologin några år senare, 1944: »Utbrottet var förfärligt, delvis avskyvärt, för de däri inblandade lika lätt att förgäta som ett färskt brännsår [...]» (Ahlgren 1944 s. 70 f.).

Sprengels förord åtföljs av ett 355-sidigt urval av brev, artiklar, recensioner och debattinlägg som han ansåg vara representativt inte bara för fejden kring Krusenstjerna utan för kulturstämningen i landet (Sprengel 1935 s. VIII). Dessutom infogar han berömmande utlåtanden om Krusenstjernas tidigare författarskap för att stärka bilden av hennes etablering i den svenska kanon. Syftet med Sprengels veritabla partsinläga var naturligtvis att ge största möjliga fördel åt romansviten och dess författare.

*

Argumenten kring konstens frihet återkommer under hela nittonhundratalet i samtalen om bildkonsten och litteraturen. Idag skulle det vara omöjligt att göra fejd av sexuell frispråkighet så som den yttrade sig under trettioalet. De aktuella striderna rörs upp av andra moral- och sedefrågor, som integritetskränkande attacker på levande personer, utnyttjandet av minderåriga som själva inte kan tala för sig eller kritiska gestaltningar av religiösa symboler. Ett exempel är ordstriden kring Maja Lundgrens roman *Myggor och tigrar* 2007. Författaren fördömdes för att hon namngav existerande personer i Stockholms kulturkretsar i komprometterande situationer, och hon betraktades av somliga kritiker som psykiskt otillräknelig – liksom i fallet Krusenstjerna fördes åsikten fram att förlaget aldrig borde ha publicerat romanen. Ett annat välkänt exempel är konflikterna kring Lars Vilks skulptur- och bildkonst.

Om än med skiftande bevekelsegrunder fortsätter religion och sexualitet

⁸ Örnkloo 1967 s. 57 f. John Landquist uttalade sin uppfattning om Agnes von Krusenstjernas mentala hälsa i en artikel om *Fattigadel*; Landquist 1935b. Se även Landquist 1935a. Utdrag ur Krusenstjernas roman *Fattigadel* publicerades i Dagens Nyheter den 10, 17 och 24 februari 1935.

att väcka starka känslor, och dagens strider om konstens frihet kommer i intressant belysning i det historiska perspektiv som till exempel trettioalets litteraturfejder kan erbjuda. Argumenten återkommer, liksom försvarsviljan och indignationen.

Mellankrigstidens litterära klimat värmdes av tidens rykande aktuella strömningar: psykoanalysen, sexualiteten, klassfrågorna, modernismen. Agnes von Krusenstjerna överbryggade med sin romankonst kritikens politiska gränser. Hon var både klassanalytiker och det omedvetnas utforskare, primitivist, stilist och kvinnskildrare. Varken i mottagandet av romanerna eller i Pahlenfejden fanns vattentäta skott mellan de ideologiska lägren.⁹ Såväl konservativa som socialistiska debattörer försvarade sviten, både nationalsocialister och socialdemokrater kunde fördöma den – även om ett starkt stöd otvivelaktigt kan urskiljas från den unglitterära eliten och vänsterorienterade skribenter. Är det något inslag som trettotalskritiken behandlar med återhållsamhet så är det just det feministiska – det som i stället plöjts till en bred fåra av den moderna litteraturforskningen.

Författarinnan själv höll sig i bakgrunden under fejdens svall. I en intervju 1935 markerar hon sin ovilja att verka på barrikaderna men ger samtidigt besked om sitt beslut att inte vika sig:

– Ni frågar vad som bör göras från författarhåll för att möta den reaktionära framstöten. Det kan jag faktiskt inte svara på. För min del – så mycket kan jag ju säga – tänker jag fortsätta att skriva. Det blir mitt svar. Det enda jag begär är att mina böcker skall få komma ut. Även om herr Sundqvist har, låt oss säga 200,000 religiösa ungdomar bakom sig, som är villiga att följa hans litteraturanvisningar, så har väl jag ändå ett par tusen läsare, som köper mina böcker. Låt gärna för mig herr Sundqvist förse mina böcker med en banderoll, där det påpekas att vissa partier i mina verk inte är mer beslöjade än vissa partier i bibeln (Sign. Tubal. 1935).

»Nu käbbla de överallt om Diktens frihet», suckar hon i ett brev till litteraturhistorikern Carl David Marcus 1935 (GUB H 102 Acc H 1942:15). Offentligen lade hon sig inte i pressdebatten, men hon skickade sina böcker till de vänner och kritiker som hon visste var henne bevågna och bad dem ibland recensera. Bland mottagarna fanns Erik Blomberg, Elis Andersson, Gunnar Ekelöf och Sven Stolpe.¹⁰ Stolpes stöd betydde mycket för henne, och han stöttade henne även i personliga brev. Ett av dem avslutar han i uppmuntrans tecken:

Det viktigaste är, att Ni av en ung författare, som tillhör ett helt annat läger – bland annat är jag ivrig kristen och i det närmaste helt katolik! – får ett ärligt be-

⁹ För en analys av de ideologiska positionerna hos debattörerna i Pahlenfejden, se Berndtsson & Hildén 2005.

¹⁰ AvK till Carl David Marcus den 30 maj 1935 (GUB H 102 Acc H 1942:15); AvK till Erik Blomberg den 14 april 1935 (UUB Erik Blombergs brevsamling); AvK till Elis Andersson den 23 april 1935 (GUB H 171:2); AvK till Sven Stolpe den 7 april 1935 (UUB Sven Stolpes brevsamling). Den 20 maj 1935 tackar Gunnar Ekelöf i ett brev till David Sprengel för »Brölloppet» (Bröllop på Ekered) som Agnes skickat honom (KB L 145:16).

sked om vilket utomordentligt starkt intryck Ert stora verk gjort. Jag tror mig veta, att Ni kommer att få samma intyg från en hel del andra håll, även om hymleriet är stort i detta land.

Jag önskar Er lycka till! Gör som jag – läs aldrig recensioner! (24 april 1935; KB L 145:10).

Och om läsningen för folket hade Krusenstjerna alltså sin bestämda uppfattning. I hennes eget författarliv var skrivandet och läsningen kungsvägen till självförståelse och människokunskap. I den frågan släpper hon gärna fram uppfostraren och går ut med appellen i intervjun i Halland 1938:

Läsningen är mera givande än bio och idrottstävlingar, därför att i böckerna lär man sig så mycket om människorna. [– – –] I romanen speglas livet. Det är en gammal sanning som väl kan höras om. Det är falskt och otacksamt att säga att romanen förvrider eller idealiserar. Är den än aldrig så klen skriften, tjänar den dock till spegel, ty även om dess personer sätta upp dumma miner kan en uppmärksam blick alltid urskilja författarens ansikte i spegelglaset. Strax ett stycke äkta liv! (sign. Joy 1938).

Böcker i stället för löpning och längdhopp, alltså. Socialstyrelsen skulle nog ha ett och annat att säga om uttalandet från folkhälsosynpunkt. Men Läsrörelsen skulle applådera.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Otryckta källor

GUB = *Göteborgs universitetsbibliotek*:

Brev från till Agnes von Krusenstjerna till Elis Andersson (GUB H 171:2).

Brev från till Agnes von Krusenstjerna till Carl David Marcus (GUB H 102 Acc H 1942:15).

KB = *Kungliga biblioteket, Stockholm*:

Agnes von Krusenstjernas samling:

Odaterat brev utan avsändare (KB L 145:11).

Brev från Gunnar Ekelöf till Agnes von Krusenstjerna (KB L 145:16).

Brev från Sven Stolpe till Agnes von Krusenstjerna (KB L 145:10).

UUB = *Uppsala universitetsbibliotek*:

Brev från Agnes von Krusenstjerna till Sven Stolpe (UUB Sven Stolpes brevsamling).

Brev från Agnes von Krusenstjerna till Erik Blomberg (UUB Erik Blombergs brevsamling).

Litteratur

Ahlgren, Stig, 1944: Obehagliga stycken. Kritik och polemik 1939–1944. Stockholm.

Alker, Ernst, Schwedischer Brief. I: Die Literatur. Augusti 1934.

Berndtsson, Frida & Emma Hildén, 2005: Det mänskliga livsluft. En ideologianalys av Krusenstjernafejden. Magisteruppsats. Biblioteks- och informationsvetenskap. Högskolan i Borås (<http://hdl.handle.net/2320/1407>).

- Boye, Karin, 1934: Då vinden vänder sig. I: Social-Demokraten. 28.1.1934.
- 2000: Ett verkligt jordiskt liv. Brev. Urval och kommentarer Paulina Helgeson. Stockholm.
- Christofferson, Birger, 1956: Sven Stolpe och den litterära debatten. Stockholm.
- [Sign. D.], 1931: Det Blaa Rullegardin. I: Berlingske Tidende. 10.11.1930.
- [Sign. Evy.], 1934: Sexuell kultur kan ej skapas genom tystnad. I: Social-Demokraten. 2.2.1934.
- [Sign. Finlandssvensk], 1935: I Finland känner man Bonnier! I: Den svenske Nationalsocialisten. 1.6.1935.
- Fogelqvist, Torsten [sign. T. F-t.], 1935: Diktens frihet och fallet Krusenstjerna. I: Dagens Nyheter. 13.9.1935.
- Förläggarna, författarna, kritikerna om Agnes von Krusenstjerna och hennes senaste arbeten. Dokument till ett incidensfall i den nyaste litteraturhistorien och bidrag till en diskussion om Diktning och moral. En kritikantologi. Med en efterskrift till Fröknarna von Pahlen av Agnes von Krusenstjerna. Red. David Sprengel. 1935. Stockholm.
- Giertz, Bo, 1934a: Ledaren. En appell till svensk ungdom. Stockholm.
- 1934b: Moderna unga människor. Ett ord om modern litteratur och modern ungdom. Stockholm.
- Gustavsson, Alexander, 2005: Manlig bekännelseetrohet i motvind. En mikrohistorisk studie av prästen Bo Giertz. I: Bo Giertz – präst, biskop, författare. Red. Anders Jarlert. Göteborg. S. 9–67.
- Halvorsen, Finn, 1931: Fröken Sverige. I: Aftenposten. 20.2.1931.
- [Sign. Joy], 1938: Aktuella uttalanden: Låt de unga läsa »roliga böcker». I: Halland. 1.12.1938.
- von Krusenstjerna, Agnes, 1938: Fattigadel. I livets vår. Roman. Stockholm.
- Lagercrantz, Olof, 1951: Agnes von Krusenstjerna. Stockholm.
- Landquist, John [osign.], 1935a: Diktens frihet. I: Aftonbladet. 4.5.1935.
- Landquist, John, 1935b: Ett ord i den pågående litteraturfejden. I: Jönköpings-Posten. 18.5.1935.
- Liljestrand, Jens, 2009: Mobergland. Personligt och politiskt i Vilhelm Mobergs utvandrarserie. Stockholm.
- Lo-Johansson, Ivar, 1982: Tröskeln. Memoarer från 30-talet. Stockholm.
- Lundevall, Karl-Erik, 1958a: Förbudna böcker. I: Förbudna böcker och nordisk debatt om tryckfrihet och sedlighet. Red.: Karl-Erik Lundevall. Stockholm. S. 9–43.
- 1958b: Nordisk debatt om tryckfrihet och sedlighet. I: Förbudna böcker och nordisk debatt om tryckfrihet och sedlighet. Red.: Karl-Erik Lundevall. Stockholm. S. 151–324.
- Maury, Lucien [sign. M.], 1936: Nos Hotes: Deux écrivains suédois. David Sprengel et Agnès de Krusenstjerna. I: Les nouvelles littéraires. Artistiques et scientifiques. 21.11.1936.
- [Sign. Munin], 1936: Kulturfront – Bonnierförsvar. I: Den svenske Nationalsocialisten. 15.4.1936.
- Nilsson, Karl N. Alvar, 1996: Svensk överklassnazism 1930–1945. Stockholm.
- Oldberg, Ragnar, 1957: Ivar Lo-Johansson. En monografi. Stockholm.
- Paqvalén, Rita, 2007: Kampen om Eros. Om kön och kärlek i Pahlensviten. Helsingfors. (Meddelande från avdelningen för nordisk litteratur 16.)
- Peurell, Erik, 1998: En författares väg. Jan Fridegård i det litterära fältet. Hedemora. (Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala, 39.)
- Runeby, Nils, 1995: Dygd och vetande. Ur de bildades historia. Stockholm.

- [Sign. R. W–m.], 1935: Träsket. I: Sverige Fritt. 2.5.1935.
- Sprengel, David, 1935: I stället för förord. I: Förläggarna, författarna, kritikerna om Agnes von Krusenstjerna och hennes senaste arbeten. Dokument till ett incidensfall i den nyaste litteraturhistorien och bidrag till en diskussion om Diktning och moral. En kritikantologi. Med en efterskrift till Fröknarna von Pahlen av Agnes von Krusenstjerna. Red. David Sprengel. Stockholm. S. VII–CLXXXIX.
- Stolpe, Sven, 1935: Diktens frihet. Stockholm.
- Sundin, Staffan, 2002: Konsolidering och expansion 1930–1954. Bonniers – en mediefamilj. Stockholm.
- Svanberg, Birgitta, 1989: Sanningen om kvinnorna. En läsning av Agnes von Krusenstjernas romanserie Fröknarna von Pahlen. Stockholm.
- Svedjedal, Johan, 1993: Bokens samhälle. Svenska Bokförläggareföreningen och svensk bokmarknad 1887–1943. D. 1–2. Stockholm.
- 2011: Spektrum 1931–1935. Den svenska drömmen. Tidskrift och förlag i 1930-talets kultur. Stockholm.
- Svensk Bokhandels-tidning. 1927–1929, 1933–1938.
- Teijler, Börje, 1977: Agnes von Krusenstjerna och David Sprengel. Hallstahammar.
- [Sign. Tubal.], 1935: Systematisk reaktionär förföljelse mot svensk författarinna. I: Ny Dag. 24.5.1935.
- Zetterström, Margareta, 1977: Erik Blomberg – En kämpande intellektuell. Stockholm.
- [Sign. Åb.], 1935: Litteraturen recenserad i Storkyrkan. I: Dagens Nyheter. 8.5.1935.
- Örnkloo, Ulf, 1967: Fröknarna von Pahlen och tryckfriheten. Licentiatavhandling. Uppsala universitet.
- 1968: Preludier till Krusenstjernafejden. Om presskritiken av Agnes von Krusenstjernas böcker fram till 1930. Uppsala. (Litteratur och samhälle. Meddelande från Avd. för litteratursociologi vid Litteraturhistoriska institutionen, Uppsala. 1968:4.)
- 1972: Kärlekens marodörer. I: Bonniers Litterära Magasin. 1972:1. S. 17–25.
- Österling, Anders, 1935: Kvinnoösynpunkter. I: Svenska Dagbladet. 4.5.1935.

Allsångshäften i stencil och fotostat – en nygammal historia

Av Annika Nordström

Allsång är ett välkänt begrepp, idag inte minst genom teveprogrammet »Allsång på Skansen», där unison sång med utgångspunkt från tryckta blad eller textremsor på teveskärmen samlar stora skaror. Det är kanske mest sådana, publika evenemang som förknippas med begreppet, men allsång äger också rum i privata festsammanhang och allsångshäften kommer till på informella vägar. Förutom en mer allmänt utbredd allsångsrepertoar kan de innehålla olika slags personliga tillfällesvisor. Som artefakter kan de delvis vara kopierade från andra häften men omfattar också ett stort mått av personlig utformning och vardaglig kreativitet.

Vid Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg (DAG) finns en stor samling privata sånghäften från 1900-talets andra hälft. En del av denna repertoar har jag tidigare undersökt med utgångspunkt i en familj som genom hela livet har använt sång och dikt som en form av estetiska uttrycks sätt i vardag och fest (Nordström 2002). Här utgår jag framför allt från allsångshäften och tillfällesvisor i stencil och fotostat från privata festsammanhang. Men jag vill först ge ett par hållpunkter och belysa några föregångare i ett historiskt perspektiv, för att därefter diskutera häftenas innehåll samt visornas och sånghäftenas vardagliga och kulturella praktiker.

NÅGRA HÅLLPUNKTER

Inom nätverket »Vardagligt skriftbruk» vid Umeå universitet har jag kommit att uppmärksamma dessa samlingar, inte bara som folkliga uttryckssätt utan också som en form av skriftpraktiker. Jag för med mig teorier om, och begrepp som *munlig och skriftlig kultur*, *skriftbruk*, *genre*, *intertextualitet*, *kreativitet* och *kompetens*. Samtidigt bygger denna studie på mitt empiriska material, efterforskning av repertoaren samt tidigare forskning inom fältet folklig vissång.

Med litteraturteoretikern Michail Bachtin och hans tankar om »det dialogiska ordet» vill jag se genrer som dialogiska yttranden (Bachtin 1991,

1997). De är ständigt i dialog med andra genrer och sammanhang. Genom intertextuella relationer, texters närvaro i varandra, skapas nya sätt att se världen, som i sig också rymmer kontinuitet. Genrer är till sitt väsen intertextuella. De är också i dialog med livet. Charles Briggs och Richard Bauman ser i artikeln »Genre, Intertextuality and Social Power» (1992) genrer som »intertextuella konstruktioner», nära relaterade till sociala, kulturella och historiska faktorer. De vill betona genrers föränderlighet, och i stället för själva texten sätter de den kommunikativa akten i centrum. På så sätt söker de genremässiga skillnader i »de praktiker som används för att skapa intertextuella relationer» (Briggs & Bauman 1992 s. 163).

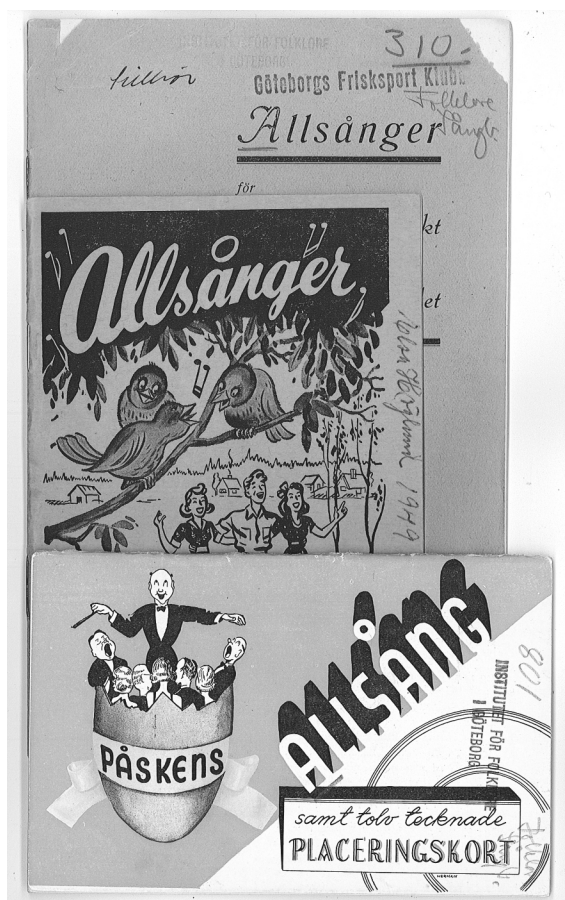
MATERIALET

I DAGs samlingar finns material från projekten »Göteborg och Bohuslän i visan» och »Hitta visorna!» insamlat mellan 1978 och 2007.¹ De som har spelats in och intervjuats eller lämnat in material är till ungefär lika delar kvinnor och män, oftast både bofasta och födda i Västra Götaland, de äldsta i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet, de yngsta övervägande under 1920- och 1930-talen. Informanterna har sjungit i vardagslag eller i mer informella sammanhang. De hör mestadels till Västsveriges kust- och landsbygdsbefolkning samt Göteborgs arbetarbefolkning. De har t.ex. varit hemarbetande, jordbrukare, fiskare, sjöfolk, arbetare, tjänstemän, kommunanställda, lärare, affärs- och ekonomibiträden, sjukvårds- och hemtjänstpersonal.

Av de äldsta informanterna har vi ofta fått handskrivna visböcker, tillkomna från slutet av 1800-talet och fram till 1940-talet. Av de yngre har vi fått något färre handskrivna visböcker och därtill sångblad och allsångshäften, mestadels från 1940-talet och fram till 1980-talet. När vi har frågat efter visor som informanterna på något sätt själva har skrivit ner eller som är av lokal eller personlig karaktär är det främst dessa former som har förekommit. Det finns flera skillnader mellan handskrivna visböcker och allsångshäften. Visböckerna användes inte för gemensam sång utan i först hand för att teckna ner visor, som minnesböcker och tidsfördriv. De har framför allt kommit till under ungdomsåren för att samla en repertoar – och på ett sätt också för att samla på delar av sig själv (Nordström 2008). Som skrifthän-

¹ 1978 startade insamlingsprojektet »Göteborg och Bohuslän i visan» och 1992 vidtog dokumentationsprojektet »Hitta visorna där du bor!» (se Nordström 1995) samt 2007 »Hitta visorna i norra Bohuslän!». Syftet var att dokumentera och levandegöra den lokala vissången tillsammans med olika kommuner i Västsverige. Projekten har bedrivits av »Musik i Väst», det senaste i samverkan med DAG. Det insamlade materialet består bl.a. av cirka 400 bandinspelningar med sång, musik och intervjuer, 450 handskrivna visböcker, mestadels i kopior (TB), samt ett 20-tal A4-pärmar med lösblad (LB), vilka bl.a. omfattar allsångshäften och tillfällesvisor. Härtill kommer en större samling allsångshäften, ännu ej accederade. Samlingarna arkiveras på DAG.

Under 1930- och 1940-talen var tryckta allsångshäften populära. De utgavs av föreningar och förlag som också var specialiserade på schlagerhäften. Delar av repertoaren återkommer i kopierade häften från privata sammanhang.

delser skiljer sig allsångsblad från handskrivna visböcker. Man kan säga att båda till stora delar består av avskrifter men med olika avsikt och förväntningshorisonter. Det som jag vill peka på är att såväl den handskrivna visboken som det privata allsångshäftet är samtidsdokument. De är också artefakter som dominerar som skriftliga sångminnen från privata sammanhang och genom historien uppstår den ena och upphör den andra.

FÖREGÅNGARE

Begreppet *allsång* lanserades i Sverige 1927, när Ernst Rolf framträdde som allsångsledare i underhållningssammanhang med refränger som »Ju mer vi är tillsammans» (Ericson 1989 s. 76; Arvidsson 1991 s. 91). Ordet myntades i samband med en tävling i Dagens Nyheter, som efterlyste en benämning på sång som utfördes av större eller mindre folksamlingar. Allsången hade förebilder i England och den »community singing» som förekom vid fotbollsmatcher. Allsång som underhållning utifrån tryckta förlagor fick sitt

stora genomslag från 1930-talets andra hälft och under andra världskriget. En bidragande orsak till den stora populariteten var en rad allsångskvällar på Skansen under ledning av musikdirektör Sven Lilja (Bohman 1979 s. 59 f.; Ericson 1989 s. 76; Lilja 1938). Denna rörelse kan sättas i samband med kriget och »vikten av (nationell) gemenskap» (Arvidsson 1991 s. 91). I mitten av 1930-talet började också radion sända programmet »Unison sång» och 1940 kom »Upp till sång». Texterna spreds genom tidningen Rösterna i Radio och var ofta hämtade ur skolsångböckernas repertoar (Netterstad 1982 s. 157 f.). Även inom folkrörelserna och föreningslivet, där det sedan långt tidigare fanns en tradition med unison sång, trycktes under denna tid en rad häften och böcker under rubriken allsånger (Arvidsson 1991 s. 93).

Även om den stora haussen i samband med kriget gör att allsången kan betraktas som en ny typ av underhållning, finns en längre kontinuitet i själva sångpraktiken – den unisona sången utifrån skriftliga förlagor. Tillfällesvisor och sångblad för gemensam sång runt bordet är t.ex. inte en ny företeelse för 1900-talet. Christina Mattsson har utgått från Kungliga Bibliotekets samlingar av småtryck och beskrivit de visor som alltsedan 1700-talet vid finare kalas kunde delas ut bland gästerna. Från 1800-talets mitt – med bättre tryckmöjligheter – finns en större samling (Mattsson 2001). Likaså finns upptryckta dryckesvisor att sjunga runt bordet från 1900-talets början. Förebilder finns också i den akademiska världen – i nationsliv och student-sångböcker. För den stora majoriteten av befolkningen var ändå sångrepertoaren, in på 1900-talet, huvudsakligen muntligt överförd och framfördes utantill.² Många 1800-talsrepertoarer innehöll emellertid inslag från tryckta källor, inte minst från skillingtryck.³

Från det att folkskolan kom till 1842 utgavs också en mängd skolsångböcker för pedagogiskt bruk och gemensam sång. Inläringen skedde emellertid oftast genom lärarens muntliga förmedling i kombination med att eleverna fick skriva av texter och ibland noter från tavlan eller efter dikta-men från läraren (Netterstad 1982). Psalmverser övades också in utantill. Den unisona sången utifrån tryckta förlagor har också varit en viktig del inom folkrörelserna alltsedan 1800-talets andra hälft (Arvidsson 1991; Selander 1996). I början av 1900-talet fanns också, med Alice Tegnér som förgrundsfigur, »Samfundet för unison sång», som betonade att »sången innebär en förenande kraft människor emellan» (Tegnér 1906 s. 3).

Allsången har sålunda en rad föregångare; den är förbunden med det förflutna, inte minst i repertoaren, vilket ska diskuteras längre fram. Men under

² Svenskarna var till följd av kyrkans husförhör tidigt läskunniga. Men det fanns inte många böcker att tillgå i de flesta hem (Burke 1983 s. 251 f.).

³ Visor i skillingtryck finns bevarade redan från slutet av 1500-talet men fick en betydande uppgång vid 1700-talets slut och 1800-talets början. Från 1880-talet fram till slutet av 1910-talet fick de med nya trycknings- och spridningsmöjligheter sin sista och största blomstrings-tid. De yngsta skillingtrycken är från 1920-talet, då schlagerhäften alltmer övertog deras tidigare roll (Jersild 1975; Danielson 1981).

Flera av de allsångshäften som finns vid Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg har framställts i kopieringsapparater och kommit till i samband med födelsedagar och bröllop.

1930- och 1940-talen framträder ändå, genom det unisona sjungandet, en märkbar kollektivering, vilken kan kopplas samman med nationella strömningar i samband med andra världskriget. Allsångens stora popularitet framträder också i samklang med den svenska folkhemsideologin, där hela tiden gemenskap och samarbete betonades. När allsången så småningom inträder i de privata festsammanhangen sker detta i samband med att själva folkhemstanken konkretiseras i vardagslivet.

ALLSÅNGER I STENCIL OCH FOTOSTAT

Från slutet av 1940-talet och under 1950-talet, i takt med bättre kopieringsmöjligheter, blev det allt vanligare att framställa egna allsångshäften som användes vid föreningsmöten och företagsfester, vid privata fester och kalas i hemmen – till årshögtider som jul och midsommar och till livets högtider som bröllop och födelsedagar. Det är framför allt de senare som jag ska uppehålla mig vid och ett par former som ofta återkommer i dem. Utifrån mina intervjuer kan jag se att sjungandet i privata festsammanhang successivt förändras sig – från ensam eller gemensam sång utantill till gemensam sång runt bordet med sånghäften. Det skriftliga materialet från insamlingsprojekten talar i samma riktning. Att allsångsbladen blir populära vid den här tiden hör naturligtvis också samman med att möjligheterna att duplicera och stencilera ökade efter andra världskriget och att flera hade sådana möjligheter.

Det tidiga materialet utgörs ofta av stencilerade texter på enstaka papper, men främst under 1960- och 1970-talen kommer hela sånghäften för speciella tillfällen.⁴ Med kopieringsapparaternas utveckling framstår dessa häften

⁴ Den stora förändringen kom med xerografin, vilken innebar nya möjligheter att mångfaldiga och sprida egna kopior. En kontorskopiator med bred spridning som använde xerografi kom 1957, men det var framför allt under 1960- och 1970-talen som kopiatorerna blev allt vanligare (NE 20, 1996, s. 219).

som alltmer professionellt utformade – med tjockare papper och fotografier på framsidan. I samband med olika högtidsdagar finns ofta namn och datum på framsidan av sånghäftet och kanske en tecknad illustration.

Vid en översiktlig genomgång av visorna i DAGs allsångshäften framträder såväl något gemensamt som något individuellt. Här finns en återkommande repertoar; sångerna verkar mestadels hämtade från andra häften, men innehållet i ett häfte är också anpassat efter det aktuella kalaset. Översiktligt innehåller materialet egna tillfällesvisor, dryckesvisor, schlager, populära valser och visor, men också en form av sällskapsvisor, som verkar mer eller mindre anpassade för det stencilerade eller kopierade allsångshäftet. Varifrån många av dessa visor kommer är ett hitintills utforskat kapitel. Flera av dem har sin hemvist bland de muntligt och skriftligt spridda dryckesvisor som förekommer i uppteckningar såväl som i tryckta sångblad och sångböcker och som ofta har ett långt förflutet (se Mattsson 1989, 2001).

Några speciella kategorier, som är direkt knutna till festsammanhanget, vill jag uppmärksamma här. Allsånger som brukas när måltiden är central, använder sig ofta av det som finns att »spela med» runt bordet. De former som jag speciellt kan urskilja i materialet är huvudsakligen: *bords- och dryckesvisor*, vilka har sin grund i mat, dryck och gemenskap, *dueller mellan kvinnor och män*, vilka utgår från människorna runt bordet, skiljer ut de båda könen och låter dem spela mot varandra, samt en grupp som skulle kunna kallas för *lek- och tungvrickningsvisor*. Därtill kommer *tillfällesvisorna*, som i det här fallet mestadels utgörs av födelsedags- och bröllopsvisor.

Häftenas sammansättning är beroende av tillfället. Många domineras av dryckesvisor och flera har rötterna långt tillbaka i tiden, till en äldre muntlig tradition. Men bland dryckesvisorna finns också en ny flora från 1900-talet. Övervägande delen utgörs av nya texter till redan kända melodier (Mattsson 1989 s. 307 ff.).⁵ En sådan är »Kamelvisan», som ingick i allsångsblad från 1950-talet och sjöngs på melodin »Tre trallande jantor». Till skillnad från många andra dryckesvisor, som tidigare huvudsakligen överförts muntligt och ofta är korta och kärnfulla, är denna fyra strofer lång och börjar:

Det gick en kamel i en öken
 kamelerna gör så ibland
 Han av en kameliafröken
 fått korgen och ej hennes hand
 Så därför gick han nu och led, med långa steg han gled
 långt bort uti öknen han grubblande skred
 Av tårar ögat sved och törstig var han med
 Han tyckte att världen var upp och ned

⁵ I boken *Helan går*. 150 visor till skålen presenterar och kommenterar Christina Mattsson femton »moderna» snapsvisor »som exempel på genrens utveckling under de senaste hundra åren» (Mattsson 1989 s. 10).

En återkommande bordsvisa är »Välkomna hit, ta er en bit / låtom oss glömma allt vårt släp och slit». Denna välkomstvisa på melodi »Å jänta å ja» förekommer vid flera tillfällen i Musik i Västs material, exempelvis från Göteborgs, Sotenäs, Vänersborgs och Åmåls kommuner, där den ingår i allsångsblad som har kopierats till fester i föreningar och privata sammanhang under 1970- och 1980-talen.⁶ Visan sjungs till en melodi som ingick i 1900-talets skolsångboks- och allsångsrepertoar och som dessutom har upprepats i så många olika sammanhang att den kan räknas till de mer allmänt spridda.⁷ Varifrån texten kommer är höljt i dunkel. Likt flera andra visor i samma medium och av samma sort är den inte tidigare efterforskad.⁸ Sångtexten betonar den gemensamma närvaron vid bordet, att kvällen ska bli glad och minnesvärd. Genom melodivalet finns också förutsättningar att förstärka upplevelsen. Melodin är en polska med rötterna tillbaka i den svenska folkmusiken. Den ursprungliga texten besjunger på värmländsk dialekt ett kärleksmöte på landsvägen, midsommar, dans och glädje. Liksom många av de melodier som har ingått i 1900-talets skolsångböcker – och bland allsångerna – andas den hembygd och har en positiv och livsbejakande ton (jfr Netterstad 1982 s. 32).

Dueller mellan kvinnor och män, vilka växelvis sjunger olika strofer, använder sig också av och anspelar på tidigare kända melodier, som skillingtrycksvisan »Kors på Idas grav» eller »Viljasången» till operetten Glada Änkan av Franz Lehár. Texterna lyfter fram områden och egenskaper, vilka betraktas som speciellt manliga respektive kvinnliga. De har någon gång skapats av Anonymus och spridits vidare från kopieringsapparat till kopieringsapparat.

En annan flitigt förekommande kategori vill jag kalla *lek- och tungvrickningsvisor*. Här märks tydligt samspelet med den grafiska utformningen. Följande visa om fem strofer är ibland nedskriven, så att sången börjar nere i högra hörnet av papperet och ska sjungas från höger till vänster samt nedifrån och upp. Den sjungs på melodi »Den lustige kopparslagaren», en visa av tyskt ursprung, vars melodi spreds med tyska gossorkestrar i slutet av 1800-talet (SVA).⁹ Visan börjar med en inledningsstrof: »Idag då vi har samlats här till denna glada fest.» Därefter följer själva utmaningen, att snabbt kunna sjunga flera ord som allitererar och ljuder likartat, i det som kallas »Tungvrickningsvisa»:

⁶ DAG: GOBIV LB:2 s. 29, 11p, 12:k; LB:4c, 4e, 5c.

⁷ Texten till »Å jänta å ja» skrevs av Fredrik August Dahlgren och ingick i skådespelet »Värmlänningarna» från 1845. Melodin är ursprungligen en värmländsk polska. Den spreds bl.a. genom skolsångböcker och ingick i allsångsrepertoaren redan under de första åren på Skansen (Dahlgren 1875; Lilja 1938).

⁸ Den enda källa som återfinns genom Svenskt visarkiv är i boken *Festvisor*, samlade av Göran Rygert (1994), där det inte finns någon hänvisning till varifrån visan är hämtad.

⁹ »Den lustige kopparslagaren» finns enligt uppgift från Svenskt visarkiv i över 50 skillingtrycksupplagor från 1885 till 1916. Melodin är av C. Peter (eg. Wilhelm Frässdorf), som skrev musiken, en marsch, omkring 1870, text anonym (SVA). Melodin har också i Tyskland, Österrike och Schweiz använts till nya texter och parodier (Deutsches Volksliedarchiv).

Hans Hanssons halta höna har haft hosta helan höst
 begärligt bara bad bli botad uti brustet bröst
 Och doktor tupp, som flugit upp, han flyger genast ned
 och hostapiller pillrar fram, som sväljes med besked
 Trallala ...

Visan har också bäring på drycker, eftersom själva utmaningen sägs bli svårare av ännu en snaps. Inte heller »Tungvrickningsvisan» finns tidigare belagd. Däremot har jag identifierat ett par rader som äldre folkliga rim och ramsor. Det finns en traditionell genre som består av svåra meningar eller snabba rim, där det gäller att hålla tungan rätt i mun. »Hans Hanssons halta höna hade en hiskelig hosta hela härliga hösten» är ett exempel på en sådan mening (se af Klintberg 1981 s. 166; Ström 1975 s. 242). Det förekommer flera liknande sånger med inslag av sällskapslekar, där deltagarna ska kunna sjunga svåra saker fort, läsa baklänges, snurra på papperet för att kunna läsa texten eller utföra olika slags rörelser enligt instruktioner i texten. Ett par mycket spridda visor innehåller bilder i stället för ord. En av dem är »En kort, en lång, en pyramid, en stång», som inte heller finns belagd tidigare men är mycket spridd, från häfte till häfte. Texten är sannolikt en översättning från tyskans »Ein kurz, ein lang, ein pyramid, ein stang». ¹⁰

Ulf Palmenfelt har undersökt en närbesläktad företeelse i boken Folkhumor i fotostat (1986). Han menar att fotostatkopiorna kan ses som en spridningsform, »ett medium för flera folkloristiska genrer» (Palmenfelt 1986 s. 9), men samtidigt har de utvecklats till en egen genre: de har hamnat på papper och behöver inte hållas i minnet. Detta avspeglas bl.a. i texterna, som kan bli längre; dessutom tillkommer bilder och lek med den grafiska utformningen (a.a. s. 10). Allsångshäftet kan också ses som en spridningsform, ett medium för flera genrer. Men i detta medium har gamla texter bytt form och sammanhang och andra har kommit till. Sångerna är dessutom förbundna med en speciell praktik, med gemensam sång från bladet (jfr Briggs & Bauman 1992). På så sätt kan också hela det kopierade allsångsbladet, med sin speciella användning, betraktas som en egen genre. Den mer påtagliga anpassningen till mediet uppvisar de visor som är direkt kopplade till fester och kalas.

TILLFÄLLESVISOR

I en del allsångsblad finns också egenhändigt diktade visor till lånade melodier. Under loppet av 1900-talet blir personliga födelsedags- och andra tillfällesvisor »en av de mest utbredda formerna av folklig diktning» (Arvidsson 1999 s. 130). Detta kan också ses i ljuset av att högtidsfirandet under denna tid alltmer har kommit att kretsa kring sådana bemärkelsedagar (Bringéus 1987). Trots det har genren inte utforskats i någon större utsträck-

¹⁰ Det är mitt antagande efter att ha efterforskat texten på nätet; till detta vill jag återkomma.

»En kort, en lång, en pyramid, en stång, hej dingelidång/En kanna, ett krus, en dosa med snus ...». Trycket är från början av 1950-talet. Visan hör till en populär allsångsform, där orden ersätts av bilder. Den sprids fortfarande via nätet.

ning. En dansk motsvarighet har beskrivits av Svend Nielsen i artikeln »Lejlighedssangen og traditionen i Danmark» (Nielsen 2001). I min avhandling har jag analyserat några födelsedagsvisor efter en syskonskara från Göteborg (Nordström 2002). Vera Svensson har skrivit många födelsedagsvisor, en av dem till broder Allan på hans 70-årsdag 1982. Melodin är hämtad från skillingtrycksvisan »Petter Jönssons amerikaresa».¹¹

För sjuttio år sen i Götet föddes en gosse
och varken skor eller strumpor hade han på' se'
Vår mamma frågade pappa: Vad ska vi kalla'n?
Jag tror min själ att vi tar och kallar'n för Allan

Här, liksom i många andra födelsedagsvisor, förekommer mönster i form av igenkännbara fraser eller uttryck. Vera börjar första strofen med ett rim hämtat ur revykungen Karl Gerhards »Jazzgossen» från 1922.¹² Detta är ett medvetet lån, som Vera kommenterar när hon sjunger visan. Samtidigt gör hon fraserna till sina egna genom att placera dem i ett nytt sammanhang. Ef-

¹¹ »Petter Jönssons amerikaresa» med textbörjan »Och Petter Jönsson han såg i Fäderneslandet» skrevs av journalisten Magnus Elmlad, som var bosatt i Chicago på 1870-talet. Den sprids i flera skillingtryck. Melodin kan hänföras till en ännu äldre visa »Och får min salig han var en skeppare» (Kjellgren 1973 s. 128).

¹² Texten finns bl.a. i Karl Gerhards bästa (Gerhard 1950 s. 7).

ter två rader är lyssnaren orienterad om jubilarens ålder, kön och hemvist. Strofens slutkläm är anpassad till melodin, som gör en liten paus innan fjärde versraden, och därigenom understryker slutrimmet. Rimmen är över huvud taget ett bärande element genom hela visan och flera av dem klingar bekanta. Att rimma på namn hör till en gammal folklig diktteknik (se af Klintberg 1980 s. 31 ff.). Den följande strofen innehåller rim på tal, något som ofta förekommer i folkliga räkneramsor, där nästan alltid »åtta» rimmar på »måtta» (Ström 1975 s. 112 ff.).

I syskonraden där kom han som nummer fyra
Han växte upp och snart fick han nog att bestyra
Fler syskon kom, som det verkade utan måtta
När lillan kommit så fick man räkna till åtta

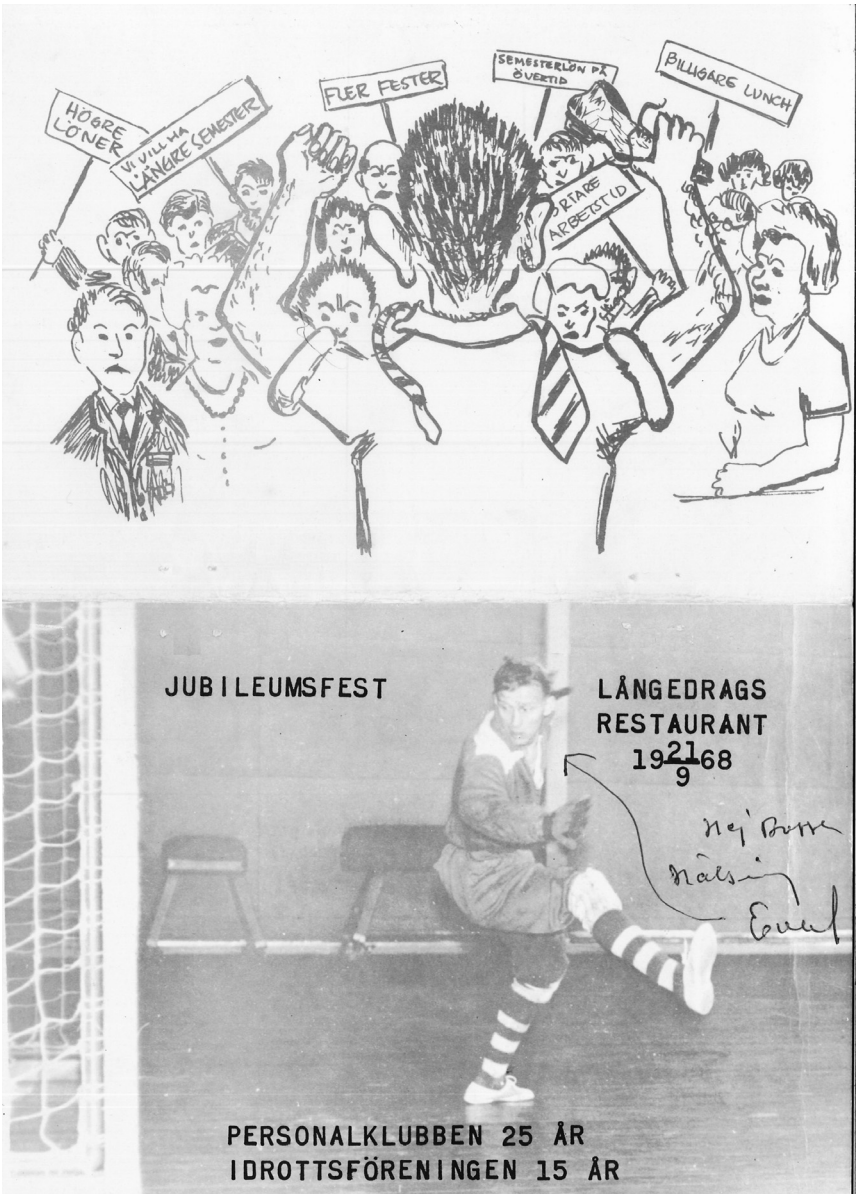
Längre fram i texten hör jag ekot av en skillingtrycksvisa. Strofens två första versrader påminner om »Värnamovisans» »På vägen mötte han en vacker flicka / som kärleksfullt uppå honom blicka».¹³

Som vuxen karl råkade han träffa en flicka
Snart kärleksfullt uppå henne sågs han nu blicka
Nu var han fast och han friade till sin Alva
Hon svara ja och så blev hon hans äkta halva

I andra visor hittar jag rim och sentenser som förekommer i folklig albumpoesi, ordspråk och broderade väggbonader. Flera av dem börjar också på liknande sätt: »Nu vi samlats här till denna lilla fest, Idag då vi har samlats här till denna glada fest, Nu har vi samlats och vi ska sjunga.» I flera visor kan man också tydligt märka samspelet med melodin. Den som är delaktig i repertoaren kan också ta till sig visorna på ett annat sätt.

I många tillfällesvisor återkommer mer eller mindre igenkännbara uttryck, i samband med muntlig kultur kallade *formler* (Ong 1990). De utgörs av enstaka ord eller ordgrupper som kan anpassas till sitt sammanhang. Visorna har också tydliga inslag av muntlighet, av folklig diktteknik och lånade uttryck från schlager, skillingtrycksvisor, albumpoesi och ordspråk. Jag vill beskriva tillfällesdiktandet som en muntlig–skriftlig kompetens och placera det någonstans mellan muntlig och skriftlig kultur. De formelartade uttryckssätten är visserligen inte lika bärande som i en del andra, äldre muntliga genrer, men ingår ändå som en viktig beståndsdel. Formlerna är inga fasta byggstenar. De hämtas från en mängd olika håll och används personligt och varierat; visorna är individuella men gestaltas i gemensamma former. Formlerna visar sig också ha kontinuitet tillbaka i tiden, På så sätt är visorna inte bara aktuella utan också förankrade i ett gemensamt förflutet. Genom sin »dialogiskhet», att anspela på gamla melodier och deras tidigare sammanhang, kan nybildningarna också leka med det förflutnas erfarenheter, ställa dem i nytt ljus i nya tider. Kanske blir det också en speciell upp-

¹³ Visan finns bl.a. i Gröna visboken (1949 s. 368 f.).

Sparbankens personalklubb och idrottsförening har jubileumsfest med allsång i september 1968. På repertoaren finns en för tillfället diktad visa, som är en samtidsbild och handlar om hur banken ska byta namn. Texten anspelar på melodin, »34:an» – »Men, nu är det slut på gamla tider/ja, nu är det färdigt inom kort / nu ska hela banken ändras / nu ska namnet bytas bort.»

levelse att sjunga och få höra om sitt eget liv till kollektivt kända former och melodier. Det personliga iscensätts i ljuset av något delat och gemensamt. Genom att besjunga livet får det nytt värde och livskänslan förhöjs.

Jag har också själv upplevt hur tillfällesvisor kan väcka stort intresse. Efter att ha hållit föredrag utifrån liknande material som beskrivs i denna artikel har jag kanske fått någon fråga om allsånger, men alltid många frågor och berättelser om tillfällesvisor. Nya visor har fallit i min hand – om allt från »Livet på labbet» och »Reaktorfysikalisk folkvisa» till »Exkursionsvisa för Botaniska föreningen» och »Idas äldrevisa». Intresset tror jag har att göra med att tillfällesvisorna inte är fiktion utan ger inblickar i det levda livet. Visorna berättar många gånger hela livshistorier i komprimerad form och med insprängda ögonblicksbilder. Liksom personliga erfarenhetsberättelser ger de tillträde till andra människors världar inom ramen för kollektiva mönster; själva formen tillåter oss att leka med våra självförståelser (jfr Stahl 1989). När livet blir sång och musik öppnas möjligheten till alternativa infallsvinklar. Visorna har betydelse i nuet, när de framförs, men berättar också något i efterhand; genom sitt speciella modus kan de ge andra perspektiv på det liv som har levts och på så sätt utgöra alternativa samtidsdokument.

VISORNAS PRAKTIKER

De allsångshäften som finns arkiverade i DAGs samlingar har flera praktiker bakom sig, dels som »skrifthändelser» i sina tillkomstsammanhang, en form av vardaglig och konstnärlig aktivitet, dels som sociala aktiviteter i sina brukarsammanhang. Dessa kan inte skiljas från varandra. Som vardaglig aktivitet är ett fåtal äldre allsångsblad handskrivna, genom avskrifter, men de flesta är maskinskrivna och stencilerade eller kopierade. Den kreativa akten består till stor del av att skapa en ny och individuell sammansättning utifrån ett kollektivt förråd av texter och bilder och till detta kanske också lägga egna visor och illustrationer. I flera häften finns teckningar som anspelar på de högtider som firas. Hela innehållet har ofta anpassats efter det aktuella kalaset. Sångerna har mestadels hämtats från andra häften, senare från nätet.¹⁴ Köksbordet i kombination med arbetsplatsens kopieringsapparat blir platser för vardaglig kreativitet. Det finns mer att utforska. Vi har inte i någon större utsträckning frågat informanterna om hur dessa häften rent praktiskt har kommit till; kanske har några varit samarbeten mellan flera personer. En del av dem har med säkerhet skapats av speciellt intresserade individer. I DAGs samlingar finns flera visdiktare som verkar vara specialiserade på området, särskilt när det gäller att skriva hyllningsvisor.

¹⁴ Stora delar av repertoaren sprids idag via nätet, vilket jag inte behandlar här men planerar att återkomma till.

Att göra allsångshäften kan handla om att dikta, välja visor, skriva av, texta, kopiera, klippa och klistra. Den fyndige kan också hitta passande bildillustrationer.

16

Mel: Turalleri hurra

Ikväll ska vi sjunga med kläm över lag,
turalleri, turallera.
Sjung med allesammans, sjung med liksom jag.
turalleri, hurra.
Låt stämningen stiga så allting blir glatt
ty kvällen är kort och snart är det ju natt.
Gammal som ung, sjung, bara sjung.
Turalleri, hurra.

Glöm bort alla sorger, sjung med i vår kör.
Turalleri, turallera.
Sjung med allesammans, ja just som vi gör.
Turalleri, hurra.
Man glömmor bort smärtor och vardagens strid
ty sången oss skänker båd glädje och frid
Gammal som ung, sjung, bara sjung.
Turalleri, hurra.

Låt så igen högt skalla med stor energi.
Turalleri, turallera.
Sitt inte och maska, nej kläm bara i,
Turalleri, hurra.
Låt väljudet flöda runt hela lokal'n
så hämtar vi säkert hem sångpokal'n
Gammal som ung, sjung, bara sjung. Mel: Med en enkel tulipan
Turalleri, hurra.

Varför är det fint
att vara morgonpig?
Det är ju kvällarna
som är trevligast!

Vi tar en enkel liten sång
men den får ej bli så lång,
vi har så bråttom,
vi har så bråttom
att fatta glaset!
Vi alla titlar lägger bort
så blir det inte så torrt
ty uti kväll ska vi ha det trevlig
uppåkalaset.
Det glada gänget
har träffats åter
och glädjen högt
uti taket står.
Vår kära värd nu sin röst upplåter
vi undra nu vad åt honom går.
Jo, med en enkel liten fras
han höjer härmed sitt glas.
Han säger: Hejsan!
Vi tackar: Hoppsan!
Så tar vi Huttсан!
Hej, hej!

Som aktivitet i sina brukarsammanhang används allsångshäftet för att skapa gemenskap och höja feststämningen, för att ritualisera festen och festmåltiden. När visorna brukas som allsånger är det särskilt viktigt att välja »något som alla kan». Melodierna är inte nedteknade, de ska finnas i minnet. Flertalet hör också till en allmänt känd sångrepertoar; aktuella schlager förekommer, men oftare handlar det om skillingtrycksvisor och en äldre allsångsrepertoar. Samma melodier återkommer till flera olika texter. Melodierna, vilka ofta kan vara sammanbundna med minnet av andra sångtexter och kontexter, framstår som en av huvudkomponenterna för att skapa möjligheter till intertextuella kopplingar mellan genrer (se Briggs & Bauman 1992 s. 158).

Sjungandet iscensätts som en gemensam handling vid bordet. Om man jämför med tidigare sångpraktiker föreligger en formalisering av sättet att framföra sångerna, att sjunga tillsammans, alla på en gång, unisont från bladet. I förhållande till Walter Ongs diskussioner omkring den införlivande muntligheten och den mer distanserade skriften skulle allsången hamna någonstans mitt emellan (Ong 1990 s. 90). Sången är formaliserad och distanserad genom att deltagarna i första hand riktar sitt intresse gentemot papperet. Synen betraktar texten, skriften, på avstånd. Samtidigt utgörs musiken

av kroppsliga minnen; allsången låter ljuden strömma mellan deltagarna och på så sätt är den också införlivande.

EN SALIG BLANDNING

Likt de handskrivna visböckerna ger de egenhändigt utformade allsångshäften prov på folklig kreativitet, på sätt att göra livet till konst. Som artefakter skiljer de sig åt, men de är båda utbredda skriftpraktiker, som håller sig på randen till eller finns vid sidan om den offentligt exponerade och många gånger väl utforskade litteraturen, konsten eller musiken. Ytterligare frågor finns att ställa – omkring dessa och andra häftens innehåll och praktiker.¹⁵

Jag har här diskuterat hur innehållet i dessa allsångshäften har en lång förhistoria men också är förbundet med nya sociala sammanhang och ny teknik. Kompetensen att själv dikta de tillfällesvisor som ingår kan ha sin grund i den muntliga sångrepertoar som generationer födda under 1900-talets första decennier behärskar, av många års präntande i handskrivna visböcker och poesialbum, av skolsånger och psalmer som har lärts in utantill, av schlager och populärmusik.

Allsångerna utgörs huvudsakligen av ett antal sånger, melodier och formuler som har förekommit i olika kontexter dessförinnan, men när de blir infogade i allsångssammanhanget inträder en ny genreöverenskommelse, som har att göra med framförandet och vilka tolkningsramar som ska ges åt innehållet. Med allsångsbladet på bordet sjungs gemensamt, ingens röst höjer sig över någon annans. Här betonas kollektivet mer än individen. Kanske var det för att allsången stämde så väl in i den svenska folkhemsidologin som den också fick ett sådant fäste i landet. Men genren kan inte endast betraktas som ny. De visor som byter sammanhang har också en koppling till gamla kontexter och kan inte frigöras därifrån; intertextuella strategier kopplar samman nu och då. Denna allsång ändrar former med ökade möjligheter till att framställa egna stenciler och kopior och blir så småningom alltmer individualiserad eller speciellt anpassad till olika sammanhang.

Allsångsbladen och deras praktiker kan beskrivas som en folklig, informell kultur, där vi möter en blandning av gamla skillingtrycksvisor, muntligt traderade dryckesvisor, allsånger, schlager, studentsånger, omdiktningar, folkliga rim och ramsor, ordspråk, käcka vandringsvisor och inte minst folklig kreativitet. Att skriva nya texter till gamla melodier har en lång historia. Innehållet sprids alltjämt på informella vägar – inte från mun till mun, men från kopieringsapparat till kopieringsapparat och idag framför allt via nätet, där man i en folklig anda av »återbruk» inte bryr sig så mycket om upphovsrätt.

¹⁵ Det finns flera områden att utforska. Under arbetet med insamlingsprojekten och denna artikel har jag kommit i kontakt med allsångshäften och tillfällesvisor inom olika föreningar och arbetsplatser, inte minst inom den akademiska världen.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Källor

DAG = Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg, Institutet för språk och folkminnen: GOBIV = Göteborg och Bohuslän i visan, Musik i Väst: LB = lösbladssamling; TB = visbokssamling.

Deutsches Volksliedarchiv. Freiburg.

SVA = Svenskt visarkiv, Statens musikverk. Stockholm.

Litteratur

Arvidsson, Alf, 1991: Sångarnas sång. Folkligt musicerande i sågverkssamhället Holmsund 1850–1980. Umeå. (Acta Universitatis Umensis.)

— 1999: Folklorens former. Lund.

Bachtin, Michail, 1991: Det dialogiska ordet. Göteborg.

— 1997: Frågan om talgenrer. I: Eva Hættner Aurelius & Thomas Götselius (red.), Genreteori. Lund. S. 203–239.

Bohman, Stefan, 1979: Folkmusiken på Skansen. I: Fataburen. Stockholm. S. 35–68.

Briggs, Charles & Richard Bauman, 1992: Genre, Intertextuality, and Social Power. I: Journal of Linguistic Anthropology 2:2. S. 131–172.

Bringéus, Nils-Arvid, 1987: Livets högtider. Malmö.

Burke, Peter, 1983 (1979): Folklig kultur i Europa 1500–1800. Malmö.

Dahlgren, Fredrik August, 1896 (1875): Viser på varmlanske tongmålade åttå Fredrek på Rannsätt. Stockholm.

Danielson, Eva, 1981: »Visan författad, satt och gjuten af Chronwall». Om Svenska Visförlaget och bröderna Chronwall. I: Sumlen. Årsbok för vis- och folkmusikforskning. Stockholm. S. 110–146.

Ericson, Uno Myggan, 1989: Myggans nöjeslexikon 1. Höganäs.

Gerhard, Karl, 1950: Karl Gerhards bästa. Ett urval visor med inledningar av författaren. Stockholm.

Gröna visboken. 1949. Stockholm.

Jersild, Margareta, 1975: Skillingtryck. Studier i svensk folklig vissång före 1800. Stockholm.

Kjellgren, Lennart, 1973: Visor från farfars tid. Skillingtryck och gamla visor samlade av Lennart Kjellgren. Stockholm.

af Klintberg, Bengt, 1981: Hallå där – köp blåbär! Stockholm.

Lilja, Sven, 1938: De bästa allsångerna i urval. Stockholm.

Mattsson, Christina, 1989: Helan går. 150 visor till skålen samlade och kommenterade av Christina Mattsson. Hedemora.

— 2001: Visor till bords. Sångbladens historia sammanfattad av Christina Mattsson. I: Anders G. Lindqvist m.fl. (red.), Allt under linden den gröna. Studier i folkmusik och folklöre tillägnade Ann-Mari Häggman. Vasa. S. 159–168.

NE = Nationalencyklopedin 20. 1996. Höganäs.

Netterstad, Märta, 1982: Så sjöng barnen förr. Textmaterialet i de svenska skolsångböckerna 1842–1972. Stockholm. (Skrifter utgivna av svenskt visarkiv 8.)

Nielsen, Svend, 2001: Lejlighedssangen og traditionen i Danmark. I: Anders Lindqvist m.fl. (red.), Allt under linden den gröna. Studier i folkmusik och folklöre tillägnade Ann-Mari Häggman. Vasa. S. 213–224.

Nordström, Annika, 1995: Hitta visorna i vår tid! Dokumentationsprojekt på 1990-talet. I: Folk och Musik 1995. Vasa. S. 9–24.

- 2002: Syskonen Svensson, sångerna och livet – en folklig repertoar i 1900-talets Göteborg. Göteborg.
- 2008: »Vi har tagit den till oss.» Handskrivna visböcker och levnadsberättelser. I: Gunnar Ternhag (red.), *Samlade visor. Perspektiv på handskrivna visböcker*. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 105.) S. 237–247.
- Ong, Walter, 1990 (1982): *Muntlig och skriftlig kultur. Teknologiseringen av ordet*. Göteborg.
- Palmenfelt, Ulf, 1986: *Folkhumor i fotostat*. Stockholm.
- Rygert, Göran, 1994: *Festvisor*. Danderyd.
- Selander, Inger, 1996: *Folkrörelsesång*. Stockholm.
- Stahl, Sandra Dolby, 1989: *Literary Folkloristics and the Personal Narrative*. Bloomington.
- Ström, Fredrik, 1975: *Svenska visor, ramsor och folkrim*. Stockholm.
- Tegnér, Alice (red.), 1906: *Sjung svenska folk! En samling sånger av svenska diktare och tonsättare*. Stockholm.

Goter och gothicism – ett europeiskt fenomen

Av Anders Kaliff

Goterna har gått till historien som en av de mest kontroversiella och omdiskuterade av de stammar som genomkorsade Europa under senantiken och folkvandringstiden. Deras berömmelse har gått hand i hand med deras vanrykte. Redan i sin samtid var goterna föremål för såväl skräck som beundran, inte sällan i kombination. För det västromerska rikets trupper, under kejsardömets sista tid, var de en formidabel motståndare. Samtidigt var goterna inte enbart krigiska barbarer, även om det är som sådana de främst blivit ihågkomna. Goterna spelade förvisso en viktig militär roll men även en politisk och kulturell sådan i delar av södra Europa. Två mäktiga men ganska kortvariga gotiska riken såg dagens ljus i spåren efter det romerska imperiet: det ostrogotiska med centrum i Italien och det visigotiska i Spanien och södra Frankrike.

Även om de gotiska stammarna försvinner i historiens dimmor redan för mer än 1000 år sedan, har deras minne levt vidare, eller åtminstone deras namn. Det har använts som benämning och beskrivning på vitt skilda företeelser. Goterna har fått ge namn åt så varierade företeelser som en medeltida byggnadsstil, romantisk skräcklitteratur och en ungdomskultur i våra dagar. Inte mycket av detta har något med de ursprungliga goterna att göra (översikt i Stenroth 2002). Mera problematiskt är att goterna som få andra forntida folk också kommit att utnyttjas i olika politiska och ideologiska syften under historiens gång, alltsedan medeltiden fram till våra dagar. De har använts såväl för att legitimera maktanspråk och status som för att påvisa rätten till olika geografiska områden. Traditioner om släktskap med goterna har därför haft stor påverkan på äldre historieskrivning. Flera europeiska stater, inte minst vårt eget land, har under olika perioder gjort stor sak av att hävda släktskap med goterna (Lindroth 1972; Jensen 1998, 1999).

En av de mest omtvistade frågorna inom arkeologi och historia är om goterna ursprungligen utvandrat från Skandinavien, något de själva tycks ha hävdat. Den enda historiska källa vi har som direkt uttalar sig om goternas äldsta ursprung är historieskrivaren Jordanes verk *De origine acti-*

busque Getarum (Om Goternas ursprung och bedrifter), vanligen kallat *Getica*, författat omkring år 551 e.Kr. Skriften innehåller berättelsen om det gotiska folket, från deras dimhöljda ursprung fram till Jordanes egna dagar. Enligt denne är boken egentligen ett sammandrag av ett mera omfattande verk om det gotiska folkets historia, *Historia Gothorum*, författat ett kvarts sekel tidigare av Cassiodorus Senator, kansler hos den ostrogotiske kungen Teoderik den store. Cassiodorus verk, som ska ha omfattat hela 12 band, är försvunnet för eftervärlden och dess innehåll känt endast genom Jordanes bok. Den senare är skriven på ganska haltande provinssiellt latin och ger därför knappast full rättvisa åt det verk som den sammanfattar (Nordin 1997).

Enligt Jordanes utvandrade goterna ursprungligen från en ö i nordanhavet, vilken han kallar *Skandza*. Att det är Skandinavien som avses är sannolikt. Under antiken och medeltiden betraktades Skandinavien vanligen som en ö, eller som flera olika öar. Jordanes inleder sin berättelse med att beskriva *Skandza* och de folk som lever där. Han skildrar ön som en plats som fött fram åtskilliga folk och stammar – ett nationernas moderssköte!

Den nya plats där goterna valde att slå sig ned, efter att de lämnat *Skandza* i tre skepp, döpte de till *Gotiskandza*, ett område som ofta identifierats med området kring floden Wiśłas (Weichsels) mynning i Östersjön. Enligt Jordanes är ön *Skandza* belägen i havet mitt emot Wiśłas mynning. Namnet *Gotiskandza* har tolkats på olika sätt, antingen som »den gotiska kusten» eller som »det gotiska *Skandza*» men också som »den flacka kusten vid flodmynningen» (Svennung 1972 s. 28; Nordin 1997 s. 21 f.). Efter berättelsen om goternas utvandring från *Skandza* och deras etablering i ett nytt land följer Jordanes dem sedan på vandringar mot sydost. Efter några generationer i *Gotiskandza* ger de sig nämligen av på nytt, åtminstone en del av dem, mot nya mål.

GOTERNA TRÄDER IN HISTORIENS LJUS

De äldsta skriftliga källor som helt oomtvistligt refererar till goterna härrör från det sena 200-talet e.Kr. De lever då i ett område som sträcker sig från Balkan, via dagens Ungern och Rumänien till de områden norr om Svarta havet som idag ligger i Ukraina. Arkeologiskt kan goterna här spåras i ett rikt fyndmaterial, vilket brukar benämnas som endera Cernjachov-kultur, efter en fyndplats i Ukraina, eller Sintana de Mures-kultur, efter en lokal i dagens Rumänien. Inom detta stora geografiska område levde goterna tillsammans med flera andra folkslag. Över dessa folk tycks de ha haft ett dominerande inflytande, fram till tidpunkten för hunnernas attack och invasion av Europa, med början omkring år 375.

Senast under 300-talet har goterna delats upp i två större huvudstammar, Ostrogoter (*Ostrogothi*) eller östgoter och visigoter (*Visigothi*) eller västgot-

ter. Möjligen skedde uppdelningen redan tidigare. Benämningen ostrogoter kan tolkas som »de lysande goterna» eller möjligen »den uppgående solens goter». Tolkningen »östgoter» kan därmed i sak vara riktigt, då det syftar på solens återkomst i öster. De omnämns också *Greutungi*, vilket kan betyda ungefär »de som bor på stäpperna», något som möjligen också kan syfta på en hemvist österut. Detta namn kan sättas i relation till ett motsvarande äldre namn på den andra gotiska huvudgruppen, visigoterna. Dessa kallades också *Tervingi*, vilket har tolkats som »skogsbor». (För att ytterligare förvirra namnbilden kan sägas att i *Notitia dignitatum*, den romerska förvaltningskrift som beskriver förhållandena i imperiet omkring år 400 e.Kr., kallas Tervingi i stället för *Vesi*. Det ska i sin tur vara en annan självbenämning, med betydelsen »de goda» eller »de ädla».) Det var först Cassiodorus som började kalla dem visigoter. Med detta ville han beskriva dem som »västgoter», i analogi med den redan använda benämningen ostrogoter, då i betydelsen »östgoter» (Wolfram 1990 s. 24 ff.).

I områdena norr om Svarta havet befann sig även två andra med goterna närbesläktade germanska folk, omnämnda som *gepider* och *heruler*. Såväl goter som heruler blev kända som barbariska krigarfolk, vilka ställde till stora besvär för det hårt pressade romerska imperiet. De anföll romarriket både till lands och till sjöss och gjorde försök att erövra Konstantinopel, Aten och andra städer i den östra delen av imperiet. Enligt de romerska beskrivningarna handlade det om stora flottenheter, likaså om väldiga arméer. Möjligen överdrevs numerären, men goterna var i alla händelser ofta framgångsrika i striderna och hemsökte stora områden av romerskt territorium, inte minst provinserna Moesien och Thracien, dvs. främst dagens Bulgarien och europeiska delen av Turkiet. Även om romarna säkert hade anledning att dramatisera och i propagandasyfte utmåla goternas och herulernas stridskrafter som mer formidabla än de i själva verket var, så talar deras framgångar ändå för att de var både välorganiserade och relativt talrika. År 268 besegrades de dock av kejsar Claudius II, varefter provinserna Moesien och Thracien åter blev romerska besittningar.

Under slutet av 300-talet e.Kr. förändras så läget dramatiskt, genom att hunnerna vänder sitt intresse västerut, i ett erövringståg som kom att få långtgående konsekvenser för Europas historia. Hunnerna var ett ryttarfolk med ursprung på stäpperna i Centralasien eller möjligen ännu längre österut, vid gränsen till Kina (jfr Thompson 1996 s. 6–19, 238–264). Bland de första områden i Östeuropa som attackerades fanns de gotiska stammarnas bosättningar. En del av goterna blev snabbt besegrade, medan andra flydde åt sydväst undan hotet. Pressade mot Donau vädjade en del av dessa goter till den romerske kejsaren om tillstånd att få ta sin tillflykt över floden in på romerskt territorium. Detta beviljades år 375, en frikostig gest som romarna snart skulle få anledning att ångra. En inledande fredlig samexistens ersattes mycket snart med fientligheter mellan goterna och deras romerska värdar, en konflikt som goterna kom att gå segrande ur. Redan år 378 besegrade de

den romerska armén i grunden i slaget vid Adrianopel (Edirne i dagens Turkiet), där den romerske kejsaren Valens stupade.

Trots sitt övertag hade goterna varken viljan eller möjligheten att följa upp sin seger. Det kom därför till ett fredsfördrag med Rom och därefter följde några år i relativ fred, med goterna som romerska bundsförvanter – *foederati*. Men det fredliga tillståndet kom inte att bestå. Drygt ett par årtionden senare attackerade återigen en gotisk här romarna, denna gång i Italien, imperiets gamla kärnland. Slutligen, år 410, plundrades själva Rom av en gotisk här under ledning av Alarik. Den eviga staden hade då inte sett fiender innanför sina murar på 800 år! Plundringen av Rom var därför en oerhörd händelse i den senantika världen, med ett mycket starkt symbolvärde. Med plundringen av Rom satte goterna själva sigillet på eftervärldens dom över dem som det romerska imperiets banemän. Som mytomspunna fördärvare av den antika civilisationen överträffas deras rykte endast av de samtida vandalerna, en annan av de stammar som attackerade det romerska imperiets gränser. Ryktet är dock delvis orättvist, med tanke på goternas fortsatta roll.

Efter det västromerska rikets nedgång och fall (den siste västromerske kejsaren, Romulus Augustulus, avsattes 476) formerade en del av det gotiska folket under några decennier ett mäktigt rike, med centrum i norra Italien. Detta östgotiska rike hade först sitt centrum i den gamla romerska staden Novae vid Donau, men efter erövringen av det italiska området flyttades huvudstaden till Ravenna, där de romerska kejsarna residerat under det västromerska imperiets sista tid. Den första huvudstaden, Novae, ligger idag invid den bulgariska staden Svistov, strax söder om Donau. Under sin legendariske härskare kung Teoderik, med tillnamnet »den store», blev det ostrogotiska riket en dominerande makt under sent 400-tal och första hälften av 500-talet. Under samma period skapades också en annan gotisk stat i det vakuum som uppstod i spåren efter det västromerska imperiet. Denna statsbildning brukar kallas för det visigotiska, eller västgotiska, riket och omfattade ett geografiskt område som idag utgör delar av Spanien och södra Frankrike. Det visigotiska riket kom att bli det mest långlivade av de båda gotiska statsbildningarna och existerade fram till dess att Spanien erövrades av araberna på 700-talet. Det ostrogotiska väldet blev redan i mitten av 500-talet återerövrat av det kvarlevande östromerska kejsardömet.

WULFILA – GOTERNAS APOSTEL

Den kristendom som goterna kom att anta utgick från kyrkofadern Arius av Alexandria (256–336). Denne omfattade en annorlunda syn på frågan kring Jesu gudomlighet än flertalet andra kristna vid denna tid. Under de första århundradena av vår tideräkning fanns inga enhetliga kyrkliga dogmer. Först genom flera inflytelserika kyrkomöten, som de i Nicaea år 325, i Chalcedon

451 och i Toledo 589, formaliserades de kristna trossatserna. Därvid kom vissa uppfattningar och föreställningar att rensas ut och betraktas som kätterska av den kyrka som efter år 324 blivit statsreligion i det romerska riket. Dessförinnan fanns åtskilliga olika inriktningar, och nyanser av föreställningar, som existerade parallellt. En sådan inriktning som nu blev ansedd som kättersk av de ortodoxa – det som så småningom blev den romersk-katolska kyrkan – var just Arius efterföljare: arianerna. Den dom som den medeltida katolska kyrkan gav goterna, som kätterska anhängare av arianismen, är ännu en anledning till deras negativa och barbariska eftermäle.

Vad var det då som ansågs kätterskt? Det handlade om huruvida treenigheten skulle tolkas bokstavligen, dvs. om Fadern, Sonen och Den Helige Ande tillsammans utgör Gud, eller om Gud är en enda, från vilken de andra aspekterna utgår. För många människor idag, med vag uppfattning om treenighetens innebörd, kan det styckas vara en ganska obetydlig nyansfråga. Så var dock inte fallet vid denna tid och inte heller senare i kyrkans historia. I de flesta kristna kyrkor är det av grundläggande betydelse att Fadern och Sonen är ett och samma, dvs. att Jesus är Gud som blivit människa. Arius lärde ut att endast Fadern var Gud, medan Sonen och Anden emanerade från Fadern. Även om Jesus Kristus var Guds främsta skapelseverk, så var han ändå just skapad och inte en del av Gud själv (för översikt se bl.a. Meyendorff 1979; Ayres 2004). För arianerna var tvärtom den officiella kyrkliga tron, den som antogs vid kyrkomöten, en styggelse.

Den gotiske biskopen Wulfila (ca 311–383) föddes i en tid då goterna ännu dyrkade sina gamla hedniska gudar. Han var själv av delvis gotisk härkomst men hade även rötter i Kappadokien – en provins i Mindre Asien som tidigt kristnades. Under sin uppväxt kom han i nära kontakt med såväl den grekisk-romerska kulturen som det gotiska språket och de gotiska traditionerna. Wulfila är ett typiskt gotiskt namn och betyder »lilla vargen». Han blev utnämnd till biskop för visigoterna år 341 och kom därefter att under sju år verka som missionsbiskop hos dem. De goter som anslöt sig till kristendomen och följde Wulfila flyttade år 348 över till romerskt territorium, till provinsen Moesien söder om Donau i nuvarande Bulgarien. Efter namnet på provinsen kom de att kallas mesogoter eller alternativt *gothi minoris* (»smågoter» eller »de mindre goterna»). Wulfila blev av kejsaren utnämnd även till världslig ledare för dessa gotiska stammar på romersk mark (Munkhammar 2011 s. 32 ff.). Goter kom därefter att leva i dessa trakter under flera århundraden, och ännu idag vittnar borgen och andra lämningar om de gamla gotiska bosättningarna i Moesien. Under Wulfilas tid fanns dock huvuddelen av goterna ännu kvar i den f.d. romerska provinsen Dacien (motsvarande stora delar av dagens Rumänien). Dessa var ännu inte kristna, och under andra hälften av 300-talet skedde här förföljelser mot gotiska kristna, ledda av den likaså gotiske hövdingen Atanrik.

Det var här i Moesien som Wulfila kom att uträtta det som han blivit mest känd för och vars fysiska resultat kan beskådas ännu idag i universitetsbib-

lioteket i Uppsala: översättningen av bibeln till det gotiska språket. Idag kan det vara svårt att förstå vilken stor betydelse en sådan gärning hade. Fram till denna tid var grekiska det allmänna kyrkospråket. Den arameiska – och i viss mån hebreiska – som användes av de allra första judisk-kristna under Jesu tid och strax därefter, hade redan under det första århundradet blivit ersatt av grekiska som de kristnas skriftspråk framför andra. Grekiskan var under denna tid det mest allmänt spridda språket i östra Medelhavsområdet, betydligt mera allmänt förekommande än latin. Wulfilas bibelöversättning var således mycket tidig, och troligen den första som skedde till ett folkspråk. Hans gärning är än mera anmärkningsvärd då han för att möjliggöra översättningsarbetet såvitt känt också själv skapade det gotiska alfabetet. Den handskrift – Codex Argenteus – som idag finns i Uppsala universitetsbibliotek, utgör en ovanligt praktfull avskrift av Wulfilas bibelöversättning. Troligen framställdes den för Teoderiks hov i Ravenna, möjligen som kungens personliga exemplar. Codex Argenteus öden och äventyr är i sig en spännande historia, förtjänstfullt skildrad av Lars Munkhammar (2011).

I Sverige har boken funnits sedan 1600-talets mitt. Att den hamnat i Uppsala som krigsbyte, vilket ofta påstås, är dock en sanning med modifikation. Den togs förvisso av svenska trupper vid belägringen av Prag 1648 men skänktes vidare av drottning Kristina vid hennes abdikation 1654. Några år senare köptes boken dock tillbaka till Sverige av kanslern Magnus Gabriel De la Gardie, som donerade den till Uppsala universitet. Såväl i dåtiden som senare har det funnits åtskilliga som hävdat att goternas språk därigenom hittat åter till sitt rätta hemland. Detta för oss på nytt till frågan om goternas ursprung och eventuella koppling till Skandinavien.

DET GÖTISKA ARVET

Flera europeiska stater har sedan medeltiden hävdat släktskap med goterna. Så har skett i Spanien, Österrike, Tyskland och inte minst i Sverige. I det medeltida Spanien, en gång platsen för det visigotiska riket, var denna tanke mycket närvarande. Särskilt de spanska adelssläktorna såg visigoterna som sina förfäder, något som säkert i viss mån hade verklighetsbakgrund. Knapast någon annanstans har dock kopplingen mellan goterna och den egna nationen fått en sådan särställning som i vårt eget land. Särskilt betydelsefullt blev det förmodade gotiska arvet under svensk stormaktstid.

Den allra äldsta skriftliga skandinaviska indikationen på en möjlig medveten koppling mellan götar och goter härrör från vikingatiden. I en strof på den kända Rökstenen i Östergötland nämns en forntida kung över »reidgoterna» (troligen ostrogoterna), »Tjodrik den djärve», ibland tolkat som ett namn på Teoderik den store. Det är inte alls osannolikt att historier om den legendariske ostrogotiske kungen överlevt i en genuin tradition i Skandinavien, på liknande sätt som han förvandlades till »Dietrich av Bern» i den

kontinentalgermanska episka medeltidsdiktningen. I de isländska s.k. fornaldarsagorna, vilka nedtecknades först under medeltiden men som innehåller betydligt äldre material, finns liknande anspelningar på händelser och gestalter som hör till den europeiska folkvandringstiden. En källa som möjligen också uppvisar spår av en genuin tradition är Gutasagan, som ingår i den på 1200-talet nedtecknade Gutalagen. Möjligen ser vi här spåren efter en långt äldre muntlig tradition, även om detta är mycket omdiskuterat. Gutasagan beskriver en utvandring från Gotland, vilken i alla händelser innehåller anslående likheter med Jordanes berättelse, när det gäller en forntida emigration av människor (se även Jensen 1999 s. 11–18).

En av de mest kända och spektakulära medeltida uppgifterna om en medveten svensk användning av det förmodade släktskapet mellan goter och götar finns annars från ett kyrkomöte i Basel 1434. Detta är särskilt intressant eftersom det visar att ambitionen att knyta en nation till goterna återfanns hos representanter för flera stater vid samma tid. Vid kyrkomötet hade den svenske delegaten, biskopen i Växjö Nicolaus Ragvaldi (Nils Ragvaldsson), erhållit en i sitt eget tycke alltför undanskymd plats vid mötesbordet. För att råda bot på det höll han ett tal där han refererade till det svenska folkets släktskap med de gamla goterna och detta folks stordåd i antikens Europa. Kopplingen till Jordanes gotiska historia var här tydlig. Rangordningen mellan representanterna var viktig och den spanske delegaten hade redan argumenterat för en bättre placering, också han med hänvisning till arvet från de legendariska goterna. Den svenske delegaten ville inte vara sämre. Det var från Sverige de gamla goterna ursprungligen kommit, menade han. Nicolaus Ragvaldis position vid förhandlingarna förbättrades endast marginellt, men händelsen är intressant som den första dokumenterade verkligt politiska användningen av goterna och goticismen.

Ett historiskt arbete som kom att få stor betydelse för uppfattningen om sambandet mellan det gotiska folket och Skandinavien författades av Sveriges siste katolske ärkebiskop, Johannes Magnus (1488–1544), under dennes exil i Italien. Verket – *Historia de omnibus Gothorum Sveonumque regibus* – baserades såväl på Jordanes gotiska historia som på andra källor, allt för att skapa en så imponerande historia som möjligt, vad gäller förbindelsen mellan goterna och Skandinavien. Johannes Magnus lät historien om de gotiska kungarna ta sin början med sönerna hos den bibliske Noa och förband den gotiska historien, och därmed också den svenska, med Gamla Testamentets berättelser (Jensen 1999 s. 18 f.). En sådan koppling mellan olika folkgrupper och Noas söner – för vår tid möjligen svårsmält – var i sig inget märkligt i sin samtid. Hela den dåtida världsbilden vilade på biblisk grund, och därigenom även på det faktum att alla människor i världen härstammade från Noa och hans familj, som de enda överlevande efter syndafloden.

Under svensk stormaktstid på 1600-talet blev ambitionen att knyta de svenska götarna till goterna särskilt stark, likaså att lyfta fram kopplingen till den bibliska historien. Att den här uppfattningen växte sig extra stark just

här och då var naturligtvis ingen slump. Bl.a. genom sitt deltagande i de stora religionskrigen på kontinenten växte Sverige snabbt till att bli en militär stormakt. En storslagen historia sågs i det sammanhanget som mycket angelägen, närmast en nödvändighet för att hävda Sveriges intressen. Det ledde till den stora satsning på dokumentation och utforskande av fornlämningar och antikviteter som lade grunden till svensk antikvarisk verksamhet och kulturmiljövård. Såväl skapandet av Riksantikvarieämbetet 1630 som den första fornminneslagstiftningen (1666), liksom påbudet till sockenprästerna om att uppteckna vad de visste om fornminnen och gammal folktro (Rannsakningar efter antikviteter), var utslag av ambitionen att ta till vara landets historia (och gärna framställa den i så storslagen dager som möjligt). Som vi sett, fanns uppfattningen om Sverige som goternas urhem redan tidigare. Nu fick denna uppfattning ny näring. När Gustav II Adolf med de svenska trupperna gav sig ut i det 30-åriga kriget, sågs han som en ny konung Berig, på väg att återupprepa de gotiska stamfrändernas forntida stordåd (Lindroth 1972 s. 16 ff.).

Efter sin höjdpunkt under 1600-talet kom det intellektuella intresset för kopplingar mellan goterna och deras eventuella sentida ättlingar i Europa att avta, för Sveriges del ungefär i samma takt som stormaktsväldet förföll. Under 1700-talet var frågan om olika folks släktskap med de gamla goterna inget prioriterat ämne. Upplysningstiden födde nya, framåtblickande ideologier, inriktade mot naturvetenskap och tekniska innovationer. Med romantiken återkom vurmen för det förflutna, men det skulle dröja till 1800-talets andra hälft innan frågan om goterna åter skulle få stor aktualitet. Det skedde parallellt med att nationalstater och historisk identitet blev alltmer brännande politiska frågor. Denna gång gick intresset för goterna hand i hand med framväxten av en ny vetenskap – arkeologin.

NATIONALISM, RASISM OCH GERMANISM

Om medeltidens och 1600-talets göticism idag kan förefalla relativt oskyldig, så gäller det knappast det sätt på vilket arvet från goterna har använts under senare tid. Forskningen kring nationens kollektiva förflutna blev generellt viktig och statsbärande i de stater som formades eller omformades under 1800-talet. Kopplingen mellan arkeologisk forskning och »nationella projekt» kom sedan i vissa fall att förstärkas än mera under de första årtiondena på 1900-talet, då med särskilt tragiska konsekvenser. Speciellt betydelsefull och ödesdiger blev denna utveckling i Tyskland, där sökandet efter nationell identitet riktade sig mot forntidens germanska stammar, varav goterna var en av de mest namnkunniga.

Av såväl historiker som representanter för den nya vetenskapen arkeologi betraktades Jordanes berättelse om det gotiska folkets ursprung som en helt trovärdig källa ännu under sent 1800-tal och tidigt 1900-tal. Den form av

källkritik som idag är kännetecknande för historieforskningen hade ännu inte fått sitt genomslag. Problematiken som intresserade dåtidens forskare utgick i hög grad från frågan varifrån goterna ursprungligen kommit och var Gotiskandza (den plats på kontinenten där de enligt Jordanes slagit sig ned) varit beläget. Utgångspunkten för den s.k. kulturhistoriska arkeologi som utvecklades av t.ex. den inflytelserike tyske arkeologen Gustav Kossinna (1858–1931), fanns i romerska författares omnämnanden av olika germanska stammar. Utgående från bl.a. Cornelius Tacitus och Jordanes arbeten försökte man identifiera arkeologiska fyndgrupper med de folkgrupper som omnämndes i antika texter. Även om denna forskning inte i sig hade behövt innehålla någon uttalat nationell agenda, var det precis vad den kom att göra. Kossinna själv uttrycker detta mycket tydligt i några av sina verk, där han fastslår att arkeologin har en betydelsefull roll just som »nationell vetenskap» (bl.a. Kossinna 1914).

Mest problematiskt är bruket av forskningen kring goterna och andra germanfolk under Tredje rikets tid. Även om Kossinna då redan var död, levde hans kulturhistoriska tradition vidare och hade blivit normgivande. I Tyskland kom forskningen nu att fungera som ett propagandistiskt och maktlegitimerande redskap. Goternas gamla områden i östra Europa sågs som liktydiga med de germanska ursprungsområden, vilka enligt den nazistiska ideologin borde införlivas med det nya stortyska riket. Forskningen kring goterna och andra germanfolk blev därför nära kopplad till ideologin om ett germanskt herrefolk och till ambitionen att rättfärdiga erövringen av nytt land, »lebensraum» (livsrum) för det tyska folket i öster. Av sådana skäl kom tyskarna, efter det polska fälttåget hösten 1939, att döpa om staden Gdynia vid Östersjön till Gotenhafen, »goternas hamn». Det fanns också utarbetade planer för hur man skulle återbefolka de gamla gotiska bosättningsområdena i öster med tyska nybyggare, bl.a. i de gamla gotiska bosättningsområdena på Krim-halvön. Befolkningen där skulle i stället deporteras till tvångsarbete eller göras till slavarbetare på nya tyska gods. De tyska kolonier som planerades för de erövrade områdena, motiverades ideologiskt som en historisk återkomst för goterna i öster. Under Operation Barbarossa – det tyska anfallskriget mot Sovjetunionen – döpte man därför också om städerna Sevastopol och Simferopol till Theoderikshafen respektive Gotenburg, allt för att påminna om det som uppfattades som de gotiska förfäderna.

Germanforskningen och arkeologin var nära länkad till ideologin om rashygien och forskningen kring rasbiologi. Chefen för SS, Heinrich Himmler, hade ett personligt intresse såväl för germanernas historia och arkeologi som för rasforskningen. Det gjorde att han sammanförde en väsentlig del av den arkeologiska forskningen till ett forskningsinstitut som inlemmades som en del av SS, benämnd *SS-Ahnenerbe* (ungefär »Arvet från förfäderna»). Denna organisation och dess medlemmar har beskrivits både ingående och skrämmande tydligt i den brittiska vetenskapsjournalisten Heather Pringles bok *The Master Plan. Himmler's Scholars and the Holocaust*

(2006). Där beskrivs även intresset för goterna och östra Europa. Redan i Mein Kampf anslog Adolf Hitler tonen för en tysk expansion i öster. För denna fråga hämtades nu argument också från forskningen kring goterna. Under det tyska anfallet mot Sovjetunionen, då enorma områden i östra och sydöstra Europa under några år kom under nazisternas välde, gjorde Ahnenerbes medlemmar expeditioner till bl.a. Krim-halvön för att dokumentera forntida gotiska bosättningar, men också för att bedriva studier som skulle underlätta bedömningen av vilka folkslag i Kaukasus och på Krim som var »ariska» och vilka som hade möjlig judisk härstamning.

Förutom en koppling till ideologin bakom den tyska expansionspolitiken i öster fanns också nära samband mellan arkeologisk forskning och idéer om germanernas ursprung, liksom om ursprunget för den människoras som dessa folk ansågs tillhöra, den s.k. ariska rasen. Denna fråga förknippas idag främst med nazismen, men intresset för forskning kring germaner och arier var i själva verket både stort och allmänt förekommande under 1900-talets första decennier. Forskare i åtskilliga länder sysselsatte sig under denna tid med frågor om ras och ursprungsområden för olika folk. Förekomsten av olika människoraser och värderingen av dessa var knappast något som de tyska nazisterna hade monopol på. Ett idag ofta beklagat faktum är att Sverige faktiskt var det första landet som grundade ett rasbiologiskt institut, vilket skedde i Uppsala 1921. Avsikten var att skydda det svenska folket från rasmässig degenerering, något som man trodde kunde bli resultatet av felaktig rasblandning eller av att »underlägsna» element i den egna befolkningen fick möjlighet att fortplanta sig. Institutet fanns kvar ända till slutet av 1950-talet. Vi blir ännu påmind om tragiska resultat av denna tidsanda genom dem som blev tvångssteriliserade som ett led i en missriktad omsorg om rasens bevarande.

Det forntida gotiska folket har således på olika sätt blivit förknippat såväl med extrem nationalism, rasism och rashygien som med tysk expansionspolitik. Av den anledningen är det inte särskilt svårt att förstå att all forskning kring ämnet började betraktas med misstänksamhet efter andra världskriget, då det till fullo stod klart vad Tredje rikets politik och forskning lett fram till. I vårt land fanns forskare som med ideologiska övertoner ville hävda att just Sverige var goternas urhem. Den kanske mest kända, eller ökända, svenska boken om goterna, Erik Oxenstiernas *Die Urheimat des Goten* (Goternas urhem), publicerades första gången i Leipzig 1945, strax före andra världskrigets slut. Boken lades dock fram som doktorsavhandling i arkeologi vid Uppsala universitet så sent som 1948. Även om den delvis är behäftad med liknande tankegångar som var vanliga i Tyskland under Tredje riket, bör i ärlighetens namn påpekas att tankegångarna i Oxenstiernas bok inte i sig behöver uppfattas som nazistiska. Snarast får de betraktas som en del av den forskningstradition som var allmänt utbredd under 1900-talets första hälft, och boken innehåller även material som ännu idag är användbart för forskningen. Oxenstiernas egen förbindelse med den tyska arkeologin under

nazistregimens tid är dock i sig problematisk. Han fortsatte dock sin forskning och förblev en namnkunnig arkeolog fram till sin död 1972.

Enligt min uppfattning är det i hög grad arkeologin under Tredje rikets tid, som bidragit till att forskning om goternas ursprung blivit så infekterad och misstänkliggjord, vilket den i hög grad förblivit fram till idag. Under lång tid kunde frågan knappast alls diskuteras, något som dock långsamt kommit att förändras. Intresset har åter kommit att öka. En viktig insikt som börjat få fäste, är att missbruk av en historisk epok eller företeelse inte är något bra argument för att utesluta denna från seriös och förutsättningslös forskning. Forskningen kring goternas tidiga historia innehåller lika stor potential och lika stora utmaningar som någonsin.

VILKA VAR DÅ GOTERNA EGENTLIGEN?

Det historiska källvärdet hos Jordanes (och Cassiodorus) har således debatterats mycket genom tiderna, inte minst uppgifterna om det gotiska folkets äldsta skeden. Denna del utspelas århundraden innan texten skrevs ned. Åsikterna inom forskarvärlden har varierat mycket, från att ursprungshistorien i allt väsenligt innehåller spår av sanning till att hela berättelsen bör betraktas som uppdiktad. Anledningen till det senare skulle ha varit att skapa en stolt historia åt den ostrogotiska härskaren Teoderik den store, en historia som inte skulle stå den romerska efter. Berättelsen är också i stor utsträckning upplagd som en storslagen släktberättelse om den ostrogotiska kungätten – amalerna (Søby Christensen 1999 s. 173 f.). Här hävdas att Teoderiks familj hade ett gudomligt ursprung som han härledde till en första mytisk goterkonung vid namn Gaut.

Det har diskuterats om Jordanes (eller Cassiodorus) grundade sin berättelse på en omfattande och komplicerad muntlig tradition rörande den gotiska kungalängden eller om han uppfann historien om amalerna. En liknande historia finns om kungafamiljerna hos några av de andra germanfolken, bl.a. hos langobarderna och anglosaxarna. Arkeologen Lotte Hedeager har behandlat ämnet (bl.a. 1996, 2000), och hon menar att det verkligen handlar om en ursprunglig tradition som varit levande bland germanfolken på kontinenten men att det är osäkert om den speglar en verklig bakgrund. Traditionen tycks i alla händelser ha varit av central betydelse för flera av de kontinentalgermanska folken under folkvandringstiden.

Det finns uppgifter som tyder på att Cassiodorus, och därmed även Jordanes, delvis utgick från ett äldre verk, nedskrivet av en gotisk man med det romaniserade namnet Ablabius. Cassiodorus ska själv ha hävdat att han fått sin kunskap om den gotiska historien främst från skrivna källor och inte i huvudsak från gotisk muntlig tradition. Ett sådant påstående får dock betraktas med viss skepsis, eftersom inga andra skriftliga källor finns bevarade eller ens omnämnda, med undantag för Ablabius. Om honom och hans verk

vet vi dock nästan inget alls. Några ledtrådar till goternas äldsta historia finner vi möjligen hos några andra antika författare. Plinius den äldre nämner redan under första århundradet ett germanskt folk som han benämner *Gutones*. I slutet av första århundradet omnämner Tacitus också detta folk och säger att de lever nära vandalerna och lugierna, två andra germanfolk. Den grekiske geografen Ptolemaios ger omkring 150 e.Kr. folket (*Gythones*) en mera precis geografisk placering, till ett område som sannolikt kan identifieras som floden Wiśłas östra strand, norr om dagens Warsawa. Dessutom menar han att det bor ett annat gotiskt folk på den största av de skandiska öarna, varmed bör avses något område i södra Skandinavien (Nordin 1997 s. 19 f.). Det här är dock inga helt oberoende uppgifter i förhållande till Jordanes, eftersom denne i sin tur använde både Ptolemaios och andra tidigare författare för de geografiska beskrivningarna i sin *Getica*.

När goterna därefter åter omnämns i historien, under sent 200-tal, har de hunnit utvecklas till ett stort folk. Som nämnts tidigare, bor de då nordväst om Svarta havet, i ett område som sträckte sig från floden Don i öster till Donaus nedre lopp i väster. Expansionen har förklarats med att goterna hade ovanligt god kapacitet att inkorporera andra etniska grupper. De blev därigenom snabbt en dominerande faktor i den senantika världen utan att nödvändigtvis tvinga sitt språk och sin kultur på andra folk. Dessa kunde ansluta sig till goterna utan att ge upp sin egen identitet, medan de i omgivningens ögon ändå troligen betraktades som goter (jfr Wolfram 1990 s. 89–116; Heather 1996 s. 43–50). Goterna höll dock envist fast vid sitt eget språk och sin egen identitet, vilka därigenom bevarades under mycket lång tid och trots att de befann sig i ständigt nya geografiska omgivningar. Det här förhållandet gör det i sig troligt att Jordanes berättelse verkligen kan ha grundats på åldriga, muntliga traditioner. Berättelsen om folkets ursprung hade en så stor betydelse för goterna att de knappast hade accepterat en medvetet uppdiktad sådan.

Förutom historien om den gotiska utvandringen från Skandinavien innehåller inledningen till Jordanes *Getica* en uppräknings av namn och beskrivningar på olika stammar som levde i Skandza. Flera av dessa har namn som starkt påminner om senare landskap och områden i Skandinavien. Även Ptolemaios var som nämnts medveten om ett folkslag som han kallade *Guti* – kanske gutar eller götar – som ska ha funnits i Skandinavien. Procopios, som skrev på 400-talet e.Kr., nämner en stam kallad *Gauti*, allmänt tolkat som *Götarna*. Hos Jordanes nämns dock två förmodat götiska folk, *Gautigoth* och *Ostrogoth*, vilka ofta har kommit att identifieras med västgötar respektive östgötar (jfr Svennung 1972; Nordin 1997).

Orden *Got*, *Gut*, *Gaut* och *Göt* har gemensamt ursprung. Olika tolkningar har framförts om hur dessa kommit att bli folknamn. En förklaring är att roten i Gut – Got – Gaut ska tolkas »den som håller ut» och att det syftar på folket som lever där en stor flod rinner ut i havet. En annan förklaring utifrån samma betydelse är att »den som håller ut» eller »den som utsöndrar» bety-

der »man», i bemärkelsen »den som utsöndrar sädesvätskan». Ytterligare en tolkning är att det syftar på folk med anknytning till metallgjuteri, eftersom ordet *gjuta* kommer från samma språkliga rot (se även Kaliff 2001 s. 62 f.). Ytterligare en förklaring gör gällande att Gaut eller Göt syftar på den germanska gudomen med samma namn – ett av Odens alter ego – och att goter/götar således skulle vara det folk som främst dyrkar denna gudom (Nordgren 2000; jfr Kokowski 1999). Egentligen finns det inte nödvändigtvis någon motsägelse mellan dessa tolkningar. Det är i alla händelser, oavsett den exakta tolkningen, intressant att notera att betydelsen av Gut, Got, Göt och Gaut är densamma när det gäller ordens ursprung

Oavsett det historiska källvärdet hos berättelsen om utvandringen är det uppenbart att Jordanes (eller Cassiodorus) måste ha haft kunskaper om vissa förhållanden i Skandinavien. Möjligen var det genom kontakter i samtiden snarare än genom kunskaper om historiska förhållanden som en del uppgifter inhämtades. Sannolikt kan det handla om såväl muntligt traderade berättelser hos goterna som uppgifter inhämtade via samtida kontakter med folken i norr. Dessa kontakter kan dock i så fall i sig betraktas som en indikation på att det faktiskt fanns en historisk koppling mellan goterna och dessa folk. Oavsett hur det förhåller sig, är det av intresse att konstatera att goterna själva omfattade en tro på att de hade rötter i Skandinavien.

Strikt källkritiskt finns det inga historiska källor som kan bekräfta något kontinentalt germanfolks skandinaviska ursprung. Åtskilliga forskare betraktar därför ännu uppgifterna om sambandet med Skandinavien med stor misstro, om de alls beaktar det. Det är dock viktigt att framhålla att denna brist på overdersägliga historiska belägg inte i sig talar för att samband inte skulle ha funnits, inte heller att en utvandring från Skandinavien inte har ägt rum. Dagens syn på källkritik, hur viktig den än är i vissa sammanhang, har haft den tråkiga bieffekten att den ofta missuppfattas som ett motargument, när bristen på bevis egentligen talar varken för eller emot ett visst scenario. Intressanta är därför andra indicier som kan kasta ljus över problematiken kring goterna. Den språkliga likheten är i sig ett av de absolut starkaste beläggen för ett samband mellan goterna och folk i Skandinavien, oaktat av vilken art sambandet varit. Arkeologin har likaså en mycket betydelsefull roll och kan säga mera om mekanismerna bakom olika kontakter.

Likheterna i materiell kultur mellan delar av Skandinavien och södra Östersjökusten, där goterna sannolikt placeras av de antika historikerna och geograferna, är i vissa fall både tydliga och intressanta för frågan om skandinaviska kontakter. Den arkeologiska fyndgrupp som brukar kopplas till goterna i Polen, benämns vanligen Wielbarkkultur efter en fyndplats nära Malbork (Marienburg) i norra Polen. I äldre tysk litteratur kallas platsen Vilenberg, då belägen i Preussen. Likheterna mellan Skandinavien och detta område finns i fråga om vissa gravformer och rituella anläggningar, men även gravskicket i sig liksom vissa föremålsfynd visar tecken på nära kontakter (Kokowski 1995, 1999 s. 34 ff.; Kaliff 2001 s. 23 ff.; Kaliff 2008).

Samtidigt ska sägas att dessa likheter på intet sätt är genomgående, utan de kulturella särdragen på respektive sida av Östersjön är samtidigt tydliga. Inget talar därför för att Wielbarkkulturen i sin helhet uppstått ur en grupp skandinaviska immigranter, men däremot med starka inflytelser från sådana. Mycket kan tala för att Wielbarkkulturen har sitt ursprung i olika äldre arkeologiska kulturgrupper i det polska området, vilka dock kommit under starkt inflytande och möjligen också under ledning av folkgrupper som emigrerat från just Skandinavien (Nowakowski 1996 s. 98).

Ett rimligt scenario vore att kulturella och språkliga likheter har utvecklats över tid på bägge sidor av Östersjön, under intensivt och långvarigt utbyte. Bakgrunden kan ha varit handelsförbindelser, resande hantverkare, unga män som tagit krigstjänst men också giftermål och allianser mellan inflytelserika släkter. Det kan även ha handlat om militär erövring av strategiska och handelspolitiska skäl. En teori som framförts av den polske forskaren Przemysław Urbanczyk (1998) går ut på att grupper av skandinaver tagit kontroll över området kring Wiśłas flodmynning vid tiden kring Kristi födelse, för att därmed kunna kontrollera den viktiga handelsrutt som brukar benämnas »bärnstensvägen», vilken från Östersjökusten sträckte sig söderut till det romerska imperiets gräns. Detta var en handelsled, eller egentligen flera rutter med delvis olika sträckning (Heather 1998 s. 46), som var av stor ekonomisk betydelse, där inte minst handel med Skandinavien anses ha spelat en roll. Det välstånd som kan spåras i det arkeologiska materialet från delar av södra Skandinavien under romersk järnålder, har tolkats som skapat genom export av eftersökta produkter, särskilt skinn, hudar och läder. Avnämare för dessa produkter kan då ha varit den romerska armén, vilken haft ett enormt och aldrig sinande behov av sådana varor (Hagberg 1967 s. 115 ff.). Den ekonomiska drivkraften att söka kontroll över handeln kan i så fall ha varit en betydelsefull faktor bakom att skandinaver kommit att bosätta sig vid södra Östersjökusten. Lika rimligt är dock att utbytet i själva verket gått i båda riktningarna och att delvis likartade språkliga och kulturella mönster utvecklats parallellt över tid.

Södra Östersjökusten, främst områdena kring floderna Wiśłas och Oders mynningar, stod i nära förbindelse med Skandinavien också under tidigare arkeologiska perioder. Bronsålderns kontakter över Östersjön, och vidare söderut och österut, har under de senaste två årtiondena varit ett intensivt beforskat ämne (t.ex. Larsson 1997; Kristiansen 1998; Kristiansen & Larsson 2005). Mycket talar för nära kontakt och även migration av befolkningsgrupper redan under bronsåldern. Även om omfattningen av sådant utbyte kan diskuteras, är beläggen för att det förekommit i sig tydliga (t.ex. Larsson 1993; Hulthén & Larsson 2004). Detta ger stöd åt tolkningen att kulturell och språklig likhet i områden kring södra Östersjön kan vara ett fenomen som utvecklats genom nära kontakt under lång tid. När Wielbarkkulturen utkristalliseras under första århundradet av vår tideräkning, kan denna utveckling redan ha pågått under århundraden. Huruvida migration från Skandina-

vien varit den avgörande faktorn eller ej, blir då egentligen av underordnad betydelse. Det viktiga att konstatera är att de kulturella och språkliga likheterna kan höra samman med en intensiv kontakt mellan kustområden. Vattenvägar har under äldre tid alltid utgjort det främsta och mest effektiva mediet för fysisk kontakt mellan områden. Havet, liksom sjöar och floder, skiljde inte människor åt, utan tvärtom förenade vattnet som transportväg. Dessa sjöförbindelser kan då i sin tur vara det som från början ligger till grund för Jordanes berättelse om goternas ursprung på Skandza. Med tiden kan minnet av förbindelserna över havet ha kommit att mytologiseras, men en historisk kärna fanns ändå som grund, muntligt traderad och förändrad under åtskilliga generationer.

AVSLUTANDE ORD

Med vetskap om konsekvenserna av andra världskrigets fälor och den tyska raspolitikens koppling till goterforskningen är det förstäligt att allt som förknippades med denna misstänkliggjordes. Det forntida gotiska folket blev därmed förknippat med rasism och tysk expansionspolitik, men utan egen förskyllan. Forntidens goter hade förstås inte något med detta att göra. Det är dock svårt att helt frigöra forskningen kring det förflutna från konsekvenserna av missbruket av sådan forskning. Samtidigt är det viktigt att åtminstone försöka att göra just detta. Om så inte sker, finns det en uppenbar risk att överdriven nit att sopa undan spår av gamla missbruk i sig leder till nya sådana. Historien visar att goda avsikter tyvärr långt ifrån alltid leder till goda resultat. Under de senaste åren har dock intresset för goternas äldsta historia återkommit, och dagens forskare är vanligen noga med att klargöra skillnaden mellan missbruket av goternas historia och denna historia i sig. Det finns heller ingen egentlig anledning att koppla just goterna till nationalism, chauvinism eller rasfrågor. Som vi kunnat se, skulle goterna lika väl kunna lyftas fram som ett tolerant och inkluderande forntida folk. Personligen tror jag ändå att det är klokast om vi som forskare så långt som möjligt avstår från att låta historien vara en spegel för vår egen tids önsknings. Det är då alltid lätt att man i eftervärldens ögon visar sig ha hamnat snett. Det som i en tid anses vara upplysningstankar och idéer framförda av ljusets riddarvakt, kan några årtionden senare i stället framstå som levererade av mörkrets furste – detta oavsett hur ideologi och tidsanda benämns, antingen det handlar om nationalism, rasbiologi, klasskamp, nyliberalism eller kanske till och med postmodernism!

LITTERATUR

Ayres, Lewis, 2004: *Nicaea and its Legacy. An approach to Fourth-Century Trinitarian Theology*. New York.

- Hagberg, Ulf Erik, 1967: *The Archaeology of Skedemosse II. The Votive Deposits in the Skedemosse Fen and their Relation to the Iron-Age Settlement on Öland, Sweden.* Stockholm.
- Heather, Peter, 1998: *The Goths.* Oxford.
- Hedeager, Lotte, 1996: *Myter og materiel kultur: Den nordiske oprindelsemyte i det tidlige kristne Europa. I: Tor. Vol. 28. S. 217–234.*
- 2000: *Migration period Europe. The formation of a political mentality. I: Rituals of Power. From Late Antiquity to the Early Middle Ages.* Eds. F. Theuvs & J. L. Nelson. Leiden–Boston–Köln. S. 15–57.
- Hulthén, Birgitta & Thomas B. Larsson, 2004: *Vistad '88 Revisited. Ceramological Analyses and Lusatian Connections.* Umeå. (Archaeology and Environment 17.)
- Jensen, Ola W., 1999: *Historiska forntider. En arkeologihistorisk studie över 1000–1600-talens idéer om forntid och antikviteter.* Göteborg. (Gotarc serie C. Arkeologiska skrifter No 29.)
- Kaliff, Anders, 2001: *Gothic connections. Contacts between eastern Scandinavia and the southern Baltic coast 1000 BC – 500 AD.* Uppsala. (Occasional Papers in Archaeology 26.)
- 2008: *The Goths and Scandinavia. Contacts between Scandinavia, the southern Baltic coast and the Black Sea area during the Early Iron Age and Roman period. I: Import and Imitation in Archaeology.* Eds. P. Biehl & Y. Rassamakin. Langeweißbach. (Schriften des Zentrums für Archäologie und Kulturgeschichte des Schwarzenmeerraumes 11.) S. 223–242.
- Kokowski, Andrzej, 1995: *Schätze der Ostgoten. Eine Ausstellung der Maria Curie-Skłodowska Universität Lublin und des Landesmuseums Zamość.* Stuttgart.
- 1999: *Archäologie der Goten. Goten im Hrubieszów-Becken.* Lublin.
- Kristiansen, Kristian, 1998: *Europe before history.* Cambridge.
- Kristiansen, Kristian & Thomas B. Larsson, 2005: *The Rise of Bronze Age Society.* Cambridge & New York.
- Larsson, Thomas B., 1993: *Vistad. Kring en befäst gård i Östergötland och Östersjökontakter under yngre bronsålder.* Umeå. (Studia Archaeologica Umensis 4.)
- 1999: *Symbols in a European Bronze Age Cosmology. I: Communication in Bronze Age Europe. Transactions of the Bronze Age Symposium in Tanumstrand, Bohuslän, Sweden, September 7–5, 1995.* Ed. C. Orrling. Stockholm. S. 9–16.
- Lindroth, Sten, 1972: *Der Gotizismus und seine Bedeutung in der schwedischen Wissenschaft. I: Studia Gotica. Die eisenzeitlichen Verbindungen zwischen Schweden und Südosteuropa. Vorträge beim Gotensymposium im Statens Historiska Museum Stockholm. Red. U. E. Hagberg. Uppsala. (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Antikvariska Ser. 25.) S. 12–19.*
- Munkhammar, Lars, 2011: *The Silver Bible. Origins and History of the Codex Argenteus.* Uppsala.
- Nordgren, Ingemar, 2000: *Goterkällan. Om goterna i Norden och på kontinenten. Källby. (Skrifter från Västergötlands museum nr 30.)*
- Nordin, Andreas, 1997: *Inledning (Introduction). Jordanes Getica. Om goternas ursprung och bedrifter.* Stockholm.
- Nowakowski, Wojciech, 1996: *Das Samland in der römischen Kaiserzeit und seine Verbindungen mit dem römischen Reich und der barbarischen Welt.* Marburg. (Veröffentlichungen des Vorgeschichtlichen Seminars Marburg. Sonderband 10.)
- Oxenstierna, Erik, 1948: *Die Urheimat der Goten.* Leipzig & Stockholm.
- Pringle, Heather, 2006: *The Master Plan. Himmler's Scholars and the Holocaust.* New York.

- Stenroth, Ingmar, 2002: *Myten om goterna. Från antiken till romantiken*. Stockholm.
- Svennung, Josef, 1972: *Jordanes und die gotische Stammsage. I: Studia Gotica. Die eisenzeitlichen Verbindungen zwischen Schweden und Südosteuropa. Vorträge beim Gotensymposium im Statens Historiska Museum Stockholm. Red. U. E. Hagberg. Uppsala. (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Antikvariska Ser. 25.) S. 20–50.*
- Søby Christensen, Arne, 1999: *Cassiodorus and the Making of a History of the Goths. Analecta Romana. Instituti Danici. XXVI. Ed. J. Zahle, V. Ascani, S. B. Frandsen. Rome. S. 173–177.*
- Thompson, Edward A., 1996: *The Huns*. Oxford. (Revised and with an afterword by Peter Heather.)
- Wolfram, Herwig, 1990: *History of the Goths*. Los Angeles & London.

En känsla av ensamhet

Av Lars-Eric Jönsson

Under en längre tid har jag undersökt den svenska psykiatrins historia. Min avhandling handlade om de stora anstalternas epok 1850–1970 (Jönsson 1998). Jag har just avslutat ett projekt som handlar om perioden därefter, det vill säga 1970–2000 och som till stor del kretsar kring den »nya», öppna psykiatrin.

En av mina huvudkällor vid dessa undersökningar var patientjournaler. Här blev verksamheten på sjukhusen och klinikerna handfast och vardaglig. Till skillnad från läroböcker, vetenskapliga verk, sjukvårdspolitiska texter och debattskrifter var journalerna dokumenterande till sin karaktär. De återgav samtal, dagliga observationer och utfall av behandlingsinsatser. De var dessutom biografiska i den meningen att de skildrade en människas liv som patient. De följde individen under den tid när hon eller han befann sig inom psykiatrins intressefokus. Vad som hände före kunde man läsa i en kort sammanfattning, i anamnesen. Vad som hände efter utskrivningen förblev där emot i de flesta fall okänt.

Det ligger i sakens natur att ingen forskare sitter inne med den totala bilden av denna historia. Alla ger sin version med utgångspunkt i de källor som undersöks, vilka frågor som ställs, vilka undersökningsmetoder som används och vilka teoretiska perspektiv som anläggs. Psykiatrins historia har alltså studerats på flera olika sätt. Idéhistoria, sociologi, historia och etnologi är de vanligaste disciplinära hemvisterna hos de forskare som tagit sig an uppgiften.¹ Generellt kan sägas att undersökningar av personliga erfarenheter från psykiatrin är sällsynta.² Till detta finns flera skäl. Om vi bortser från möjligheten att göra intervjuer är det uppenbart att patientens röst i huvudsak saknas i de källor som hittills har anlitats. Arbetar man noggrant och ihållande i journalarkivet hittar man efter hand ibland brev från patienter, brev som inte har skickats utan har beslagtagits av sjukhusets personal. Dessa brev rymmer onekligen en stor undersökningspotential. Problemet med dem är att de är svåra att leta rätt på och kräver ett stort och tidskrävande

Föredrag vid Akademiens sammanträde 12 oktober 2011.

¹ Se t.ex. Björkman 2001, Börjesson 1994, Eivergård 2003, Eriksson 1989, Markström 2003, Qvarsell 1982 och 1993, Riving 2008.

² Exempel på undantag är Steinholz Ekecrantz 1996.

de arbete. Ibland kan man också läsa citat av patienter från samtal med personal och läkare. De är intressanta och forskningsbara men har den begränsningen att de ingår i ett sammanhang som patientjournalen och den praktiserande psykiatrikern tillåter. Det rör sig oftast om kortare citat som citeras just därför att de bekräftar den medicinska, psykiatriska, förståelsen av patienten. Att här tala om patientens röst kan vara relevant, men det är en röst som onekligen är redigerad och villkorad.

Parallellt med studierna av psykiatrin började jag samla skönlitterära och självbiografiska skildringar av erfarenheter från psykiatrin. De flesta har skrivits utifrån författarens egna upplevelser. Andra har tagit tänkta, mer eller mindre fiktiva personer som utgångspunkt. Oavsett hur författarna har gått tillväga, oavsett om de skriver i jagform eller i tredje person, är det uppenbart att romanerna bygger på egna eller andras erfarenheter. Men eftersom det handlar om romaner och i några fall av memoarer kan vi givetvis inte vara säkra på att alla detaljer stämmer med den s.k. verkligheten. För min undersökning är detta dock av mindre betydelse eftersom den inte bygger på detaljernas källkritiska precision utan mer på de teman som texterna är uppbyggda av.

Den här artikeln bygger alltså i huvudsak på romaner och självbiografier skrivna på skandinaviska språk. Jag har också läst skildringar från andra länder som dock har fått inta rollen som ett slags resonansbotten. De berättelser som ingår i studien representerar ingen total inventering av skönlitterära skildringar av psykiatrin i de skandinaviska länderna. De jag har valt bildar dock ett tillräckligt material för att jag ska kunna göra jämförelser och finna kulturella förändringar, mönster och nyanser i de personliga erfarenheterna. Syftet är att beskriva och analysera sådana erfarenheter av ensamhet som de kommer till uttryck i de undersökta romanerna och självbiografierna. Perioden sträcker sig från Amalie Skrams bok *På S:t Jörgen* från 1896 till Ann Heberleins *Jag vill inte dö, jag vill bara inte leva*, utgiven 2008.³

TILLSAMMANS

Ingen skildring undgår att kommentera det sociala livet på anstalterna. Oavsett om den saknas eller är av stor betydelse för den intagna är frågan om kamratskap mellan patienter en viktig aspekt liksom ensamheten och känslan av isolering från den gamla världen där ute eller längtan efter livet som det tedde sig innan han eller hon drabbades och blev intagen. Den här artikeln ska handla om hur den intagna förhåller sig till andra intagna, till personalen på anstalterna, till anhöriga och andra från tillvaron i det »vanliga» livet samt en mer svårfångad känsla av ensamhet som den drabbades till-

³ För en utförlig redovisning och diskussion om källkritik och kulturanalytisk metod i relation till romaner och självbiografier se Jönsson 2010.

stånd tycks generera. Redan bara genom att rada upp dessa aspekter på ensamhet och gemenskap antyds hur individen knappast låter sig inordnas i kategorin psykiatripatient. Liksom alla människor förhåller sig de skildrade individerna på en mängd olika sätt till sin omgivning, inte minst till sina medpatienter.

Berättelser från avdelningarna handlar till stor del om relationen till de andra patienterna. I de patientjournaler som jag har tagit del av från ett femtontal av landets drygt 30 sinnessjukhus är det bara undantagsvis som jag har lyckats spåra anteckningar som rör kamratskap mellan patienter. Journalen är en speciell framställningsform som strikt måste betraktas dels som en dokumentation över behandling, vård och omhändertagande, dels som psykiatrins hårt perspektivbundna berättelse om den intagna. De journaler som jag har läst sträcker sig över hela den moderna epoken, det vill säga från 1850-talet fram till sekelskiftet 2000. Samtliga har det gemensamt att de är påtagligt individualisera(n)de (jfr Hacking 2004, Jönsson 2011 s. 73). Visserligen kan man säga att anstaltsvården i traditionell mening var tämligen stereotyp. De intagna behandlades i allmänhet med små variationer på samma sätt. De utsattes för samma rutiner, och sjukhusets strikta regler gällde alla och var endast marginellt förhandlingsbara. Till stor del kretsar journalerna om hur den enskilda patienten förhåller sig till sjukhusets ordning. Daganteckningarna handlar till väsentliga delar om individens svårigheter att förhålla sig till denna ordning. I romanerna och memoarerna däremot spelar avdelningarnas andra patienter en mycket påtagligare roll än i journalerna.

Författaren Kjell Erikson tar i boken *Knäppgöken* (1993) oss direkt in på avdelningen. Huvudpersonen, Fredrik Stark, sitter på sitt enkelrum och tittar ut från sitt fönster på sjunde våningen. Han fryser en aning. Det hörs prat från dagrummet. Annars är det tyst sånär som på ventilationssystemets brum. En kaffebruggare väser. Skramlet med kaffekoppar tilltar. En patienttelefon ringer, följt av steg i korridoren. En trasa ligger mellan karm och dörren till rummet. Han har försökt att ta bort den, men den återkommer ständigt med förklaringen att det inte ska slamra när personalen ser till honom på nätterna.

Redan här på bokens första sidor liknas avdelningen vid en industri »med bleknande kroppar och fimpar, förvridna av sorg» (Eriksson 1993 s. 8). Huvudpersonens ensamhet är påfallande. Irritation väcks inte endast av personalen utan också av medpatienter. Ja, medpatienter, det låter som ett slags kamratskap. Kjell Eriksson är tydlig med att patientskap inte nödvändigtvis innebär sådant kamratskap. Sjukhuset är ett ställe där man hamnar, inte för att man har något personligt gemensamt med de andra patienterna utan för att man lider av någon form av åkomma. Kortspel, tabletter, kaffe och cigaretter är inte bara, som Eriksson skriver, den »behandling» som patienterna får. Det tycks också vara de teman som patienterna kan samlas och prata kring.

Eriksson beskriver de övriga patienterna och deras egenheter. Agnes, en förtorkad, förvirrad kvinna. Jörgen, liten till växten, rund, småfet, pratglad och utåtriktad. Heikki, nära två meter lång, mager, inbunden och tyst. Jens, skåningen, försiktig, trygghetssökande och intagen för att gå igenom en ect-behandling. Bia, 20-årig narkoman, labil, stundtals charmig, stundtals nedgången. Musikanten, grov i kroppen och med spretande nervösa fingrar. Alla tycks befinna sig i sitt eget universum. Samtalen blir därefter.

Huvudpersonen Starks arbetsplats är av annat slag. Här samlas arbetskamraterna kring arbetsuppgifterna. Stark är anläggare. Beskrivningarna av arbetet kretsar kring göranden, konkreta aktiviteter. Det är motsatsen till avdelningslivet. Det är uppbyggt kring väntan och meningslösa samtal. Stark vaknar upp på morgnarna med en rad goda föresatser som dock byts i modlöshet och inaktivitet. Förutom avdelningens passivitet tycks Stark dominerad av minnen. De är inte nödvändigtvis obehagliga. Ingen av de skildrade individerna undgår emellertid att etablera kamratskap och vänskapsband med andra patienter.

Ett par av de mest kända skildringarna från hospitalens insida är författade av Amalie Skram. Hennes två böcker *Professor Hieronymus* (1978a) och *På S:t Jörgen* (1978b) publicerades 1896. De har romanens form men hade som grund egna upplevelser på Kommunehospitalet i Köpenhamn och S:t Hans hospital i Roskilde. Skrams alter ego Else Kant är konstnär och gift med Knut. Tillsammans har de sonen Tage. Kant lider av något slags känsla av att vara otillräcklig.

Ett bärande tema i Skrams böcker är den vänskap som Else Kant upprättar, inte bara med några medpatienter utan också med delar av personalen. På Kommunehospitalets 6:e avdelning lär Else Kant känna en comtesse som är djupt religiös. Vid sidan av några sköterskor är hon den som Else anförtror sig åt, som hon kan föra samtal med. De övriga patienterna befinner sig långt ute i periferierna. Kants och comtessens psykiatriska diagnos förefaller starkt ifrågasatt av Skram. De andra patienterna är dock utan tvivel, enligt skildringen, galna, sjuka och i behov av vård.

På S:t Jörgen finner sig Else Kant ganska väl till rätta på avdelningen. Sköterskepersonalen – fröken Schrader, Maren, Anne, nattvakten Sibylle – gör sitt bästa för att få henne att trivas. I grannrummet bor fröken Hall som om nätterna skriker okvädningsord på engelska. Fru Seneke är 75 år och verkar vara en gnällig typ som inte delar Else Kants positiva uppfattning om personalen (Skram 1978b s. 33, 50). Fru Henderson är döv och pratar bara med sig själv. Fru Winther skrattar mycket och tycks vara fixerad av uppfattningen att allt är runt. Dr Sejer är underläkare, liksom dr Vibe: »Den unge mannen hade ett skägglöst ansikte, halvblont hår och goda, lugna ögon. Else kände sig på ett behagligt sätt tilltalad av den finhet som präglade hans väsen och person» (Skram 1978b s. 38). Fröken Thomsen är i något avseende utvecklingsstörd och barnslig. Fröken Hahn är blind och stryker famlande längs väggarna (1978b s. 74).

Kants sociala umgänge gör ingen skillnad på medpatient, sköterskepersonal eller läkare. Filtret tycks snarare sortera människorna på anstalten med utgångspunkt i diagnos och klass. Hon ser föga mänsklighet i de grå massorna som rör sig i klump på de »sämre» avdelningarna, där många patienter ligger i öppna salar. Dessa »medpatienter» betraktar hon med rysning på distans. De förefaller henne uppenbart galna. De har sin plats på hospitalet till skillnad från henne själv.

Einar Már Guðmundssons skildring av sin bror Páll i Universums änglar (Guðmundsson 1996) påminner om Skrams och Erikssons beskrivning av förhållandet till personal, läkare och patienter. De skildras alla som individer med sina egenheter. Páll delar rum med Pétur. Tillsammans är de apostlarna Petrus och Paulus. De håller ihop på Reykjavíks mentalsjukhus Kleppur ända tills Pétur flyr ut genom rumsfönstret och dränker sig i den närbelägna viken. Guðmundsson ger också en psykiatriker, Brynjólfur, ett ömsint porträtt. Han är klok, empatisk och engagerad men åldras, nöts liksom ner, snabbt av sitt engagemang. Han går med sina patienter »på axlarna». Deras problem är hans.

DJUREN

Liksom Eriksson, Guðmundsson och Skram skriver flera författare om känslan av utanförskap, om att föras bort från samhället, in i en annan värld där andra regler och villkor gäller. De kommer till platser med människor som de bara delvis, kanske till och med endast i undantagsfall, kan upprätta sociala relationer med. Författarna tillhör själva, eller skriver om människor som tillhör, en privilegierad grupp patienter som kan kommunicera och som inte minst, med något undantag, tar sig ut från anstalten. Nej, patientskap genererar inte automatiskt kamratskap. Tvärtom är anstalten en plats där patienter kastar distanserande blickar på varandra och gränser dras upp. I berättelserna är det mot intagna som beskrivs som riktigt illa däran som avstånd skapas. Det är en annan kategori patienter som betraktas, patienter i celler och på oroliga avdelningar som inte förefaller bete sig inom mänskliga referensramar.

Författaren Bertil Malmberg beskriver hur han passerar Stormen på Konradsberg och

spejade in i de tragiska cellerna, där den abstrakta fasan i grova, uppsplitande och rörande nattskjortor klagade, figurerade, anropade Gud eller åkallade Satan. Ibland öppnades ett fönster de centimeter mekaniken tillät och ett orakat ansikte visade upp sig med ett svartaktigt håll till mun, som slungade vilda och smutsiga rop efter mig (Malmberg 1952 s. 23).

Det är knappast människor som beskrivs här utan en abstrakt fasa, klädd i nattskjorta, och orakade ansikten med munnar som svarta håll. I beskrivningen är det kulturella avståndet definierat av religiösa yttringar och det vilda

och smutsiga, högljudda och grova. Det rumsliga avståndet garanteras av dörren och det lilla fönstret vars konstruktion bara ger möjlighet till små gluggar, små titthål in mot avgrunden dit vi till varje pris inte vill komma. Malmberg använder ett mycket starkt språk. Ord som *fasa*, *grov*, *uppslitande*, *tragiska*, *slungade*, *vilda* följer på varandra utan många utfyllnadsord. Kan en text bli mer kompakt utan att tappa sin grammatiska konstruktion? Och är det människor som Malmberg betraktar? Det är nog tveksamt – i alla fall om vi definierar människan som en social varelse. Här är det sociala krympt och förvrängt till vilt utslungade rop ur ett hål som påminner om en mun. Ropen slungas efter Malmberg, det vill säga han är redan på väg därifrån, bort från allt detta som han varken kan eller vill förstå sig på. Varelserna där bakom dörrarna lämnas i sin ensamhet, sin asocialitet, tills nästa person låter sig betraktas och skrikas åt. Om människan inte kan leva i ensamhet så är det här i de bortflyende, korta ögonblicken som de orakade ansiktena faktiskt kan skrapa ihop litet av den mänsklighet de har kvar. Det som Malmberg registrerar när han passerar, det obegripliga och omänskliga, är faktiskt det som gör människorna bakom dörrarna till just människor. Det är ingen upplyftande kommunikation. Den lämnar dörrarna stängda, den ser bara ryggar och lämnar kondenserade spillror av mänsklighet efter sig.

I en av Dagny Sundgrens fyra berättelser i boken *Dessa mina minsta* (1957) kan vi läsa om Stefan som redan har en lång anstaltskarriär bakom sig när han tas in på sinnessjukhus efter att ha rymt från en ungdomsvårdsskola. Han är straffrifyklarad och placeras på en halvrolig avdelning tillsammans med »grova kriminella». Vid ett tillfälle ska han agera handräddning åt en elektriker men blir lämnad ensam på den kvinnliga avdelning som arbetet ska utföras på.

Stefan stod ensam kvar bland ett tjugotal tigande, stirrande kvinnor. Han kände hur atmosfären blev tung, laddad, ångestmättad. Kvinnornas ögon hängde tunga och heta fast vid den smärte, ljushyllte ynglingen med de stora blå ögonen, de fylliga, röda läpparna, de breda axlarna och de smala höfterna. Några drog sig sakta kvidande baklänges, mot väggen eller dörren till korridoren, medan andra, de hetaste, hungrigaste, minst hämmade, sakta närmade sig med smygande steg och halvöppna munnar, som kattdjur på jakt efter sitt byte.

Paralyserad av skräck inför anblicken av dessa smygande, karlgalna kvinnor, på en gång för rädd och för stolt för att skrika, tryckte sig Stefan allt längre och längre in mot väggen. Hans rädsla ökade deras upphetsning. Med ett skrik rusa- de en kvinna fram och kastade sig över honom. Det blev signalen för allmän besinningslöshet. De andra följde exemplet. De fick omkull honom på golvet, slet av honom kläderna, klöste, slog och bet både sitt offer och varandra i sitt besinningslösa begär (Sundgren 1957 s. 130).

Återigen – är det människor som skildras här? Och är det en slump att van- sinnet här tar gestalt i kvinnor? Svaret på den första frågan är väl tveksamt. Den andra frågan sträcker sig in mot kulturella föreställningar om sexualitet, inte minst den kvinnliga och underklassiga. Sexualitet var på många sätt problematiskt på sinnessjukhuset. Läser man svenska patientjournaler fram-

träder tämligen tydliga uppfattningar om kvinnlig respektive manlig sexualitet. På de manliga avdelningarna ansågs homoerotiska relationer farliga och patologiska. För kvinnor lades däremot stor vikt vid att förhindra heterosexuella aktiviteter. Manlig heterosexualitet föreföll naturlig medan den kvinnliga framställdes som ett hot mot den allmänna moralen. Det är knappast en tillfällighet att Sundgren låter en grupp kvinnor agera kollektivt mot en man. Han framstår fortfarande som en intakt individ och ett moraliskt subjekt. Kvinnorna agerar däremot i flock, till synes endast styrda av sina sexuella begär. De hotar honom, får omkull honom och verkar vara nära att fullborda den våldtäkt som ligger i farans riktning. Han är hjälplös mot massans rörelser och instinkter. Det finns här liksom i andra skildringar av individens förhållande till kollektivet tydliga associationer till samtida borgerliga beskrivningar av hotet från underklassen, den amorfa, hållningslösa, driftstyrda och sexualiserade massan.

I sinnessjukhusets värld behöver massan inte vara besatt av sex för att vara hotande. Det räcker med att den finns i närheten, kanske på andra sidan dörren, på en närbelägen avdelning. I Amalie Skrams På S:t Jörgen (1978b) skildras huvudpersonen Else Kants skräck inför att beblanda sig med de andra patienterna. Med vissa upprättar hon, som ovan nämnts, relationer. Men inför flertalet står hon främmande, till och med skräckslagen. Hon kan inte tänka sig att dela rum med någon och till skillnad från de flesta intagna har hon tillgång till ett enkelrum, såväl på Kommunehospitalet som på S:t Jörgen. På det senare placeras hon på en av de »fina» och lugna avdelningarna. Kommer hon över huvud taget i kontakt med patienter utanför avdelningen? En dag kikar hon ut i korridoren och blir förvånad över

den ovanliga trafiken därute. Mörklädda kvinnogestalter, gamla och unga, långa och korta, några var för sig, andra som höll varann under armen, nästan alla med böjda huvuden och generade miner, fortsatte att komma ut från den lilla tvärgång där Elses rum låg, promenera förbi henne och försvinna ut genom flygeldörren i slutet av den långa korridoren (Skram 1978b s. 77).

I de inhägnade promenadgårdarna ser hon fler kvinnor av en annan sort.

Ett underligt virrvarr härskade där inne. Ett par av kvinnorna for – med händerna på magen under förklädet – fram och tillbaka i rasande fart utan att se sig om. Några hoppade runt med små steg medan de trallade och sjöng i högan sky. Andra stod stilla med benen brett isär, skällde och bannade och svängde hotfullt med armarna. Här och där satt ihopkrupna varelser vid sidan av gången och stirrade slött framför sig med tungan hängande ut ur munnen (Skram 1978b s. 137).

Liksom i Dagny Sundgrens beskrivningar rör sig Skrams perspektiv på dessa patienter mot gränsen till det mänskliga. Beteendena förefaller henne obegripliga. Tillsammans skapar de intagna ett virrvarr som Skram ställer sig oförstående till. Citatet slutar med en skildring av »ihopkrupna varelser», utspridda, passiva, stirrande och med tungan hängande ute. Varken Skram eller Sundgren skildrar den bottenlösa ensamhet som Malmberg fin-

ner i de inlåsta varelserna. Skrams och Sundgrens skildring av det djuriska har snarare sin utgångspunkt i det kollektiva som antingen tar sig uttryck i flockliknande rörelser eller i en samling beteenden vars individualitet knappast är uttryck för just individualitet utanför något slags kollektiv galenskap.

Frågan om dessa »varelser» är människor eller något annat drivs till sin spets i en passage av Astrid Värings *Du skall icke dräpa* (1946). Här blir 16-åriga Gösta Berglund straffrifyklarad för en mindre stöld. Efter en tid förs han till »Åkers sinnessjukhus». Han placeras på en sovsal med en »slögubbe, som onaniserade hela natten så att bädden knakade». På andra sidan har han en »orolig patient, som ideligen flög upp ur sängen under vilda eder och förbannelser» (Väring 1946 s. 124). Efter hand ges Gösta större friheter på sjukhuset. Under en frigång rymmer han med buss från sjukhuset. Han tar sig till Stockholm, men när pengarna inte räcker längre, efter tre dagar, anger han sig själv hos polisen. Tillbaka på sjukhuset läggs han direkt in på avdelning 5b, stormen.

Aldrig skulle Gösta glömma den fruktansvärda chock han fick, när han huvudlöst kastades ner i detta inferno. Skrik, tjut och stank av urin och exkrementer fyllde luften och han ryggade förfärad tillbaka. Runt omkring honom samlades några varelser med sloknad blick och djuriska läten, som man knappt längre kunde kalla människor, då allt som gav människovärde längesedan förintats.

[...] Var morgon måste han upp och ut i toaletterummet för att tvätta sig och ibland måste han ut på toaletten under dagens lopp. De syner han såg där etsade sig in i hans medvetande som verkliga skräcksyner. Han såg patienter, som släckte sin törst genom att ösa vatten upp ur själva toalettstolen, blandat med urin och exkrementer. Förgäves hade de bett vakterna om ett glas vatten – ingen tycktes ha tid med dem. Något dricksvatten fanns inte på själva avdelningen (Väring 1946 s. 143 ff.).

I Astrid Värings första och mest kända skildring från psykiatrien – *I som här inträden* (1944) – löper skildringen av huvudpersonen Tomas Eckerts möte med sina medpatienter i liknande banor. De jämförs med en skock apor som härmar människors åtbörder utan att förstå deras betydelser (Väring 1944/1949 s. 142 f.). De är »människodjur» som slafsar, suger och smackar i sig maten som staten »gratis bestod dem för att underhålla deras eländiga liv – till glädje för vem?» (1944/1949 s. 147). I *Du skall icke dräpa* väljer hon alltså i stället ordet varelser och talar om deras sloknade blickar och djuriska läten. Vad menar hon med att deras människovärden hade förintats? Att man knappt kan kalla dem för människor? Eller att de är människodjur vars livsuppehållande måltider kunde eller borde ifrågasättas?

Väring talade dessutom om sinnessjukhuset som koncentrationsläger i *I som här inträden* och kan knappast ha varit omedveten om de fotografier som hade visats från Tredje rikets koncentrationsläger, när hon här talade om förintade människovärden och det som skulle kunna kallas ett slags avhumanisering. I en tid när manipulationer av massan nyss hade krävt folkets obrottsliga lojalitet med nazistiska och fascistiska regimer är det inte helt lätt att passera denna bild av sjukhuset med individen, vår hjälte, och den

gråa, djuriska massan iklädd sina nivellerande patientuniformer. Det var dessutom ett sjukhus vars blotta existens i det demokratiska samhället ifrågasattes av Väring, i alla fall under de former som det drevs med överläkaren som »diktator» (Väring 1944/49 s. 140).

Människovärdet hade förintats, skriver hon, i passiv form. Det vill säga, det är oklart om hon menade att sinnessjukhuset, koncentrationslägret, hade skapat dessa omänskliga människor eller om det var deras tillstånd som i sig var orsaken. Väring gav sig inte in i diskussionen om dessa intagna, dessa människor, som huvudpersonerna i berättelserna konfronterades med, kom i närheten av eller bara såg på avstånd, människor som lät ge ljud ifrån sig men som just inte sade någonting. De andra tycks helt enkelt höra hemma där, på anstalten. I perspektiv av våra berättelsers huvudpersoner är dessa människor en del av anstalten snarare än personer som delar sina öden med en Eckert, en Kant eller en Berglund. Det är alltid några andra som tål att jämföras med djur. Berättelsernas huvudpersoner söker rädda sig tillbaka till cellen, den ensammes rum. Under omständigheterna kunde detta rum till och med kännas som ett hem (Väring 1944/49 s. 150). I slutkapitlet av *För* anleder ingen åtgärd sitter Gösta Berglund, som det tycks, ganska väl hemmastadd i sitt enkelrum. För så kallas ensamrummet på de bra avdelningarna.

I ljust av massans tystnad förefaller problematiken som Väring – och flera andra författare – var mest intresserad av vara knuten till sådana intagna som själva kunde föra sin talan, vars problem tycktes kunna vara övergående eller vars vistelse på anstalterna över huvud taget kunde diskuteras. För dem, liksom för Skrams, Malmbergs och Sundgrens huvudpersoner, var anstalten en tillfällig vistelseort. De fyra författarnas huvudpersoner intar här rollen som ett slags tillfälliga besökare på sjukhuset. Malmberg och Skrams alter ego ska komma att slippa ut. Sundgren och Väring är inte där utan skriver fiktion.

BARNEN

Djurmetaforen har två starka betydelser. Den refererar dels till det mindre vetande, underbegåvade, irrationella, okultiverade, dels till flockbeteenden, den gråa massans människor utan egen vilja, stimfiskarna som inte tänker själva utan oreflekterat följer sina egna och andras impulser. Steget till barnet är inte långt. Barnet har i vanlig mening visserligen en utvecklingspotential men är också okultiverat, impulsivt och irrationellt. Om djuret är utan hopp – det kan aldrig bli en människa – finns det hopp för barnet. Det är en människa i vardande, i utveckling – för det mesta.

Barnmetaforen har påtaglig anknytning till det som sociologen Erving Goffman senare skulle kalla Totala institutioner (1973). Goffman definierar totala institutioner med att 1) alla aspekter av livet utförs på samma ställe

under en och samma auktoritet; 2) flera individer genomgår samma behandling och tvingas göra samma saker; 3) varje dag är noga planerad; 4) aktiviteterna ingår i en plan avsedd att fylla institutionens officiella målsättning. Ett annat viktigt drag är att institutionerna styrs av en byråkratisk organisation (Goffman 1973 s. 14 f.). Det vill säga, ett gemensamt drag i samtliga beskrivna institutioner är att de ersätter en rad basala funktioner som människan kräver för att hållas vid liv och att utförandet av dessa funktioner är planlagda i förväg. När patienten beskrivs som ett barn är det alltid i relation till denna institutionernas förmåga att ta om hand.

Bertil Malmberg vistades 1928 ett par månader på Konradsbergs sjukhus i Stockholm. När han togs in fördes han till »Upptagningen»:

Sprattlande i namnlöshet som ett odöpt bylte, d.v.s. ännu inte rubricerad och erkänd i sjukhusets sammanhang, lades jag outspord, som det spenabarn jag var, in på »Upptagningen» (Malmberg 1952 s. 18).

Malmbergs barnmetafor syftar på den hjälplöshet han känner inför sjukhuset. Sprattlandets spretiga energi för honom ingenstans. Han är i händerna på sjukhuset som tar hand om och placerar honom. Men barnmetaforen syftar också på identitet, eller den brist på identitet som det lilla barnet ännu inte har tillskansat sig. Här vid intagningen har han inte fått något namn, det vill säga hans diagnos är ännu inte ställd, hans anamnes inte formulerad och någon lämplig avdelning ännu inte utsedd. Det antyder också att den identitet han hade utanför sjukhuset nu är satt ur spel. Den betyder ingenting. Till upptagningen kommer han som ett oskrivet blad, början till den nya människa som anstalten har för avsikt att skapa.

Astrid Väring använder en liknande spädbarnsmetafor när Tomas Eckerts första tid på sjukhuset skildras i I som här inträden:

Som ett spädbarn blev han därpå tvättad, kammad och ömsad på av det otåliga biträdet. Efter morgontoaletten bäddades sängen och golvet vaskades nödtorftigt med en lång borste.

När rummet var städat kom morgonmålet in: en seg och klimpig välling och ett stycke ganska gott rågbröd. Tomas måste ännu matas. Ofta spillde biträdet därvid på hakan eller på den grova servietten och i sin brådska snäste hon honom eftertryckligt:

– Ni kan väl se er för. Gapa, säger jag, gapa, man kan väl inte stoppa i er maten, om ni inte öppnar mun (1944/1949 s. 122).

Här är det främst den totalt omhändertagande institutionen som framträder. Den ser och behandlar den intagne som fullständigt inkapabel att äta, städa och tvätta sig. Barnmetaforen kunde också aktualiseras i de fall de intagna genomgick intelligenstester. Begåvning ansågs inom psykiatrin mätbar genom sådana tester. Framför allt var det intagna med diagnoser som »sinnesslö» som skulle testas. I de fall psykiatrin ansåg en person vara begåvningshandikappad gjordes tester för att fastställa nivån på detta handikapp. En vuxen person kunde således ha ett barns intelligensålder. Men alla patienter betraktades alltsomoftast som barn på anstalterna. Men för de s.k. sinnes-

slöa, begåvningshandikappade eller utvecklingsstörda undersöktes denna barnslighet med mätbara metoder.

Synen på patienten som barn delades stundom av institutionen och intagna. Det finns ett inslag av barnets hjälplöshet i bådas perspektiv. Psykiatrin såg sina patienter som barn som behövde hjälp och omsorg som om de vore just barn. De behövde tränas för att bli försörjningsdugliga, vilket är ett av industrisamhällets viktigaste kriterier för att betraktas som en vuxen människa. Men vi kan dessutom notera hur patienterna själva kunde uppfatta sig själva som barn. De känner sig hjälplösa, barnsligt hjälplösa, dels i förhållande till anstalten, den allsmäktiga, dels i relation till sig själva, det egna tillståndet. Elgard Jonsson skildrar i sin bok Tokfursten (1986) detta tillstånd av att vara barn när han kommer på besök i sin terapeuts, Barbro Sandins, hem.

Så steg jag in bland människorna. Skumögd hälsade dvärgbarn på dugligbarnen. De vägrade inte guld för guld. De satt högt på stol utan att skämmas (Jonsson 1986 s. 193).

Man kan vara barn på olika sätt. Han ser sig själv inte bara som ett barn utan också som ett »dvärgbarn», ett slags dubbel förminskning av det egna jaget. Dugligbarnen är inte bara dugliga och barn i vanlig bemärkelse. De tar sig på något sätt upp i vuxenvärlden genom att sätta sig på sina stolar. Här kan de möta de vuxnas blick, högt uppe utan att skämmas. Det är en frånvaro av skam som nog bör förstås i förhållande till den »skumögdhet» som Elgard Jonsson antror människornas värld med.

Barnen och djuren är med andra ord användbara metaforer för olika förhållningssätt till andra patienter och till anstalten. Framför allt barnet har ett mångbottnat användningsområde. Elgard Jonsson beskriver sig själv som ett barn i tillvaron. Bertil Malmberg blir ett »spenabarn» på anstalten. Barnen är i skiftande grad hjälplösa, utsatta och beroende av sin omgivnings vilja att ta om hand. Barnen upprättar i denna mening en social relation. Beroendet är självklart socialt. Men det är skevt och den sociala jämvikten är i gungning och inte alls särskilt balanserad. Utsatthet skapar sådana skevheter och obalanser som gränsar till den fullständiga ensamheten. Elgard Jonsson tycks vara i detta gränsland där han inte bara riskerar ensamheten utan också själens utplåning. Han är kanske den som tydligast förmår gestalta denna glidning från barnslighetens ensamhet och utsatthet till den fundamentala ensamhet som de flesta av oss nog känner av ibland men som för Jonsson och andra drabbade tar kommandot över hela tillvaron. Det finns med andra ord anledning att söka vidare i detta ensamhetens landskap, ett landskap där vi ibland känner oss som barn på nytt, ibland bara som de människor vi är men instängda i en glasburk. Vi ser ut och andra ser in. Men vi är hänvisade till oss själva, förmår inte kommunicera och – framför allt – varken vi eller någon annan verkar ha förmågan att göra något åt det. Det är inte bara ensamhetens territorium utan också hopplöshetens.

ENSAMHETEN

Marianne Ahrnes bok *Äppelblom och ruiner* (1980) är en självupplevd berättelse, men inte i första hand om egna erfarenheter av psykiska besvär utan om relationen till Rune som är intagen på Långbro sjukhus i Stockholm och betraktad som ett hopplöst fall. Han har diagnosen schizofreni. Men vem är personen bakom diagnosen?

På avdelningen har Rune rykte om sig att vara svår att få kontakt med. Men när han väl pratar gör han det inte sällan via språkliga associationer som också tycks ge honom samband med och i verkligheten. Rune uppges inte ha någon sjukdomsinsikt. Personalen blir förvånad över att han skakar hand med Marianne när hon kommer in på avdelningen. Han rör aldrig någon och låter sig aldrig beröras. Personalen förstår heller inte hans korthuggna associativa språk (Ahrne 1980 s. 24).

Ahrnes berättelse är förstås inte Runes. Hon befinner sig trots allt utanför hans livsvärld. Hon snarare utsätter sig för honom. Deras umgänge blir allt tätare. De inleder ett förhållande. Hon tar med honom på korta resor och försöker få honom att relatera sig socialt till omvärlden. De hälsar på hos vänner i Danmark. Rune är rädd för att resa. När de kommer tillbaka meddelar han att han kommer att följa avdelningens regler och finna sig i att bli medicinerad. »Bäddning, städning, hela klabbet. Precis som de andra krigarna» (Ahrne 1980 s. 143). Vid ett tillfälle i bokens inledning visar Rune Marianne en tidig morgon de andra patienterna, hur de i olika märkliga ställningar ligger i sina sängar och sover. Men det är något annat som framför allt slår Marianne:

Jag kastade ett öga på Rune som gick framför mig genom salen och tänkte på att hans kropp var fri. Hans rörelser hade grace och rytm och naturlighet. Det måste betyda att hans själ någonstans var orörd och frisk, att det fanns blommande äppelträd bland hans kungarikets tunga slottsruiner.

[...] Jag tänkte igen på dem som låg därute i salen. Det gamla romarordet om »en sund själ i en sund kropp» var kanske inte så illa som riktmärke, men det hade aningen för mycket klang av hälsoinstitut för att verkligen falla mig i smaken. »En fri själ i en fri kropp» var nog vad jag skulle söka. Det var väsentligt för mig att veta att Den Fria Människan var otänkbar i singularis. Man kan inte vara fri ensam och inte på bekostnad av andra (Ahrne 1980 s. 33 ff.).

Rune pendlar i Mariannes ögon mellan ljus klarsynthet å ena sidan och mörka monologer, instängdhet och aggressivitet å den andra. Hon tar honom ut i omvärlden, på utflykter och resor. Han får sedermera en egen lägenhet men pendlar mellan psykotiska tillstånd och klara perioder. Periodvis livnär sig Rune endast på öl. Tillsammans med psykosen förvandlar det honom. Han blir berusad, vild och hatisk, även mot Marianne, och tas sedermera åter in på Långbro.

Marianne Ahrnes bok om Rune handlar om hans ensamhet, om otillgängligheten som hans tillstånd genererar. När han är dålig är det inte möjligt eller mycket svårt att få kontakt. Men Ahrnes utsiktspunkt befinner sig utanför

den drabbade. Hon försöker komma in i hans livsvärld, ibland med framgång, ibland utan. Går det att beskriva hur det känns? Kan den drabbade beskriva för oss andra hur det är? Givetvis är alla sådana försök bundna till orden. Kanske skulle vi kunna föreställa oss. Men hur det är? Nej, dithän räcker inte berättelserna. Men det hindrar oss väl inte att försöka?

Elgard Jonssons Tokfursten är en självbiografisk skildring av sju år på psykiatrisk anstalt. Denna utsträckta tid är endast svagt skönjbar i berättelsen. Här tickar ingen klocka, ingen rak och förutsägbar tid. I stället verkar skildringen vara skriven utifrån en uppsättning intryck och händelser. Frånvaron av den raka tiden motsvaras också av känslan av hopplöshet kring det egna tillståndet och vistelsen på anstalten parad med uppfattningen om att ingenting förändras eller blir bättre. Medicineringen ökar snarare än minskar förvirringen och handlingsförlamningen. Jonsson beskriver sina upplevelser som en social isolering. Han skriver om att inte få vara med, att vara levande begravd i ett kaotiskt »Ensamland» (1986 s. 19). Hans själ ruttnar medan jaget har sin plats i den psykiatriska journalen. »Där hade mitt jag sin existens» (1986 s. 15). Men det är ett jag utanför kroppen, utanför honom själv och hans egen kontroll. Det ger honom ingen tröst. I stället blir hans fysiska kropp ett slags räddning för hans förankring i verkligheten. Det upptäcker han vid intagningen till sjukhuset när han går igenom initiationsriten med att ta av sig de egna kläderna för att duscha och byta till andra kläder. Avklädningen får honom att upptäcka att han trots allt har kvar sin kropp, »för den kändes mot handduken. Ofta kände jag på min kropp, den kändes, och jag fanns till ännu en stund» (1986 s. 23). I någon mån är det en upplevelse jämförbar med den som Ahrne skildrar när hon skriver om Runes kropps rörelser. Hans fria kropp, menar hon, måste ha en motsvarighet i att själen var orörd och fri. Medpatienternas sovställningar bär analogt tecken på sjukdom. Deras kroppar är inte fria utan slutna i sig själva, fast i de märkliga ställningarna. De är ensamma och därför heller inte fria. Den fria människan är otänkbar i singularis, skriver Ahrne.

Det finns något stelt i den sjuka kroppen, en stelhet som verkar ha något slags själslig motsvarighet. Páll i Universums änglar gör en liknande beskrivning av att successivt dras in i det sjuka. Under en period utanför sjukhuset dricker han sig allt oftare berusad och blir aggressiv. Vid ett tillfälle blir han hämtad av polis och körs efter ett kort besök på polisstationen hem med rådet att söka läkare. Men han följer inte rådet utan upplever att han stänger om sig och glider allt längre in i sig själv. Huvudvärken tilltar. Han känner igen den från ett tidigare tillfälle

Men nu är värken ännu intensivare. Jag ligger alldeles stel. Jag kan inte röra mig på flera timmar i sträck.

Jag skriker och försvinner ner i själens djup där jag möter tidigare existensformer som födelsedagar från forntiden (Guðmundsson 1996 s. 139).

Hur hänger egentligen kroppen och själen ihop? Är det kroppen som gene-

rerar de själsliga tillstånden eller är det själen som får kroppen att stelna? Vad är huvudvärken? Här framstår den som ett slags medium mellan själ och kropp. Och i nästa mening ges själen gestalt av en brunn, det vill säga ett rum att falla ned i och mot det egna förflutna. Det är inte bara kroppen som har en fysisk utsträckning. Den kan också låta sig omslutas av själen, ett rum att vistas i, att falla ned och försvinna i.

Elgard Jonssons skildring av tiden på sjukhuset präglas starkt av ett slags alienation, en isolering mot omgivningen. Han hör vad personalen säger. Han håller på att bli bättre. Idag ska han byta avdelning. Han har blivit duktig på att montera klädnypor. Medicinen är väl avvägd nu. Det är inte bara så att väsentliga beslut om honom fattas i hans frånvaro (Jonsson 1986 s. 102). Trots att jaget förefaller honom ha sin enda förankring i kroppen verkar det bara vara med kroppen som han är närvarande på avdelningen. Själen är någon annanstans. Jonsson skriver om hur han »låser väl om sig» och bygger »tjocka murar i sin drömborg». Han spelar på sin fiol utan strängar, »det kommer ingen och lyssnar i alla fall! tänkte han och tittade ut genom sitt fönster» (1986 s. 163).

Till själen kanaliseras ofta det problematiska. Men kroppen, i den mån den uppfattas som något annat än själen, framträder också som ett slags fundament att förhålla sig till när allt annat svajar. Tillvaron blir begriplig genom kroppen. För hur skulle själen och dess tillstånd kunna reduceras bortom kroppen? Det handlar dels om vad som är möjligt att berätta och gestalta, dels om att kropp och själ helt enkelt inte kan separeras. Elgard Jonsson skriver visserligen att själen är någon annanstans men att kroppen påminner honom att han finns till. Själva påminnelsen borde ju garantera något slags själslig närvaro liksom förmågan att ge kroppen en betydelse över huvud taget.

Einar Már Guðmundsson skriver om sin bror Pálls tillstånd, där kroppen och själen liksom speglar varandra och samtidigt är svåra att hålla isär. Páll pendlar mellan att explodera i aggressivitet och stelna av skräck. Han beskriver sin huvudvärk mot vilken inga värktabletter hjälper, en huvudvärk som tycks fortplanta sig ut i kroppen. Han ligger stel i sin säng och kan inte röra sig på flera timmar i sträck (Guðmundsson 1996 s. 139).

Denna de drabbades kroppsliga tematik leder vidare till det som Agnes von Krusenstjerna kallar tillhörighet i »yttre mening». Hon skriver om hur hon som intagen »hatade er, därutanför staketet» (Krusenstjerna 1947 s. 327) men att hon sedan hon blivit utskriven inte längre hyste samma aversion.

Jag hör åter till er i yttre mening. Inga tunga portar sluta sig längre efter mig, och låsas med dubbla lås, av vaktare, inga tvångshandskar tvingas på mina händer, inga tvärbommar för fönstren, ingen cell, mot vilka hårda grönmålade en liten flicka kastade sin nakna kropp i förtvivlan, till dess hon insomnade på cellens madrass för att vakna med den ömtåliga vita huden fylld av blåmärken, vakna till nästa ohyggliga dag, för att jagas av sin stackars hjärnas hemiska fantasier, jagas runt som ett vilt djur i bur med de förr så glada ögonen dystra och svarta av

ångest. Jag hör åter till er i yttre mening. Ibland stryker jag håret tillbaka i pannan och synar i spegeln om icke ett märke blivit inbränt, ett rött märke, en stämpel (Krusenstjerna 1947 s. 327 f.).

Men den yttre gemenskapen och friheten motsvaras inte riktigt av den inre. Framför spegeln stryker hon ibland undan håret från pannan för att kontrollera att hon inte har fått ett rött märke inbränt, som en stämpel. Hon känner att den finns där, stämpeln, trots att den är osynlig. Men den sitter där, i kroppen, och går aldrig ur. Och nog känner hon igen andra människor med samma osynliga tecken. För när hon tycker sig möta dessa människor, ser de varandra i ögonen, ler igenkännande och »strax binda tusen osynliga trådar oss samman» (Krusenstjerna 1947 s. 328). Ur denna yttre frihet men inre ensamhet binds nätverk och skapas något slags gemenskap. Tonys psykiska hälsa beskrivs emellertid som skral. Framför allt verkar det vara hennes kärleksliv som genererar hennes problem. En kort sommarförälskelse övergår till ensamhet hemma i Stockholm. Ett förhållande med hennes läkare leder till att Tony »blir förstörd» (Krusenstjerna 1947 s. 337), varefter samme läkare följer henne till sinnessjukhuset, till den såväl yttre som inre ensamheten.

Ann Heberlein beskriver i sin bok *Jag vill inte dö, jag vill bara inte leva* (2008) en liknande både inre och yttre ensamhet. Hon skriver om hur hon blev lämnad av sina vänner efter att ha blivit våldtagen vid 20 års ålder. Denna ensamhet, objektiva, tycks löpa parallellt med den upplevda, sjukliga (Heberlein 2008 s. 71). Hennes barn påminner henne om att hon aldrig är ensam. Men ändå är hon det. Hennes barn går före henne, men ändå inte. Hon är en främling bland främlingar som går vilse, »tappar kartan» till »den där världen som jag behärskade» (2008 s. 104).

Det är nog onödigt att påstå att ensamhet är en stark och bärande tematik i flera berättelser, ja egentligen i samtliga. Denna ensamhet kan helt kort sägas vara av två slag. Det handlar om den ensamhet som det innebär att bli och vara patient. Känslan av att inte höra till och att ha blivit förd till ett undantag, en plats som inte är av denna världen, bortom samhället, tränger igenom i flera berättelser. Men det handlar dessutom om hur tillståndet i sig självt präglas av ensamhet och isolering, av en oförmåga att kunna upprätta varaktiga, sociala relationer med omgivningen. Denna ontologiska ensamhet är särskilt stark i skildringarna som försöker beskriva de upplevda tillstånden. Författare som Dagny Sundgren och Astrid Väring skriver om det men kommer sällan ned till den grundläggande isolering som i första hand Elgard Jonsson, Ann Heberlein och Einar Már Guðmundsson förmår skildra. Vi förstår exempelvis Tomas Eckerts förtvivlan och känsla av övergivenhet som driver honom till självmordet. Men vi har inte tillgång till den inre monolog som Jonsson, Heberlein och Guðmundsson söker. De skriver om en dubbel ensamhet: den inre och den yttre. Den yttre är väl kanske lättare att hantera. Den drabbar men befinner sig i alla fall utanför kroppen, eller kanske hellre med eller på kroppen. Anstaltsvistelsen tar sin början i krop-

pens förflyttning. Det är kroppen som psykiatrin kan bearbeta, kan medicinerar och har tillgång till. Den inre ensamheten, som nog förstärks av den yttre men som trots allt bärs av den drabbade alldeles själv, har ingen annan än han eller hon tillgång till. Här står psykiatrin handfallen. Nej, det var fel uttryckt. Inför den inre ensamheten är psykiatrin ointresserad. Den finns liksom inte. Psykiatrin arbetar på kroppen, inte i dess medvetande.

Den inre och den yttre ensamheten verkar ha två gemensamma kännetecken, eller riktningar. De driver människan bort, bort från sig själv och från omgivningen. Jag tycker mig spåra en känsla av att inte veta var man ska bli av. Einar Már Guðmundssons bror finner liksom så många andra drabbade en sista väg i denna rörelse bort från sig själv och de andra. En sommar tar han farväl, »farväl av ensamhetens höghus och den jordiska världen».

Det blå knacker på rutan. Mörkret är borta. Någon har kommit och hållt ut det som kallt kaffe. Ute svävar den bevingade tiden omkring. Så jag tar mitt tacke och hoppar (Guðmundsson 1996 s. 220).

REFLEKTIONER

Den här artikeln har handlat om hur erfarenheter av psykiatri och det som ofta benämns psykisk sjukdom tar gestalt i en uppsättning skönlitterära och självbiografiska berättelser. Jag har inte intresserat mig för vad som är sant eller falskt i dessa berättelser. I stället har jag undersökt dem med fokus inställt på temat ensamhet, på vilket sätt den är närvarande i berättelserna och med vilka metaforer den kommer till uttryck. Därmed är det inte sagt att det källkritiska läget skulle vara okomplicerat. Frågor om t.ex. vilka värderingar som författaren företräder och låter sina romanfigurer företräda kan vara komplexa. Ett annat problem handlar om vilka det är som förmår delge sina erfarenheter och vilka som är tysta, ett problem som vi kan medvetandegöra men knappast »lösa». Helt kort kan vi bara konstatera att en förkrossande majoritet av de människor som har eller har haft erfarenheter från psykiatrin inte vill eller har kunnat berätta sin historia.

Ett annat problem som är uppenbart inte minst i den här artikeln är känslan av att tiden står stilla, att psykiatrin och erfarenheterna av den bildar en oföränderlig eller åtminstone trögrörlig enhet. Jag har behandlat en period på drygt 100 år. Och nog kan man säga att denna historia har förändrats. Den mest genomgripande förändringen skedde under 1970- och 1980-talen då anstaltssystemet i stort sett avvecklades till förmån för mer öppna vårdformer och större rättssäkerhet för de intagna. Om erfarenheterna från den anstaltsbundna mentalsjukvården var förhållandevis oföränderliga, borde väl den öppna, »nya» psykiatrin generera andra erfarenheter. Och så är det förstås. Även om den farmakologiska psykiatrin har utvecklats starkt finns det numera också en ganska stor uppsättning psykoterapeutiska metoder. Likväl

skulle jag vilja påstå att känslan av ensamhet har en påfallande stabilitet över tid i de erfarenheter som är tillgängliga i berättelserna. Delvis kommer den till uttryck i relationen till psykiatrin som tar dig till en annan plats – anstalten – eller lämnar dig ensam, inte sällan i din lägenhet eller på gatan. Delvis – och framför allt – är känslan av ensamhet något som är starkt förknippat och sammanvävt med det psykiska tillståndet i sig, oavsett om vi kallar det för ett sjukdomstillstånd eller ej. Ovan har givits flera exempel på hur de drabbade har lämnat sina nära och kära, har förlorat sina arbeten, sina vänner och inte längre förmår ingå i sociala sammanhang. Ensamhet är en fundamental del av att lida av psykisk åkomma. Det är en av lärdomarna från berättelserna om erfarenheter av psykiska åkommor och omhändertagande i psykiatrin.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Romaner och självbiografier

- Ahl, Kenneth (pseud. för Lasse Strömstedt), 2006: Högriskbegravning. Stockholm.
- Ahrne, Marianne, 1980: Äppelblom och ruiner. Stockholm.
- Brun, P. M., 1897: Dr. Pontoppidans Sjette Afdelnings Jammersminde. København.
- Eriksson, Ing-Marie, 1965: Märit. Stockholm.
- Eriksson, Kjell, 1993: Knäppgöken. Göteborg.
- Fossum, Karin, 1997: De galnas hus. Stockholm.
- Geller, Feffrey G. & Maxine Harris, 1994: Women of the Asylum Voices from Behind the Walls 1840–1945. New York.
- Guðmundsson, Einar Már, 1996: Universums änglar. Stockholm.
- Hall, Viveka (pseud. för Carin Ester Bülow-Ringström), 1945: Fordringsägare på livet. Stockholm.
- Hamsun, Knut, 1996: På igenvuxna stigar. Stockholm.
- Hansson, Torsten, 1960: Med samhället som föräldrar. Stockholm.
- Heberlein, Ann, 2008: Jag vill inte dö, jag vill bara inte leva. Stockholm.
- Israel, Joachim. 1998: Ett upproriskt liv. Stockholm.
- Jonsson, Elgard, 1986: Tokfurst. Stockholm.
- Kassman, Gunnar, 1937: Strafflös. Stockholm.
- von Krusenstjerna, Agnes, 1926/1947: Tonys sista läroår. Stockholm.
- Lagerlöf, Selma, 1914: Kejsaren av Portugallien. Stockholm.
- Lamm, Staffan, 2000: Boken om mig. Stockholm.
- Malmberg, Bertil, 1952: Ett författarliv. Stockholm.
- Moberg, Åsa, 2005: Vara anhörig. Bok för anhöriga till psykiskt sjuka. Stockholm.
- Moberg, Åsa & Adam Inczedy-Gombos, 1999: Adams bok. Stockholm.
- Martinsson, Harry, 1935: Nässlorna blomma. Stockholm.
- Pontoppidan, Knud, 1897: 6te afdelings jammersminde. København.
- Sahl, Johan (pseud. för Gunnar Glimstedt), 1949: Sjuka själar. Ur min dagbok från S:t Paul. Örebro.
- Skram, Amalie, 1978a: Professor Hieronymus. Stockholm.
- 1978b: På S:t Jörgen. Stockholm.
- Sundgren, Dagny, 1957: Dessa mina minsta. Uppsala.
- 1959: I Människor varen icke så hårda. Stockholm.

- Thorvall, Kerstin, 1993: När man skjuter arbetare. Stockholm.
 — 1995: I skuggan av oron. Stockholm.
 Våring, Astrid, 1946: Du skall icke dräpa. Stockholm.
 — 1944/1949: I som här inträden. Stockholm.
 Wine, Maria, 1951: Man har skjutit ett lejon. Stockholm.
 Yerrick, H (pseud. för E. Y. Högberg), 1939: Glömda människor. Stockholm.

Övrig litteratur

- Björkman, Jenny, 2001: Vård för samhällets bästa. Debatten om tvångsvård i svensk lagstiftning 1850–1970. Stockholm.
 Börjesson, Mats, 1994: Sanningen om brottslingen. Rättspsykiatri som kartläggning av livsöden. Stockholm.
 Edlund, Karin, 1995: Astrid Våring en stridbar författarinna. I: Thule. Kungl. Skytteanska Samfundets Årsbok. Umeå. S. 93–126.
 — 2003: Från den västerbottniska frostmyren till den socialpolitiska hetluften. Astrid Våring – konservativ författare i Folkhemmets Sverige. Umeå.
 Eivergård, Mikael, 2003: Frihetens milda disciplin. Normalisering och social styrning i svensk sinnessjukvård i Sverige 1850–1970. Umeå.
 Eriksson, Bengt-Erik, 1989: Vägen till centralhospitalet. Göteborg.
 Goffman, Erving, 1973: Totala institutioner. Fyra essäer om anstaltslivets sociala villkor. Stockholm.
 Gradenwitz, Mogens, 1985: Knud Pontoppidan og patienterne. Etatsraaden, Syipgen, Amalie Skram, Grevinden. København.
 Hacking, Ian, 2004: Between Michel Foucault and Erving Goffman: between discourse in the abstract and face-to-face interaction. I: Economy and Society, 1469–5766, Volume 33, Issue 3. S. 277–302.
 Hansen, Thorkild, 1978a: Processen mot Hamsun. 1. Gärningsmannen, åtalet. Stockholm.
 — 1978b: Processen mot Hamsun. 2. Vittnet, domen, straffet. Stockholm.
 Jönsson, Lars-Eric, 1998: Det terapeutiska rummet. Rum och kropp i svensk sinnessjukvård 1850–1970. Stockholm.
 — 2010: Berättelser från insidan. Personliga erfarenheter i psykiatris historia. Stockholm.
 Jönsson, Lars-Eric, Anders Persson & Kerstin Sahlin, 2011: Institution. Lund.
 Lundbo-Levy, Jette, 1978: Efterskrift. I: Professor Hieronymus. Stockholm. S. 177–185.
 Markström, Urban, 2003: Den svenska psykiatrireformen. Bland brukare, eldsjälar och byråkrater. Umeå.
 Peterson, Dale (ed.), 1982: A Mad People's History of Madness. Pittsburgh, Pa. USA.
 Porter, Roy, 1987: A Social History of Madness. London.
 Qvarsell, Roger, 1982: Ordning och behandling. Psykiatri och sinnessjukvård i Sverige under 1800-talets första hälft. Umeå.
 — 1993: Utan vett och vilja. Om synen på brottslighet och sinnessjukdom. Stockholm.
 Riving, Cecilia, 2008: Icke som en annan människa. Psykisk sjukdom i mötet mellan psykiatri och lokalsamhället under 1800-talets andra hälft. Hedemora.
 Sjöström, Bengt, 1992: Kliniken tar över dårskapen. Göteborg.
 Steinholz Ekecrantz, Lena, 1996: Patienternas psykiatri. En studie av institutionella erfarenheter. Stockholm.

Gab es ein mittelalterliches Ölandslag?

Von Dieter Strauch

1. ÖLANDS POLITISCHES SCHICKSAL

Über die frühmittelalterlichen Verhältnisse auf Öland im 11. und 12. Jahrhundert ist nichts bekannt¹. Erst im 13. Jahrhundert setzt die Überlieferung ein. Die Burg in Borgholm entstand Ende des 13. Jahrhunderts, vor 1280. Welche Bedeutung sie für die Stadt und das Umland hatte, zeigt die Urkunde König Magnus Ladulås von 1281², auf die noch zurückzukommen ist. Das politische Schicksal der Insel kann nicht verstanden werden ohne die Verhältnisse im gegenüberliegenden Kalmar und in Småland. Königlicher Vogt in Kalmar war bereits Magnus Bengtsson³. Er stammte aus dem mächtigen östgötischen Folkunger- (dem Bjälbo-)Geschlecht, wurde um 1216 geboren und starb 1263 (oder 1267). 1247 wird er erstmals als ostgötischer Rechtsprecher genannt. In diesem Amt folgte ihm sein Sohn Bengt Magnusson⁴; 1269 tritt er als solcher erstmals auf⁵. Ob er auch Vogt in Kalmar war, ist nicht sicher. Eine Urkunde vom 11. Sept. 1288 nennt ihn als Mitglied des Reichsrates⁶.

Zu Beginn des 14. Jahrhunderts war der Kalmarer Vogt zugleich Vogt in Borgholm⁷. Nachdem König Birger Magnusson (1290–1318) sich 1308 mit seinen Brüdern, den Herzögen Waldemar und Erik, über die Verteilung der Besitzungen im Reiche geeinigt hatte⁸, teilten die Brüder ihre Bereiche auch untereinander auf: Öland mit Borgholm erhielt Herzog Waldemar, der mit seiner Familie nach Borgholm übersiedelte⁹. König Birger Magnusson ließ

¹ So schon Ahlqvist, 1822, S. 45.

² DS Nr. 736 v. 29. Dez. 1281 [SDHK-Nr. 197], S. 591–593.

³ Vgl. ÅSF I, I, S. 39 f.

⁴ Seine Stellung als Kalmarvogt lässt sich nur mittelbar aus zeitgenössischen Urkunden herleiten, vgl. Blomkvist, 1979, S. 205 f.

⁵ Vgl. Blomkvist, 1979, S. 206.

⁶ Vgl. Tengberg, 1875, S. 62 f.; Almqvist, 1954, S. 274.

⁷ Das war 1308 Karl Tydiske (ST I, Nr. 165 v. 26. März 1308, S. 332–336 = DS Nr. 1577 [SDHK-Nr. 2238], S. 523–525, vgl. Fritz, II, 1973, S. 102) und 1312 Karl Elineson (DS Nr. 1859 v. 25. Juli 1312, S. 72 f. [SDHK-Nr. 2508]).

⁸ ST I, Nr. 165 v. 26. März 1308, S. 332–336 = DS Nr. 1577 [SDHK-Nr. 2238], S. 523–525.

⁹ ST I, Nr. 185 v. 9. Sept. 1315, S. 387–389 = DS Nr. 2032 [SDHK-Nr. 2698], S. 227–229.

jedoch beide Brüder 1319 nach dem berüchtigten Nyköpinger Gastmahl verschmachten, und Waldemars Witwe Ingeborg erhielt die Borgholmer Vogtei als Leibgeding¹⁰. Kurz vor 1357 kam die Burg Borgholm und die Vogtei wieder in Besitz der schwedischen Krone. Bei der Reichsteilung zwischen König Magnus Eriksson (1319–64) und seinem Sohn Erik XII. Magnusson (1356–59) fielen die Burg und die Vogtei Borgholm an König Magnus¹¹. Dabei blieb es jedoch nicht. Der von Albrecht von Mecklenburg und Graf Adolf von Holstein vermittelte Teilungsvertrag ist später revidiert worden, denn Erik XII. befreite 1359 die Landbewohner des Klosters Riseberga von allen Abgaben an die Krone¹², verpfändete Öland und das Borgholmer Schloss und sprach im Verpfändungsbrief von „unserem Land Öland“¹³. Da Erik XII. Östergötland und fast ganz Småland beherrschte, wäre all dies nicht möglich gewesen, wenn nicht auch Öland zu seinem Herrschaftsgebiet gehört hätte.

In den folgenden Jahren wechselte die Herrschaft über Öland schnell: 1361 eroberte der Dänenkönig Waldemar Atterdag (1340–75) Borgholm und unterwarf ganz Öland¹⁴. Doch kurz danach gewannen die Folkunger Öland zurück und verpfändeten es 1362–66 an elf Hansestädte¹⁵. Deren Verwaltung war jedoch defizitär, und sie suchten 1365 das Pfand an den König Magnus Eriksson und seinen Sohn Håkan zurückzugeben¹⁶. Im Jahr darauf überließ Fredrick Suderland, der Befehlshaber von Borgholm, die Burg König Håkan VI. Magnusson¹⁷. Die Folkunger blieben nicht lange Ölands Herren, denn bereits 1367 belagerte Albrecht von Mecklenburg Borgholm und gewann anschließend die ganze Insel¹⁸.

2. DIE HARDENTHINGE

Die weltliche Einteilung Ölands ist undurchsichtig. Zwar spricht Magnus Ladulås Urkunde vom 1281¹⁹ von *skiplagh*, doch ist ihre Anzahl unbekannt,

¹⁰ DS Nr. 3829 v. 31. Aug. 1344, vgl. DS Nr. 3611 v. 30. Nov. 1341; DS Nr. 4118, v. 15. Nov. 1346, ferner DS Nr. 4246 v. 3. Okt. 1347 und DS Nr. 4966 v. 4. Nov. 1353; Fritz II, 1973, S. 103.

¹¹ ST II, Nr. 327 v. 28. April 1357, vgl. Fritz II, 1973, S. 103.

¹² NMU, Bd. I, Nr. 146 v. 17. Febr. 1359, vgl. Fritz II, 1973, S. 103.

¹³ Vgl. die Nachweise bei Fritz II, 1973, S. 103, Fn. 8.

¹⁴ *Annales Danici medii aevi*, S. 188; SRS III, S. 15; vgl. Yrwing, 1961, S. 7–20; Fritz II, 1973, S. 103.

¹⁵ DS Nr. 6676 v. 28. Sept. 1362; DMS 4: 3, S. 26.

¹⁶ DS Nr. 7163 v. 27. März 1365.

¹⁷ HR I:1, Nr. 388, S. 348 und 394; vgl. Fritz II, 1973, S. 104, mit Fn. 17. Dieser König, der Sohn Magnus Erikssons, war von 1355–80 König von Norwegen, seit 1362 auch Teilkönig in Schweden.

¹⁸ DS Nr. 7579, v. 31. Aug. 1367; DS Nr. 7605 v. 16. Nov. 1367 und DS Nr. 7606 v. 19. Nov. 1367; vgl. Fritz II, 1973, S. 104.

¹⁹ DS Nr. 736 v. 29. Dez. 1281 [SDHK-Nr. 197], S. 591–593; vgl. dazu Göransson, 2003, S. 97–136.

und sie sind später nie wieder genannt worden. Vermutlich war die Insel ursprünglich nicht in *skiplagh* eingeteilt, und sie sind lediglich der bequemerer Steuererhebung wegen genannt, weil die öländischen Harden dazu nicht geeignet schienen²⁰. Auch eine Einteilung in *hamnor*²¹ ist für Öland unbekannt. Dagegen spricht die genannte Urkunde in ihren Bußvorschriften, die aus Upplandslagen genommen sind²², von Harden (*provinciae*), die in Viertel geteilt waren, doch lassen sich diese Viertel in den späteren öländischen Harden nicht nachweisen. Die öländische Hardeneinteilung scheint zwar bereits aus vorchristlicher Zeit zu stammen²³, doch fehlten den Harden natürliche Grenzen, so dass die Urkunden sie nur selten verwenden, um die Lage von Ortschaften anzugeben. Die zehn mittelalterlichen Harden (die später zu acht verschmolzen wurden) sind erst seit 1390 mit Namen bekannt²⁴. Es ist davon auszugehen, dass es in diesen Harden jeweils ein Thing gab, dem ein Hardenhauptmann (*härads hövding*) vorstand. Leider sind die Thingstätten in den Harden nur unvollkommen überliefert. In Åkerbo härad, Algutsrums härad und Gräsgårds härad sind sie überhaupt unbekannt, doch wird für andere Harden ein „rechter Tingplatz“ (*rätt tingstad*) erwähnt²⁵.

Für die Zeit der Landschaftsrechte (also vor Anwendung von Magnus Erikssons Landslag) ist nur ein einziges Thing vom Jahre 1315 urkundlich genannt²⁶. Es wurde in der Kirche des Handelsplatzes Köping oder nahebei gehalten²⁷. In der Nähe der Kirche lag ein Thingplatz (*Tingsdal*), wo der Runenstein Öland Nr. 46 stand, der seit alters *Tingsflisan* hieß²⁸. Dicht dabei liegt der jetzige Hof Tings ene. Der als handelnd genannte Holsten av Wagnborga, der kein eigenes Siegel führte („*quia sigillum proprium non habui*“) war entweder Hardenhauptmann oder er amtierte als solcher, denn es heißt in der Urkunde: „*eadem bona secundum leges Osgotorum adiudicasse mea fide et consciencia salua melior*“. Als Privatmann hätte er dem uppländischen Rechtsprecher Birger Persson keine Grundstücke durch Urteil übertragen können. Sie waren belegen in Östergötland und Småland, und die Erben Folke Jonssons hatten darauf Anspruch erhoben²⁹. Dieser

²⁰ Schück, 1953, S. 7 f.

²¹ Die *hamna* war ein Bezirk, der bei Ledungsfahrten einen Mann zu stellen hatte, vgl. Söderwall, 1884–1918 I, S. 458 f. s.v. *hamna*.

²² Wullt, 1960, S. 6 ordnet sie fälschlich Östgötalagen zu, vgl. unten Fn. 36.

²³ Vgl. Lindroth, 1926; Schück, 1953, S. 8.

²⁴ Vgl. Schück, 1953, S. 8; DMS 4:3, S. 27.

²⁵ So für die Harden Borbo, Möckleby und Slättbo, vgl. DMS 4: 3, S. 30.

²⁶ DS Nr. 2034 v. 1. Okt. 1315 [SDHK-Nr. 2699], S. 230 f.

²⁷ Köping, nordöstlich nahe Borgholm gelegen, in Slättbo Härad, heute: Köpingsvik. Vgl. über den Handelsplatz: Hagberg, 2002, S. 595 f. Über ein Thing in Köping berichtet auch die Urkunde RAp v. 27. Nov. 1423 (Schück, 1953, S. 9). Vgl. auch die Grundstücksauflassung dort am 21. Juli 1360 (DS Nr. 6325a, S. 356 f. [SDHK-Nr. 7815], wo es heißt: „*stadhfest a Kõpõngs thinge*“ [S. 357]).

²⁸ Vgl. Schück, 1953, S. 9; DMS 4: 3, S. 30.

²⁹ Folke Jonsson (Fänö-Geschlecht) war der Neffe seines Onkels mütterlicherseits, Johan Ängel, der zu Beginn des Jahres 1314 starb (vgl. sein Testament in: DS Nr. 1950 v. 12. Jan.

Folke Jonsson war einer von Schwedens Großen aus dem uppländischen Fånö-Geschlecht. Erstmals 1288 genannt, war er um 1298–1305 Ritter, 1308 Herzog Eriks Rat und seit 1312 Reichsrat. Er starb vermutlich 1313 und hinterließ zwei Söhne³⁰. Das Urteil behandelt keine rechtsgeschäftliche Grundstücksübertragung. Wäre es so, dann hätte sich ihre Übertragung nach der *lex rei sitae* richten müssen, also nach dem Recht der Landschaft, wo sie lagen, und das war nicht Öland, sondern Östergötland und Småland (wo auch Östgötalagen galt).

Es ging um einen rechtlich verzwickten Erbfall innerhalb des Ängel-Geschlechts, und zwar nach Johan Ängel, der Anfang 1314 starb³¹. Er war zwar verheiratet, starb jedoch kinderlos, so dass in erster Linie seine Neffen, die Söhne seiner Schwester Ragnhild, erbberechtigt gewesen wären. Peder Magnusson war aber bereits 1310 und Folke Jonsson aus dem Fånö-Geschlecht 1313 vorverstorben. Dieser hinterließ nun zwei Söhne, nämlich Johan und Birger Folkesson³². Erben nach Johan Erlandsson Ängel waren also diese Enkel seiner Schwester und seine Vettern, nämlich der uppländische Rechtsprecher Birger Persson und der Uppsalenser Dompropst Andreas And, beide im fünften Glied mit dem Erblasser verwandt.

Gegner der Erben Folke Jonssons in diesem Prozess war Birger Persson (Finsta-Geschlecht, † 3. Apr. 1327). Er war Schwedens größter Grundbesitzer, 1293 Rechtsprecher in Tiundaland und Leiter der Kommission, welche das Recht der drei uppländischen Volklande Attundaland, Tiundaland und Fjädrundaland vereinheitlichen sollte, später (seit 1296) erster Rechtsprecher Upplands und Vater der heiligen Birgitta³³. Für den hier berührten Prozess ist wichtig, dass er der Vetter Johan Ängels war und dessen ostgötische und småländische Güter als Alleinerbe beanspruchte³⁴. Das Erbrecht war in Uppland und Östergötland unterschiedlich geregelt: Für die Güter in Uppland war UL Æb c. 12³⁵ anzuwenden. Dies entschied die Erbfolge zugunsten der Enkel der Schwester Ragnhild des Erblassers: Sie standen dem Erbe näher, weil ihr gemeinsamer Stammvater Erland Israelsson war, der Vater des Erblassers Johan Ängel, während sich Birger Persson nur auf Israel, den Vater Erland Israelssons, berufen konnte. Für die ostgötischen und småländischen Güter galt dagegen Östgötalagen, Æb c. 3: 1³⁶, das den Satz enthält „Wenn Zweie gleichberechtigt und gleichnah verwandt sind in der Sippe,

1314 [SDHK-Nr. 2998] und DS Nr. 1966 v. 21. Mai 1314 [SDHK-Nr. 2614], wo er bereits tot war).

³⁰ Während die Tochter Birgitta kinderlos vor ihrem Bruder Johan Folkesson gestorben war, vgl. ÄSF I, 1, S. 51 f.

³¹ Über Johan Ängel vgl. ÄSF I, 1, S. 51; Liljeholm, 1952, S. 46–49.

³² Vgl. die Stammtafel bei Liljeholm, 1952, S. 47.

³³ Über Birger Persson vgl. ÄSF I, 1, S. 34–36.

³⁴ Vgl. Liljeholm, 1952, S. 46–49 und ÄSF I, 1, S. 51.

³⁵ UL, Æb c. 12 (SGL III, S. 118 f. = v. Schwerin, 1935, S. 119 f.).

³⁶ ÖGL, Æb c. 3: 1 (SGL II, S. 115 ff. = Strauch, 1971, S. 128 f.).

dann geht stets der Hut zum Erbe und die Haube leer aus“³⁷. Diese Regel trifft wörtlich zu auf Birger Persson im Verhältnis zu Andreas And, da dieser nur über eine Tochter mit dem Stammvater Israel verwandt war, Birger Persson dagegen über dessen Sohn Peter Israelsson. Das östgötische Landsting hat die Regel über den Vorrang der nach männlicher Erbfolge berufenen Erben auch auf Birger Persson und Ragnhild Erlandsson (bzw. deren Nachkommen) angewandt, obwohl sie keine Geschwister, sondern Vetter und Base waren, und Birger Persson zum Alleinerben der östgötischen und småländischen Güter des Johan Erlandsson Ängel erklärt³⁸, wohl weil zwischen ihnen und dem Stammvater Israel jeweils zwei Geburten lagen.

Dass ein öländisches Hardengericht in dieser Sache tätig wurde, kann nur darauf beruhen, dass Folke Jonssons Erben in diesem Gerichtsbezirk ansässig waren und ihr persönlich zuständiges Gericht anriefen. Dieses entschied nach Östgötalagen und schloss sich damit der Ansicht und dem Vorbild des ostgötischen Landstings an, wie sich aus DS Nr. 2034 v. 1. Okt. 1315³⁹ ergibt. Auch auf Öland ist also in dieser Sache Ostgötenrecht angewandt und nach dem Vorbild des ostgötischen Landstings ausgelegt worden.

Johan Erlandsson Ängel scheint diesen Gang der Dinge vorausgesehen zu haben, denn in seinem Testament vom 8. Juni 1310⁴⁰ hatte er seinen Bruder Israel Erlandsson Ängel zu seinem Universalerben eingesetzt. Dieser war Dominikanermönch und zunächst Prior in Sigtuna. Als man ihn 1309 zum Bischof im västmännischen Västerås wählte (er hatte dieses Amt bis 1328 inne) blieb er weiterhin Ordensmitglied. Das dominikanische Generalkapitel hatte bereits 1220 in Bologna beschlossen, alle Dominikaner sollten eigentumslos sein und von Almosen leben. Deshalb war Israel Erlandsson nach weltlichem schwedischem Recht nicht erbfähig. Jedoch hatte Papst Clemens IV. (1265–69) bereits in seiner Bulle vom 12. Februar 1266⁴¹ den Dominikanern erlaubt, Eigentum auch von Todes wegen zu erwerben und zu veräußern. Diese Bulle hatten der Uppsalenser Dompropst und das dortige Domkapitel am 18. Mai 1294 vidimiert⁴², also gutgeheißen. Gleichwohl galten die Dominikaner in Schweden noch zu Beginn des 15. Jahrhunderts als nicht erbfähig⁴³. Nachdem zwei Thingbeschlüsse den Söhnen Folke Jonssons das Erbrecht nach Johan Erlandsson Ängel auf die ostgötischen und småländischen Grundstücke abgesprochen hatten, beharrte nun der tes-

³⁷ ÖGL (wie Fn. 36): S. 115 f. „Nu þær sum baþir æru iamskyldir maþær ok kona þa takær maþrin aruit ok kona gangær frá ...“.

³⁸ Spruch des östgötischen Landstings DS Nr. 1999 vom 15. Jan. 1315 [SDHK-Nr. 2659].

³⁹ S. oben Fn. 26.

⁴⁰ Testament Johan Ängels vom 8. Juni 1310, DS Nr. 1675 [SDHK-Nr. 2359], S. 616.

⁴¹ Bulle Clemens IV, Perugia, d. 12. Febr. 1266, DS Nr. 501 [SDHK-Nr. 847], S. 424.

⁴² Urkunde DS Nr. 1743 v. 18. Mai 1294 [SDHK-Nr. 1621], S. 685 f.

⁴³ Deshalb vidimierte der damalige Uppsalenser Erzbischof Jöns Gerekeßon (1408–21) in der Urkunde SD Nr. 1961 v. 15. Juni 1414 [SDHK-Nr. 18 359] die päpstliche Bulle von 1266 erneut, um einen Erbfall zugunsten der Kirche zu entscheiden.

tamentarisch eingesetzte Bischof Israel Erlandsson auf seinem Erbrecht und konnte sich dafür auf die päpstliche Bulle von 1266 berufen. Da große Landgüter im Spiel waren, handelte es sich nicht lediglich um einen Familienstreit, sondern um eine politische Frage⁴⁴. Während Birger Persson von den Adeligen unterstützt wurde, die mit den Herzögen Erik und Waldemar sympathisierten, stützte sich Bischof Israel auf das königsfreundliche Uppsaler Domkapitel.

Behoben wurde der Streit durch eine *amicabilis compositio*, also einen Vergleich, den Herzog Waldemar zwischen dem 19. und 24. Mai 1315 vermittelte und bestätigte⁴⁵. Angewendet wurde nicht ostgötisches, sondern städtisches Recht, nämlich Bjärköalagen. Dieses zunächst in Stockholm geltende Stadtrecht ist mehrfach auf andere Städte übertragen worden. Auch Västerås hat es vermutlich übernommen, denn Västmannalagen erwähnt ein Stadtrecht⁴⁶. Deshalb wird es auch Bischof Israel Erlandsson gekannt haben. Es bestimmt in c. 29⁴⁷, wenn jemand kinderlos sterbe, könne er ein Drittel des Erbes geben, wem er wolle. Danach trat der Bischof 2/3 des Erbes an Birger Persson ab, wenn dieser nach dem Gesetz an dem bischöflichen Nachlass besser berechtigt sei als die Söhne Folke Jonssons. Birger Persson verpflichtete sich, 2/3 der Begräbniskosten, der Schulden und der testamentarischen Anordnungen Johan Erlandssons Ängels zu tragen und auf 1/3 von dessen streitigem Nachlass zu verzichten.

3. ÖLÄNDISCHE RECHTSPRECHER

Dass es auf Öland einen Rechtsprecher (*laghman*) gegeben hat, ist erst gegen Ende des 13. Jahrhunderts durch Urkunden belegt. Die erste hat König Magnus Ladulås 1281 ausgefertigt⁴⁸. Sie regelt in erster Linie Ölands Abgaben. Bemerkenswert ist, dass die bei Abgabensäumnis verwirkten Bußen denen in Upplandslag⁴⁹ ähneln. Die Urkunde enthält auch eine Verfahrens-

⁴⁴ Vgl. Rosén, 1939, S. 273–276.

⁴⁵ Urkunde DS 2014 und 2015 v. 19.–24. Mai 1315 [SDHK-Nr. 2677 und 2680], S. 213 f.; vgl. Liljeholm, 1952, S. 48 f.

⁴⁶ Wie die überlieferten Handschriften von Bjärköalagen war Västmannalagen nach 1296 entstanden. Es erwähnt den rechtlichen Unterschied zwischen Land und Stadt in Mhb 24: 3; 25: 6; (VmL, S. 155; 158); Kmb 2: 1 (S. 187); Bb 7: 1 (S. 204) und schreibt in Tgb 12: 3 (S. 231) eine Klage nach Stadtrecht vor: „*lite at hylicom laghom som j bynom gangær*“, vgl. Strauch 2011, S. 514, Fn. 863. Dieses västmännische Stadtrecht ist zwar verloren, es kann jedoch kaum etwas anderes als Bjärköarätt gewesen sein, wie der hier besprochene Rechtsfall zeigt.

⁴⁷ Bjärköarätten c. 29 (SGL VI, S. 129): „*Dör maþær barnlös sinæ mellum æller konæ. hawi vald giwæ hwarm þriþiæ pænning hwart han will*“.

⁴⁸ Urkunde v. 29. Dez. 1281, DS Nr. 736 [SDHK-Nr. 1197], S. 591–593, vgl. Schück, 1953, S. 7.

⁴⁹ DS Nr. 736, S. 592. Die Buße steigert sich dort von drei Öre bei einem säumigen Mann auf drei Mark bei säumigem Kirchspiel, auf zehn Mark bei säumiger Viertelsharde, auf zwanzig Mark bei säumiger halber Harde und auf vierzig Mark bei säumiger ganzer Harde. Dies entspricht den Bußsätzen wie sie 1296 Upplandslag, Kgb 10: 7 (SGL Bd. III, S. 97) bei Säumnis

ordnung, die gegen ein Urteil des Hardenthings die Berufung an den öländischen Rechtsprecher eröffnete. Gegen dessen Urteil konnte man an den ostgötischen Rechtsprecher oder an den König appellieren („*litigantes causam a proloqvutoribus ad Legiferum, a Legifero ibidem ad Legiferum Os-Gothorum aut ad nostram audientiam duxerint deducendam*“)⁵⁰. Dass öländische Rechtsprecher erst spät auftreten, wird auch sonst bestätigt: An Königswahl und Eriksgata (der Umfahrt des Neugewählten Königs zur Ablegung der Huldigungseide) nahmen sie nicht vor dem 14. Jahrhundert teil, denn der nach 1335 entstandene Zusatz I zu Södermannalagen⁵¹ erwähnt erstmals, dass die Öländer dem neuen König in Linköping huldigen durften⁵². Von der Wahlbeteiligung des öländischen Rechtsprechers ist allerdings dort noch nicht die Rede. Magnus Erikssons Landslag (MELL) erkannte Öland als eigenen Rechtsprecherbezirk an⁵³, und erst Christoffers Landslag (1442) reihte den öländischen Rechtsprecher unter die Königswähler ein⁵⁴.

Die öländischen Rechtsprecher stammten in älterer Zeit meist aus alten småländischen Geschlechtern⁵⁵, Öländer waren nicht darunter. Als erster wird Gotthormus 1281 genannt⁵⁶; über ihn ist nichts weiter bekannt. Als zweiter folgt erst 1319 der Småländer Sune Jonsson Bååt⁵⁷. Er wird in der von allen schwedischen Bischöfen, weltlichen Großen und den Rechtsprechern anlässlich der Wahl des minderjährigen Magnus Eriksson zum König ausgefertigten Urkunde genannt, welche die Rechte, Freiheiten und Privilegien jedes Einzelnen und der schwedischen Kirche zu schützen versprach. Bei Sune Jonsson fehlt dort der Zusatz *laghman*, doch sind in den Zeilen vor und nach ihm nur solche genannt, so dass wohl auch er dieses Amt innehat-

von Ledungsabgaben festsetzte. Sie scheinen also bereits zu Magnus Ladulås Zeit (1275–90) gängig gewesen zu sein. Wullts Hinweis (1960, S. 6) auf ÖGL, Db c. 4: pr (SGL II, S. 50 f. = Strauch, 1971, S. 77 f.) passt nicht, da es dort nicht um Abgabensäumnis geht, sondern um Buße bei verbotenen Umgang mit einem Friedlosen. Auch wird der Einzelne dort bereits mit drei Mark belegt und es fehlt die Buße einer halben Harde.

⁵⁰ Ebenda (wie Fn. 49) S. 593, vgl. Schück, 1953, S. 7.

⁵¹ Additamentum 1: 7 zu SdmL (in Hs. Nr. 2237 der neuen kgl. Sammlung zu Kopenhagen, Druck in: SGL IV, Nr. 2 [= B] S. 184–190 (188), mit dem von Magnus Eriksson veranlassten Wahlstatut, das zur Aufnahme in die einzelnen Landschaftsrechte bestimmt war, entstanden nach 1335, spätestens 1370. vgl. SGL IV, S. V ff.; Holmbäck/Wessén, 1933, SdmL, S. 244 f.

⁵² Es heisst dort (SGL IV, S. 188): „*fylghia hanum til Lynköpings, thær agher konunger ösgötum ok ölänningum eð sin suæria ok the hanum ok eðum gangnum fylghia hanum iuir laghsagu thera til miðian holauid*“.

⁵³ MELL, Kgb 1 (S. 5), vgl. Holmbäck/Wessén, 1962, S. 3.

⁵⁴ KrLL, Kgb 3: pr (S. 14). Ob er bereits an der Königswahl Magnus Erikssons von 1319 teilgenommen hat, ist umstritten, vgl. Rosén, 1939, S. 334, mit Fn. 10; Carlsson, 1937, S. 242 und 1940, S. 10; Schück, 1953, S. 7.

⁵⁵ Schück, 1953, S. 7.

⁵⁶ Erwähnt in SRS III: 1, S. 6; Schück, 1953, S. 7.

⁵⁷ Sune Jonsson, aus dem Geschlecht Erengisle Sunasons, war 1312 Advocatus Scarensis, König Birger Magnussons Rat und von 1319–22 Ölands Rechtsprecher (vgl. Ahlqvist, 1822, S. 305; Elgenstierna, I, 1925, S. 659 f.). Genannt wird er in DS Nr. 2199 v. 8. Juli 1319 [SDHK-Nr. 2934], S. 411 f. (vgl. Schück, 1953, S. 7).

te. Im Jahre 1349 ist genannt „*Kiætilmundir, domare af Olande*“, doch deutet die Bezeichnung *domare* wohl nur auf einen Hardenhauptmann⁵⁸. Der dritte Rechtsprecher ist Nils Tureson (Bielke). Eine Urkunde von 1339 nennt ihn als öländischen Rechtsprecher⁵⁹. Später wurde er königlicher Ratsherr und 1344 Drost, war aber für 1346 wieder als öländischer Rechtsprecher tätig⁶⁰, als er mit Ingeborg, der Witwe Herzog Waldemars, und mit Bischof Peter Thorkilsson von Linköping (1342–51) die auf alten Gewohnheiten (*consuetudines observatas*) beruhenden vernünftigen und vorgeschriebenen Heringszehnten (*decimae alecium tamquam rationabiles et prescriptas*) an die öländische Priesterschaft bestätigte. Nach 1351 war er Rechtsprecher in Tiohärad und Hauptmann auf dem Kalmarer Schloss 1355–62⁶¹. Später wandte er sich gegen Magnus Eriksson und hielt zu dessen Sohn Erik XII. (König 1356–59). In Finnland war er Rechtsprecher (seit 1362). Auf die genannten folgt noch eine längere Reihe weiterer Amtsinhaber⁶², die ich hier übergehe, da sie alle zu einer Zeit tätig wurden, als man auf Öland bereits Magnus Erikssons Landslag anwandte⁶³.

4. DAS LAGMANSTHING

Da eine der vornehmsten Aufgaben des Rechtsprechers seine Arbeit auf dem Thing einer Landschaft war, wo er nicht nur das Recht vortrug und wies, sondern auch dem als Gericht tätigen Thing vorsah, entsteht die Frage nach dem öländischen Landsting. Ein solches ist jedoch nicht bekannt. Es scheint, dass der öländische Rechtsprecher durch die Harden zog und auf dem jeweiligen Hardething Recht sprach und das Recht wies. Fehlte jedoch ein Landsting, so mangelte es auch an einem Gremium rechtskundiger Männer, das – unter Führung des Rechtsprechers – in Schweden gewöhnlich ein eigenes Landschaftsrecht ausgearbeitet hat. Das ist ein wichtiges Indiz dafür, dass es auf Öland kein eigenes Landschaftsrecht gab. Rechtsprecherthinge sind lediglich aus dem Spätmittelalter (nach Einführung von MELL 1358) bekannt, so das Laghmansting in Slättbo härad von 1423⁶⁴ und in Hulterstads härad von 1473⁶⁵.

⁵⁸ *Kiætilmundir, domare af Olande*, ist genannt in DS Nr. 4464 v. 19. Juli 1349 [SDHK-Nr. 5810], S. 125 f. Ahlqvist, 1822, S. 305, reiht ihn jedoch als dritten Rechtsprecher Ölands ein.

⁵⁹ Nils Tureson (Bielke), vgl. Elgenstierna I, S. 356, erwähnt in: DS Nr. 3451 v. 12. Okt. 1339 [SDHK-Nr. 4537], S. 685 f.

⁶⁰ Nils Tureson (Bielke) in DS Nr. 4118 v. 15. Nov. 1346 [SDHK-Nr. 5364], S. 619–621, vgl. Schück, 1953, S. 7. Für Almqvist, 1954, S. 362 beginnt die Rechtsprecherreihe für Öland erst mit ihm.

⁶¹ Vgl. Ahlqvist, 1822, S. 305.

⁶² Nachzulesen bei Schück, 1953, S. 7 und Almqvist, 1954, S. 362 f.

⁶³ Siehe dazu unten Abschnitt 5.

⁶⁴ Laghmansting in Slättbo härad, in: RAp 27. Nov. 1423, vgl. Schück, 1953, S. 9 und DMS 4: 3, S. 30.

⁶⁵ Laghmansting, gehalten in Hulterstads härad, in Gyngre in Resmo socken, in: UUBp 23. Nov. 1473, Schück, 1953, S. 10, DMS 4: 3, S. 31.

In den Urkunden wird auch drei Mal ein Råfstething erwähnt, nämlich am 1. Febr. 1406 für Runstens härad in Runstens by⁶⁶, am 4. Febr. desselben Jahres in Skärlöv(sby) in Hulterstads härad⁶⁷ sowie in Västerstad (Hulterstads härad) mit unbekanntem Datum⁶⁸. Råfstething war das Königsgericht, das ein besonders Beauftragter des Königs hielt, wenn nicht der König selbst richtete. Das Råfstething in Runsten hielt der Ritter Bengt Nilsson⁶⁹, königlicher Befehlshaber auf Öland, das in Skärlöv der Königliche Hofmeister und Ritter Jösse Due. Beide Mal ging es um Grundstücksfragen, für die bereits nach Östgötalagen ein besonderer Hundertschaftsausschuss (*kunungx ræfst*) als Råfstething zuständig war⁷⁰. König Magnus Eriksson präzierte durch sein Statut vom 26. Aug. 1346⁷¹ die Aufgaben dieses nun Königsausschuss (*konungs næfnd*) genannten Gremiums: Es sollte an seiner Statt „*rættæ æfte lanzlaghum rikesens ræt ok vrom stafghæ*“⁷². Das Råfstething sollte in Uppland unter anderem am 2. Februar⁷³ gehalten werden. Dieser Februartermin ist offenbar auch auf Öland nach früheren Herkommen beobachtet worden. Später regelte das Råfstethingstatut Erichs von Pommern vom 9. April 1413⁷⁴ das Königsgericht genauer und sah vor, dass die Ölänninger kein eigenes halten, sondern das in Kalmar besuchen sollten⁷⁵, das dort der Linköpinger Bischof mit zweien seiner Kapitelmitglieder hielt.

5. GAB ES EIN ÖLANDSLAG?

Ob Öland ein eigenes Landschaftsrecht hatte, ist streitig. Bisher herrschte die Meinung vor, es habe ein solches Landschaftsrecht nicht gegeben, auf Öland sei vielmehr Östgötalagen angewendet worden⁷⁶. Dagegen hat sich schon früh Gustaf Berg gewandt⁷⁷, der es überflüssig fand, Östgötalagen zu erwähnen, wenn es ohnehin das Landrecht der Insel war. Aber die einfache

⁶⁶ SD Nr. 697 [SDHK-Nr. 16 643], Råfsteting in Runsten, vgl. Schück, 1953, S. 9; DMS 4: 3, S. 30.

⁶⁷ SD Nr. 698 [SDHK-Nr. 16 648], Råfsteting in Skärlöv(sby) in Hulterstads härad, vgl. Schück, 1953, S. 10; DMS 4: 3, S. 31.

⁶⁸ SD Nr. 698, die Urkunde berichtet auch (S. 534) – ohne Datum – von einem Råfstething in Västerstad auf Öland.

⁶⁹ Über den Ritter (1389) Bengt Nilsson vgl. ÄSF I, 1, S. 71.

⁷⁰ ÖGL, Rb 2 (SGL II, S. 165 = Strauch, 1971, S. 170).

⁷¹ DS Nr. 4108 v. 26. Aug. 1346 [SDHK-Nr. 5352], S. 605 f.

⁷² Wie Fn. 71, S. 606; vgl. Holmbäck/Wessén, 1962, S. 37, N. 185, wobei das Statut (*stafghæ*), worauf sich die Urkunde bezieht, nicht bekannt ist.

⁷³ 2. Februar: Disathing (Mariae Lichtmess), vgl. Strauch, 2011, S. 556, Fn. 1184.

⁷⁴ SD Nr. 1702 [SDHK-Nr. 17 986], S. 609–611; vgl. Strauch, 2011, S. 555 f., mit Fn. 1182 und S. 560 mit Fn. 1216.

⁷⁵ Wie Fn. 74, S. 610.

⁷⁶ So: Almqvist, 1954, S. 361; Holmbäck/Wessén, 1962, S. 3; Strauch, 1971, S. 32 f.; 2003, S. 2; Stähle, 1977, Sp. 50; Andersson, 2010a, S. 17 ff., derselbe, 2010b, S. 37 mit Fn. 29.

⁷⁷ Berg, 1893, S. 14 f.

Antwort auf dieses Problem lautet: Es wird genannt, weil die Insel Öland kein Teil Östergötlands war und man auch Smålandslagen hätte nennen können. Der Meinung Gustaf Bergs hat sich vor allem Sölve Göransson angeschlossen⁷⁸. Die Quellenlage ist dürftig; eine Durchsicht der Urkunden ergibt folgendes:

5.1. Die Berufsregelung von 1281

Den ersten Hinweis, dass Öland kein eigenes Landschaftsrecht hatte, birgt die Urkunde König Magnus Ladulås von 1281⁷⁹. Sie befreite Öland aus einer Zwangs- und Notlage. Wie die Urkunde berichtet, hatten die königlichen Steuereintreiber die Höhe der Abgaben dort eigenmächtig festgesetzt und sich erheblich bereichert, obwohl es dafür keine Sondernorm gab (*nullo certo super hujusmodi eis indulto*). Die Öländer hatten sich über diese unzumutbaren Belastungen beim König beschwert (*querela ad aures nostras deducens*), waren entweder geflohen und hielten sich versteckt oder waren von Hungersnot bedroht („*quosdam eorum fugae latebras quaesivisse, alios fame et inedia afflictos*“). Hinzu kam eine schwere Pestepidemie (*et tristissimam pestem homines invasisse*) und Angriffe von Piraten (*incursione barbarica*). Dem half der König nun ab: Er regelte nicht nur den Umfang der öländischen Steuerpflicht, sondern auch den Instanzenzug für öländische Klagen: Die erste Instanz lag bei den *prolocutores*, also den Hardenhauptleuten auf dem Hardething. Gegen ihre Urteile konnten die Parteien Berufung zum öländischen Rechtsprecher einlegen. Gegen dessen Entscheidung war ein weiterer Rechtszug entweder an den ostgötischen Rechtsprecher oder den König gegeben: „*litigantes causam a proloqvutoribus ad Legiferum, a Legifero ibidem ad Legiferum Os-Gothorum aut ad nostram audientiam duxerint deducendam*“⁸⁰.

Dieser Satz ordnet den ostgötischen Rechtsprecher dem öländischen *als Instanz* über. Das ist ein Sachverhalt, für den sich eine Parallele in Uppland findet: Obwohl im mittelalterlichen Schweden jeder Rechtsprecher grundsätzlich selbstständig war, galt dort eine andere Regelung. Im Sommer 1219 unternahm Snorri Sturluson eine Reise durch Norwegen, die ihn bis nach Skara in Schweden führte. Er besuchte dort Kristin Nilsdottir († 1254), eine Enkelin Eriks des Heiligen und von 1205–14 die Frau des norwegischen Jarls Hákon Folkvidsson Galen (1170/75–1214), die seit etwa 1217 mit dem Bruder Birger Jarls und westgötischen Rechtsprecher Eskil (1170/75–ca 1227, dem Verfasser von VGL I, ca 1220) verheiratet war⁸¹. Bei ihm erkundete er die Rechtsverfassung Schwedens. Darüber berichtet Snorri in

⁷⁸ Göransson, 1982, S. 97 mit Fn. 1 auf S. 112; 1985, S. 72, mit Fn. 21 auf S. 78; 1986, S. 39; 1999, S. 48 mit Fn. 7 und 9; 2003, S. 98 mit Fn. 2 und 4.

⁷⁹ DS Nr. 736 v. 29. Dez. 1281 [SDHK-Nr. 1197], S. 591–593. Diese Urkunde führt Ahlqvist, 1822, S. 304 als Beleg dafür an, dass Öland nach ostgötischem Recht lebte und seine Rechtsprecher nur Unterrechtsprecher des Ostgötischen gewesen seien.

⁸⁰ DS Nr. 736, S. 593 v. 29. Dez. 1281.

⁸¹ Eskil schenkte Snorri die Kriegsfähne des in der Schlacht bei Gestilren am 17. Juli 1210

c. 77 der Saga König Olafs des Heiligen⁸² (in der Heimskringla). Der Text scheint eindeutig: Er sagt, wenn die Gesetze der schwedischen Landschaften voneinander abwichen, sollte Tiundalands Regelung vorgehen. Dieser Satz enthält die Entscheidung einer Gesetzeskonkurrenz, mit dem Vorrang von Tiundalands Gesetzen. Das ist bereits sehr unwahrscheinlich, da wir keine Quelle haben, die diesen Vorrang bestätigt. Die Stelle fährt fort: „*og aðrir lögmenn allir skulu vera undirmenn þess lögmanns er á Tiundalandi er*“ [und alle anderen Rechtsprecher sollen Unterrechtsprecher dessen sein, der in Tiundaland ist]. Diese Regelung machte den tiundaländischen Rechtsprecher zur höheren Instanz über alle anderen schwedischen Rechtsprecher. Aber trifft das zu? Dass nicht nur eine sprachliche Ungenauigkeit vorliegt, entnimmt Erland Hjärne dem Kapitel der Heimskringla über den Rechtsprecher Emund von Skara⁸³. Danach haben die Svear gegenüber den Götär das Vorrecht, den König vorzuschlagen und zu wählen. Dies bestätigt auch VGL I⁸⁴, und Snorri scheint aus diesem Vorrecht auch auf die Überordnung des tiundaländischen über alle anderen schwedischen Rechtsprecher geschlossen zu haben. Das Kapitel der Heimskringla über den Rechtsprecher Emund von Skara, stützt aber Snorris Ansicht nicht, denn Emund bittet zwar König Olaf Skötkonung (955–1022) um die Entscheidung eines westgötischen Streitfalles nach Uppsala-Recht, erhält aber eine Antwort nach norwegischem Recht⁸⁵. Emund stellt dieses aber nicht über das westgötische, sondern sorgt dafür, dass das königliche Urteil dem *Upsala-lög* eingefügt wird. Zudem ist der ganze Vorgang eine Scharade, denn

siegreichen schwedischen Königs Erik Knutsson (1208–16), vgl. Paasche, 1922, S. 157; Arstad, Art. Håkon Galen, abgerufen 13. Febr. 2012; Guðmundsson, 2009, S. 174 f. mit Karte S. 175; Strauch, 2011, S. 447 mit Fn. 404 und Karte 14, S. 386.

⁸² Heimskringla, utg. Jónsson, Bd. II, c. 77, S. 135 = Óláfs konungs saga, c. 59, S. 159 f. = Heimskringla II, utg. Aðalbjarnarson (ÍF Bd. XXVII, 1947), c. 77, S. 82 f. = Niedner, Snorris Königsbuch (Heimskringla), Bd II, 1923, c. 77, S. 115: „*I hverri þeiri deild landsins er sitt löghing ok sín lög um marga hluti. Yfir hverjum lögum er lögmaðr, ok ræðr hann mestu við bændr, því at þat skulu lög vera, er hann ræðr upp at kveða. ... En þar allt er lögin skilr á þá skulu öll hallask til móts við Uppsalalög og aðrir lögmenn allir skulu vera undirmenn þess lögmanns er á Tiundalandi er*“ [Jeder Teil des Landes hat sein eigenes Gesetzesthing und in vielen Beziehungen auch seine eigenen Gesetze. Jedem Gericht steht ein Rechtsprecher vor, der am meisten unter den Bauern zu sagen hat. Denn das wird Gesetz, was er dafür erklärt ... In allen Punkten aber, wo die Gesetze verschieden sind, müssen sie sich alle endgültig nach dem Upsala-Gesetz richten und alle anderen Rechtsprecher sind dem Rechtsprecher von Tiundaland unterstellt], vgl. Hjärne, 1952, S. 91–183 (177 ff.); Foote, 1993, S. 33–37.

⁸³ Es heißt dort: „*ek fer, herra, at leita órlausnar um vandmæli þau, er lög vár gréinir ok Upsala-lög*“ [ich möchte, Herr, die schwierigen Punkte entwirren, wo unsere Gesetze und das Upsala-Gesetz sich unterscheiden], worauf der König diesen Fall nach norwegischem Recht löst und Emund Zeugen zu dieser Entscheidung aufruft und sie dem Upsala-Recht einfügt. Druck in: Heimskringla, utg. Finnur Jónsson, 1911, Bd. II, c. 94, S. 182–196 [186 f.] = Óláfs konungs saga, utg. Johnsen/Helgason, 1941, c. 78, S. 212–227 [216] = Niedner, 1923, Thule XV, c. 94, S. 151 f.; anders: Hjärne, 1952, S. 178. Über den Rechtsprecher Emund v. Skara vgl. Theutenberg, 2007, S. 61–78.

⁸⁴ VGL I, Rb, c. 1 (S. 36 f. = v. Schwerin, 1935, S. 34).

⁸⁵ So: Niedner, 1923, Thule XV, c. 94, S. 149, Fn. 1. Gemeint ist die Frostuthingsbók V: 46 (NGL I, S. 183 = Meißner, 1939, S. 113), wo der Verurteilte bei Zahlungsweigerung dem Kläger 18 Öre, dem König 15 Mark zahlen muss. Zahlt er dennoch nicht, so wird er friedlos ge-

es geht in Wahrheit nicht um die Entscheidung einer privatrechtlichen Streitfrage, sondern um die Königsnachfolge in Schweden und das Verhältnis Olaf Skötkonungs zum norwegischen König Olaf den Heiligen (1015–28)⁸⁶. Snorri hat sich zwar im Sommer 1219 beim westgötischen Rechtsprecher Eskil über die schwedische Rechtsverfassung unterrichtet⁸⁷, doch beruht seine Schilderung in der Olafssaga nur teilweise auf eigener Kenntnisnahme, zu einem großen Teil aber auf älteren Quellen⁸⁸, die er möglicherweise missdeutet hat. Den überlieferten Verhältnissen allein angemessen scheint es, den Vorrang des tiundaländischen Rechts und die Unterordnung der Rechtsprecher nur auf das uppländische Recht und die beiden uppländischen Volklande Attundaland und Fiæprundaland zu beziehen. Die Entwicklung ging jedoch weiter: 1296 erneuerte Upplandslagen die Rechte der drei uppländischen Volklande und fasste sie zusammen⁸⁹. Damit waren die bisherigen Rechtsmittel aufgehoben, denn Upplandslagen ersetzte sie durch die Appellationsbeschwerde an den König⁹⁰, der die oberste Gerichtsgewalt hatte, das Gesetz verkörperte und zugleich über ihm stand⁹¹.

Einen eindeutigen Beweis, dass Östgötalagen auch auf Öland angewendet wurde, bietet die Urkunde vom 11. Nov. 1347⁹². Danach übereignete Peter Eriksson seine und seiner Neffen Güter in Beteby auf Öland an Nils Tureson (Bielke), der von 1339 bis 1346 öländischer Rechtsprecher gewesen war⁹³. Angewendet wird ostgötisches Recht: „*cum appropriatione dicta Lagafastum secundum leges Ostgothorum*“⁹⁴. Gustaf Berg⁹⁵ zog daraus den Schluss, die ausdrückliche Erwähnung von Östgötalagen deute darauf, dass

legt; vgl. Gulathingsbók c. 32 (NGL I, S. 19 = Meißner, 1935, S. 29 f.). Die in c. 78 der Olafs-saga genannte Zahlung des dreifachen Betrags der Schuld an den König fehlt in beiden Rechtstexten.

⁸⁶ Wie Fn. 85; Niedner, 1923, Thule XV, c. 94, S. 156 f.

⁸⁷ Vgl. Paasche, 1922, S. 157; Guðmundsson, 2009, S. 174 f. mit Karte S. 175; Strauch, 2011, S. 447 mit Fn. 404.

⁸⁸ Vgl. Hjärke, 1952, S. 91 ff.

⁸⁹ Erland Hjärke hat gemeint, mit dem Inkrafttreten von Upplandslagen 1296 sei nur eine früher bestehende Einheit der drei Volklande in neuer Form wiederhergestellt worden, vgl. Hjärke, 1952, S. 177 ff. (182).

⁹⁰ Im Streit zwischen Geistlichen und Laien: UL, Kkb c. 20 (SGL III, S. 80 ff. = v. Schwerin, 1935, UL, S. 94); bei sonstigen Streitigkeiten: UL, Þmb, c. 10; 13 (SGL III, S. 271 f.; 274 = v. Schwerin, 1935, UL, S. 239, 241).

⁹¹ Vgl. UL, *confirmatio* (S. 2 = v. Schwerin, 1935, UL, S. 66); in der *Styrilse konunga och höfdinga* von ca 1340 ist dies noch deutlicher (vgl. Åqvist, 1989, S. 171) und von dort in MELL, Tgb, c. 38 (S. 237) und KrLL, Tgb, c. 41:1 (S. 263) eingegangen, vgl. Strauch, 2011, S. 531–534.

⁹² Urkunde vom 11. Nov. 1347 (DS Nr. 4260 [SDHK-Nr. 5526], S. 722 f.

⁹³ DS Nr. 1346, Nr. 3451 und Nr. 4118; vgl. Schück, 1953, S. 7; Almqvist, 1954, S. 362. Nils Tureson (Bielke) hat später noch weitere Güter auf Öland erworben, wie aus DS Nr. 5861 v. 5. März 1358 [SDHK-Nr. 7313] und DS Nr. 5862 v. 6. März 1358 [SDHK-Nr. 7316] hervorgeht. Diese Urkunde bezeugt zugleich die Anwendung von MELL auf Öland (*medh rættum lanzlagum*), wie auch DS Nr. 7067 v. 21. Sept. 1364 [SDHK-Nr. 8593], S. 572 f.: *effter landslagum*.

⁹⁴ Diese *lagafastar* sind beschrieben in ÖGL, ES, c. 4: pr (SGL II, S. 136 = Strauch, 1971, S. 145.

⁹⁵ Berg, 1893, S. 15.

Öland ein eigenes Landschaftsrecht besessen habe. Aber warum hat man es dann nicht angewendet?

5.2. Die *consuetudo approbata*

Erklärungsbedürftig ist noch der Satz der Urkunde von 1281 „*secundum legem patriæ & consvetudinem approbatam poterit se tueri*“⁹⁶. Der Begriff *patria* zielt gewöhnlich keineswegs auf eine besondere Landschaft (hier: Öland⁹⁷). Per-Axel Wiktorsson hat vielmehr nachgewiesen⁹⁸, dass dieser Begriff entweder landschaftsübergreifende Regelungen oder aber solche meint, die eine königliche Anknüpfung haben. Das zeigt schon die Urkunde König Waldemars (1250–75) vom 6. April 1271⁹⁹. Zugrunde lag der Verkauf eines Grundstücks in Kastlösa auf Öland. Es war den Erben nicht zuvor „*secundum patrie consuetudinem approbatam*“ angeboten worden, die deshalb den Verkauf anfochten. Die *consuetudo patrie* bezieht sich hier auf das allgemein in Schweden geltende Beispruchsrecht der Erben¹⁰⁰, das durch die jeweiligen Landstinge approbiert war. In der Urkunde DS Nr. 736 von 1281 dürften sich die von Magnus Ladulås bezogenen *leges patriae* auf die Eidschwurgesetzgebung beziehen, welche auf die Sicherheit aller Schweden abzielten. Wären Öländische Gesetze gemeint, wäre hier der Begriff *terra* zu erwarten gewesen¹⁰¹. Er wird in dieser Urkunde gebraucht hinsichtlich der öländischen richterlichen Gebühren „*quod eis ab antiquo terræ statuto debetur*“¹⁰², mit denen sich die Richter begnügen sollen. Hier handelt es sich also um eine alte öländische Satzung, die nicht näher bezeichnet wird, so dass unbekannt bleibt, wer sie erlassen oder anerkannt hat.

Außer den beiden genannten Beispielen wiederholt sich der Gebrauch von *consuetudo* auch hinsichtlich der Heringszehnten an die Priesterschaft (*decimæ alecium*) in der Urkunde vom 15. Nov. 1346¹⁰³, wo es heißt: „*in quibusdam parrochiis diuersas consuetudines in prestandis decimis alecium*“. Da an ihrer Abfassung neben der Herzogin Ingeborg auch der Rechtsprecher Nils Tureson (Bielke) beteiligt war, ist deutlich, dass diese *consuetudines* als geltendes Recht anerkannt waren. Die Beispiele zeigen,

⁹⁶ DS Nr. 736, S. 593 v. 29. Dez. 1281.

⁹⁷ Eine gewisse Ausnahme bildet DS Nr. 801 v. 1285 [SDHK-Nr. 1287], S. 655, wo eine öländische Vermessungsmethode als „*terre Olandie vnam hastam quinque cubitos secundum morem illius patrie continentem*“ genannt ist, aber *patria* und *terra* nebeneinanderstehen, vgl. Göransson, 1985, S. 72.

⁹⁸ Wiktorsson, 1988a, S. 147 ff.

⁹⁹ Urkunde in DS Nr. 549 v. 6. Apr. 1271 [SDHK-Nr. 905], die auf S. 456 von „*secundum patrie consuetudinem approbatam*“ spricht.

¹⁰⁰ Beispruchsrecht z. B. in VGL I, Jb c. 3: pr (SGL I, S. 43 = v. Schwerin, 1935, VGL I, S. 40 f.); ÖGL, ES 3: pr (SGL II, S. 134 f. = Strauch, 1971, S. 144 und S. 230, „Anbietungspflicht“).

¹⁰¹ Wiktorsson, 1988a, S. 149.

¹⁰² DS Nr. 736v. 29. Dez. 1281 [SDHK-Nr. 1197], S. 592.

¹⁰³ Für die Abgaben an die Priesterschaft vgl. DS Nr. 4118 v. 15. Nov. 1346 [SDHK-Nr. 5364], S. 620.

dass sich diese Anerkennung nicht nur auf Kirchspiele, sondern allgemein auf Rechtsgewohnheiten der Landschaften oder des Reiches bezieht. Aprobiert waren sie durch Thingbestätigung, doch sind sie – wie das Beibruchsrecht von Erben zeigt – auch in die Landschaftsrechte aufgenommen worden. Diese *consuetudines* finden sich in den Urkunden über Grundstücksgeschäfte auch weiterhin, nachdem man auf Öland statt Östgötalagen bereits MELL benutzte¹⁰⁴. Per-Axel Wiktorssons Untersuchungen haben ergeben, dass dieses neue Landrecht in Östergötland zuerst am 21. April 1351 angewendet worden ist¹⁰⁵. Öland benutzte MELL etwas später, nämlich erstmals in einer Urkunde vom 6. März 1358¹⁰⁶.

5.3. Auf Öland kein Landsting bekannt

Gerade dies aber war in anderen Landschaften der Ort, wo der Rechtssprecher das geltende Recht vortrug und die Entscheidung aktueller Fälle vorschlug. Da der öländische Rechtssprecher sein Amt im Umherreisen ausübte, wussten die einzelnen Harden nicht unmittelbar, was auf den Thingen anderer Harden vorgetragen und entschieden worden war. So gab es wahrscheinlich (wie in anderen Landschaften) auch keine hinreichende Zahl von rechtskundigen Männern, die den Rechtssprecher bei der Formulierung allgemeiner Rechtsregeln zur Hand gehen und mit ihm beraten konnten. Auf diese Weise kann also nur Gewohnheitsrecht auf den einzelnen Thingen entstanden sein, das in der betreffenden Harde dauernd angewendet wurde. Die Urkunden nehmen darauf Bezug und sprechen von *consuetudo approbata*. Die Approbation lag offenbar in der Hand des jeweiligen Hardenthings bzw. des öländischen Rechtssprechers, der an wechselnden Thingstätten der Insel dem Thing als Gericht vorsah, Streitsachen entschied und Rechtsrat erteilte, wobei aus dem Ergebnis dieser Tätigkeit die *approbatio* der *consuetudines* abzuleiten ist.

5.4. Die Gliederung schwedischer Landschaftsrechte

In Schweden gab es seit dem 13. Jahrhundert Rechtsfragen, die nicht willkürlich nach dem Willen einzelner Landschaften geregelt werden konnten, weil vom König gesetztes Reichsrecht vorging. Dazu gehört der Kirchenabschnitt, der Königsabschnitt, und der Eidschwurabschnitt. Sie waren auf Öland nicht frei verfügbar:

¹⁰⁴ DS Nr. X 42 v. 13. Apr. 1371 [SDHK-Nr. 9915], S. 32: „*Thon som lagh ælla landzsidhwænia sighia oc wilia*“.

¹⁰⁵ Vgl. Wiktorsson, 1988b, Abdruck der Urkunde v. 21. April 1351 dort S. 137 f.

¹⁰⁶ MELL ist auf Öland erst seit 1358 angewendet worden, vgl. DS Nr. 5862 v. 6. März 1358 [SDHK-Nr. 7316], S. 18: „*medh rættom lanzlaghum*“; DS Nr. 7067, Stockholm d. 21. Sept. 1364 [SDHK-Nr. 8593], S. 573: „*effter landzlagum*“, auch in DS Nr. X 42 v. 13. Apr. 1371 [SDHK-Nr. 9915], S. 32: „*Thon som lagh ælla landzsidhwænia sighia oc wilia*“.

- a) Eines *Kirchenabschnittes* bedurfte es nicht, weil Öland unstreitig zum Bistum Linköping gehörte, so dass das modifizierte kanonische Recht, wie es in diesem Bistum galt und im Christenabschnitt in ÖGL niedergelegt ist, auch auf Öland angewendet wurde. Öland bildete eine eigene Propstei¹⁰⁷; seit dem 14. Jahrhundert war die Insel in zwei Propsteien, Södra und Norra motet, geteilt worden¹⁰⁸. Das hat nach 1500 die weltliche Verwaltung übernommen¹⁰⁹. Es ist kein Fall bekannt, wo in einer Diözese unterschiedliches Kirchenrecht für einzelne Propsteien galt. Lokale *consuetudines* über Abgaben an die Priesterschaft, wie sie die Urkunde vom 15. Nov. 1346 zeigt¹¹⁰, stellten eine Ergänzung des ostgötischen Kirchenrechts dar.
- b) Auch eines *Königsabschnittes* bedurfte es nicht, weil er gewöhnlich Regelungen über die Königswahl etc. enthält, die für das ganze Reich einheitlich galten. Da der öländische Rechtsprecher erst in KrLL (1442) zu den Königswählern gehörte, im 13. Jahrhundert aber noch nicht mitwählte und die Öländer auch an der Eriksgata erst seit etwa 1335 beteiligt waren, konnte ein solcher Abschnitt allenfalls aus anderen Landschaftsrechten übernommen werden, wozu ÖGL den meisten Anlass bot.
- c) Ein *Eidschwurabschnitt* konnte eigentlich nur aus der Reichsgesetzgebung übernommen werden, nämlich aus der Alsnösatzung von 1279¹¹¹ und der Skänningesatzung von 1284¹¹², die z. B. der Verfasser von Östgötalagen in seine Christenrechts-, Eidschwur- und Rechtsgangsabschnitte eingearbeitet hat.
- d) Für die übrigen Abschnitte, welche die Landschaftsrechte gewöhnlich enthalten (Ehe, Erbrecht, Bodenverkauf, Strafrecht, Dorfschaft) war die Bevölkerungszahl zu klein: Zwar berührten alle diese Rechtsfragen, die in bäuerlichen Gemeinwesen gemeinhin auftraten, auch die dortige Bevölkerung. Auch Kaufsachen konnten streitig werden, da Öland bereits früh in Handelsbeziehungen zu Lübeck und den hansischen Kaufleuten stand, doch kann die Menge der zu entscheidenden Fälle nur klein gewesen sein, so dass sich daraus kein umfassendes Landschaftsrecht ableiten ließ. Wenn Sölve Göransson sagt¹¹³, das Öländische Landschaftsrecht sei nicht aufgezeichnet worden, so deutet das darauf hin, dass es sich um

¹⁰⁷ Ein Propst Holmsten wird zuerst 1271 genannt (DS Nr. 549 v. 6. Apr. 1271 [SDHK-Nr. 905], S. 456).

¹⁰⁸ DMS 4: 3, 1996, S. 32 f.

¹⁰⁹ Vgl. die Delegation Hemming Gadhs von 1506, in: BSH, Bd. V, 1884, S. 63; vgl. DMS 4: 3, 1996, S. 33.

¹¹⁰ DS Nr. 4118 v. 15. Nov. 1346 [SDHK-Nr. 5364], S. 619–621.

¹¹¹ Alsnösatzung in DS Nr. 799 [SDHK-Nr. 1122] von 1279 (dort falsch auf 1285 datiert), vgl. Liedgren, 1985, S. 103–117; vgl. Strauch, 2011, S. 417.

¹¹² Skänningesatzung von 1284, in DS Nr. 813 [SDHK-Nr. 1316] v. 23. Aug. 31. Dez. 1284, S. 668–670; zur Datierung vgl. Bjarne Larsson, 1994, S. 29 ff.; Strauch, 2011, S. 419 f.

¹¹³ Göransson, 1982, S. 97.

die oben behandelten *consuetudines* handelte, die jedoch kein ausgearbeitetes Landschaftsrecht waren, sondern allenfalls Regeln für einzelne Fälle oder Fallgruppen bildeten, wobei nur die *consuetudines* für Grundstücksgeschäfte und die *decimae alecium* urkundlich belegt sind.

5.5. Die Regelung von 1281 sollte gelten „in perpetuum autem valituro“

Nils Blomkvist hat geltend gemacht, die Zuständigkeit des ostgötischen Rechtsprechers als höhere Instanz für Urteile des öländischen Amtsinhabers sei lediglich eine Sonderregelung aus praktischen Rücksichten¹¹⁴, die nicht verallgemeinert werden könne. Sie habe auf dem persönlichen Verhältnis des östgötischen Rechtsprechers Bengt Magnusson zu König Magnus Ladulås beruht, denn beide gehörten dem ostgötischen Folkunger- (Bjälbo-)Geschlecht an und Bengt Magnusson war der Onkel des Königs¹¹⁵. Danach ist der Entstehungsgrund dieser Vorschrift zwar klar, aber sie war nicht als bloß vorläufige, auf die gerade amtierenden Personen zugeschnittene Regelung gedacht, im Gegenteil: In DS Nr. 736, S. 592 heißt es „*sancimus ex praesenti quidem tempore nostro statuto initium capiente, in perpetuum autem valituro*“ [bestimmen wir durch Gegenwärtiges als Gesetz, das sofort in Kraft tritt, aber dauernd gelten soll, dass ...]. Das ist zwar eine gängige Formel in Statuten, doch weist sie deutlich darauf hin, dass keine vorläufige Maßnahme geplant war. Hinzu kommt: Eine solche Regelung, einmal eingeführt, hat oft ein langes Leben. Nirgendwo ist nachgewiesen, dass sie später wieder aufgehoben worden ist. Sie hat sich wohl erst durch die Einführung von MELL auf Öland erledigt¹¹⁶.

- a) Hinzu kommt, dass der Rechtsprecherzweig des Folkunger-Geschlechts, vertreten durch Magnus Bengtsson (1247–63)¹¹⁷ und seinen Sohn Bengt Magnusson, nicht nur das Rechtsprecheramt in Östergötland bekleidete, vielmehr war Magnus Bengtsson 1255/61 zugleich Vogt in Kalmar¹¹⁸ und handelte sehr selbständig anstelle von Birger Jarl¹¹⁹, wie auch sein Sohn Bengt Magnusson selbständig für König Magnus Ladulås tätig geworden ist¹²⁰. Hatten beide als Rechtsprecher

¹¹⁴ Blomkvist, 1979, S. 205 ff.; 269; zustimmend: Göransson, 1982, S. 112, n.1.

¹¹⁵ Strauch, 2003, S. 1.

¹¹⁶ Vgl. Schück, 1953, S. 7. Magnus Eriksson hatte das Königsgesicht (*räfsteping, rätтарping*) in Uppland durch die Verordnung vom 26. Aug. 1346 (DS Nr. 4108, S. 605 f.) eingeführt; MELL regelt dann in Pmb c. 30; 38; 39 (SGL Bd. 10, S. 231 f.; 237 f.) die Zuständigkeit der königlichen Berufungsgerichte und legt auch fest, dass der König selbst richten konnte (Pmb c. 39, S. 237); vgl. Strauch, 2011, S. 555 ff., 560.

¹¹⁷ Almqvist, 1954, S. 274. Magnus Bengtsson war entweder der Sohn Bischof Bengts von Linköping (ein Bruder Birger Jarls, Schwedens Regent 1248–66), oder der Sohn von dessen Halbbruder.

¹¹⁸ Vgl. Blomkvist, 1979, S. 208.

¹¹⁹ Vgl. Fritz, II, 1973, S. 92, mit Fn. 6; Blomkvist, 1979, S. 205 f.

¹²⁰ Vgl. Blomkvist, 1979, S. 207.

rechtliche Befugnisse, so gab ihnen ihr Vogtsamt auch politische Macht: Sie konnten den Handel schützen und eilige Streitfälle beilegen¹²¹. Zudem war das Bjälbo-Geschlecht zwischen Östergötlands Südgrenze und der Vogtei Kalmar (vielleicht auch auf Öland) reich begütert, hatte also dort auch wirtschaftliche Interessen. Dass der Adel auch sonst auf Öland Güter besaß, zeigen verschiedene Urkunden¹²², vor allem die auf Herzog Waldemar und dessen Witwe Ingeborg bezüglichen¹²³ und die schon genannte Urkunde von 1347, die Nils Tureson (Bielke) betrifft¹²⁴. Zu Beginn des 14. Jahrhunderts standen sogar Kalmar und das öländische Borgholm unter einem gemeinsamen Vogt¹²⁵. Da in Småland Östgötalagen galt, sprechen die wirtschaftlichen Interessen der Mächtigen und spricht vor allem die Urkunde von 1281¹²⁶ dafür, dass sie auch für Öland die Anwendung östgötischen Rechts befürworteten.

- b) Bengt Magnusson war es, der die Aufzeichnung der uns überlieferten Fassung von ÖGL betrieben hat. Dabei konnte er vermutlich auf eine frühere Niederschrift seines Vaters und Vorgängers Magnus Bengtsson zurückgreifen. Die Aufzeichnung kann bereits 1270 erfolgt sein; der Text ist dann durch spätere Nachträge auf dem Laufenden gehalten worden. Jedenfalls liegt die Abfassung vor 1303¹²⁷. All dies geschah gerade zu der Zeit, als die Urkunde von 1281 ausgefertigt wurde. Sollte das nicht für die führenden Geschlechter ein Grund gewesen sein, die auf diese Weise niedergeschriebene Ordnung als neu und fortschrittlich – auch auf Grund der fast fürstlichen Rechtsstellung¹²⁸ Magnus Bengtssons – auf Öland auszudehnen, nachdem ihn der König zur Appellationsinstanz über den öländischen Rechtsprecher gemacht hatte? Hinzu kommt: Die Prüfung von Urteilen, die der öländische Rechtsprecher gefällt oder geprüft hatte, konnte sein ostgötischer Kollege nur dann hinreichend würdigen, wenn er mit dem darin angewendeten Recht vertraut war.
- c) Ein praktisches Element tritt noch hinzu: Kein Richter sieht seine Urteile gern aufgehoben. Wenn der öländische Rechtsprecher gewärtig sein

¹²¹ Vgl. Blomkvist, 1979, S. 208.

¹²² DS 549 v. 6. April 1271 [SDHK-Nr. 905], S. 456.

¹²³ DS 4464 v. 19. Juli 1249 [SDHK-Nr. 5810]; vgl. die Teilungsurkunde zwischen König Birger Magnusson und den Herzögen Erik und Waldemar in: DS 2032 v. 9. Sept. 1315 [SDHK-Nr. 2698], S. 227–229 und DS 4118 v. 15. Nov. 1346 [SDHK-Nr. 5364], S. 619 f.

¹²⁴ Urkunde vom 11. Nov. 1347 (DS Nr. 4260 [SDHK-Nr. 5526]), S. 722.

¹²⁵ Nämlich Karl Tydiske (ST I, Nr. 165, v. 26. März 1308, S. 333: „*tunc advocatum nostrum in eisdem castris*“ = DS 1577 [SDHK-Nr. 2238], S. 523–525) und Karl Elineson (DS 1859 v. 25. Juli 1312 [SDHK-Nr. 2508], S. 72 f.).

¹²⁶ DS Nr. 736 v. 29. Dez. 1281 [SDHK-Nr. 197], S. 591–593.

¹²⁷ DS Nr. 1386 v. 2. Apr. 1303 [SDHK-Nr. 2010], S. 381f, die S. 381 von einem *liber legum* spricht, vgl. Strauch, 2003, S. 1.

¹²⁸ Vgl. dazu DS Nr. 1066, Kalmar d. 25. März 1292 [SDHK-Nr. 1557], S. 139; dort befreit der Rechtsprecher Bengt Magnusson in eigenem Namen das Kloster St. Martin in Skänninge mit seinen Gütern von staatlichen Abgaben, nämlich „*ab omni iure & causis regalibus, preter gingerdhalösn, maordgiald & ledhuxlama*“.

musste, dass seine Urteile von seinem ostgötischen Kollegen kontrolliert und möglicherweise kassiert wurden, weil sie dem Ostgötenrecht widersprachen, wird er bemüht gewesen sein, öländische Fälle nach Ostgötenrecht zu entscheiden. So ist das öländische Urteil vom 1. Oktober 1315¹²⁹ denn auch ohne weiteres dem Urteil des ostgötischen Landsthings vom 15. Jan. dieses Jahres¹³⁰ gefolgt. Dieser Gedanke wird noch dadurch verstärkt, dass die Urkunde DS Nr. 736 auf S. 593 sagt, wenn das Urteil des Hardenhauptmanns oder des öländischen Rechtsprechers aufgehoben werde, solle der *„judex poenam solvet, quam jurans, si non secundum ipsius definitionem jurasset, solvere debuisse“*. Diese Drohung mit Bußzahlung dürfte die öländischen Richter um so mehr veranlasst haben, sich des ostgötischen Rechtes zu bedienen und ihre Urteile berufungsfest zu machen.

5.6. Ein Vergleich mit Finnland

Die öländischen Rechtsverhältnisse ähneln in gewisser Weise denen in Finnland. Dort lebten die Finnen zunächst nach einheimischem Gewohnheitsrecht, das nicht aufgezeichnet war und dessen Inhalt deshalb nur mangelhaft bekannt ist. Nach der schwedischen Eroberung wurde zunehmend schwedisches Recht, nämlich zunächst Hälsingelagen, später Magnus Erikssons Landslag angewandt. Eingeführt haben es die Gerichte, die mit schwedischen Richtern besetzt waren¹³¹. Nun hat zwar Schweden Öland nicht erobert, doch waren die öländischen Rechtsprecher – soweit sie bekannt sind – Angehörige führender schwedischer Geschlechter, meist aus Småland, wo Östgötalagen galt. Sie waren oft geprägt durch ihren Grundbesitz auch auf Öland, wie etwa Nils Tureson (Bielke)¹³², der während seiner Amtszeit und auch später Grundbesitz auf Öland erwarb¹³³. Dass es dann nahelag, das ihnen vertraute ostgötische Recht anzuwenden, ist einsichtig. Die in den Urkunden häufiger erwähnten *consuetudines* waren das ungeschriebene öländische Recht, das man daneben benutzte, soweit dies tunlich schien.

5.7. Die Interessen der Bauernhändler Ölands

Nicht zuletzt ist auch darauf hinzuweisen, dass sich auf Öland Bauern als Händler oder Zwischenhändler betätigten¹³⁴. Sie fuhren nach Lübeck und

¹²⁹ DS Nr. 2034 v. 1. Okt. 1315 [SDHK-Nr. 2699], S. 230 f.

¹³⁰ DS Nr. 1999 vom 15. Jan. 1315 [SDHK-Nr. 2659].

¹³¹ Vgl. Strauch, 2011, S. 644 ff.

¹³² S. oben Abschnitt 5:1, mit Fn. 93; über die Herkunft der öländischen Rechtsprecher vgl. Schück, 1953, S. 7.

¹³³ DS 5861 v. 5. März 1358 [SDHK-Nr. 7313], S. 17 f. und DS 5862 v. 6. März 1358 [SDHK-Nr. 7316], S. 18. Beide Urkunden sind zugleich Belege für die Anwendung von MELL auf Öland.

¹³⁴ Vgl. Yrwing, 1957, Art. Bondeseglation, Sverige, in: KLNLM, Bd. II, Sp. 112 f.; derselbe,

Danzig, wo sie Pferde, Vieh, Lebensmittel, Häute, Wollstoffe, Talg und Fisch verkauften. Der wichtigste mittelalterliche Hafen der Insel war Köping (heute: Köpingsvik bei Borgholm), der den flachgehenden damaligen Schiffen ideale Landungsmöglichkeiten bot. Den Öländern kam der Vertrag zugute, den König Knut Eriksson (1169–1195 oder 1196) zwischen 1173 und 1179 mit dem deutschen Herzog Heinrich dem Löwen schloss¹³⁵. Auch Friedrich Barbarossa gewährte im Privileg für Lübeck vom 19. Sept. 1188¹³⁶ den Schweden („*Gothi, Normani et ceterae gentes orientales absque theloneo et absque hansa ad ciuitatem Lubicensem ueniant et libere recedant*“) Zoll- und Handelsfreiheit. In der Lübecker Zollrolle von 1220/26 genießt auch der Öländer (*Oningus*) – neben den anderen Schweden – Zollfreiheit¹³⁷. Birger Jarl erneuerte den Lübeckern im Vertrag von 1250 oder 1251¹³⁸ die Zoll- und Handelsfreiheit, indem er sich auf den genannten Vertrag mit Heinrich dem Löwen berief, und 1312 gestand Karl Elinesson (Sparre av Aspenäs), der Kalmarer Schlossvogt und Bürgermeister, zugleich Schlossvogt von Borgholm, im Namen der Herzöge Erich und Waldemar den lübschen Bürgern Handelsfreiheit auf Öland zu¹³⁹. Ihre Weltläufigkeit mag diese öländischen Bauernkaufleute bewogen haben, sich nicht mit ihren mündlich überlieferten *consuetudines* zu begnügen, sondern sich des modernsten Rechts des 13. Jahrhunderts, nämlich Östgötalagens, zu bedienen, zumal die Urkunde Birger Jarls von 1250/51¹⁴⁰ den lübschen Kaufleuten, die sich in Schweden – oder auch auf Öland – niederließen, vorschrieb, „*ut patrie nostre legibus utantur et regantur...*“. Dazu war Östgötalagen besser geeignet als die *consuetudines Olandiae*.

So sprechen rechtliche, wirtschaftliche und machtpolitische Gründe dafür, dass es auf Öland kein ausgearbeitetes Landschaftsrecht gab, sondern stattdessen Östgötalagen angewendet wurde. Seit wann das geschah, lässt sich wegen Quellenmangels nicht genau sagen. Die Urkunde von 1281 erwähnt zwar die Anwendung von Östgötalagen nicht ausdrücklich. Die darin enthaltene Verfahrensordnung mit der Appellation vom öländischen an den ostgötischen Rechtsprecher darf jedoch als Bestätigung einer bereits geübten Anwendung von Östgötalagen auf Öland gelten. Die mehrfach genannt

1965, Art. Landsköp, ebda, Bd. X, Sp. 282–291, der zu Recht darauf hinweist, dass die Könige den Handel in den Städten konzentrieren und den Bauernhandel einschränken wollten; vgl. Blomkvist, 1979, S. 185; 269; Göransson, 2003, S. 106; Strauch, 2011: für Dänemark S. 354, Fn. 530; für Schweden (MESTL), S. 589, Fn. 1403 ff.

¹³⁵ Der Vertrag ist verloren, sein Abschluss kann jedoch auf 1173–79 erschlossen werden, vgl. ST I, Nr. 50, S. 99 f.

¹³⁶ Privileg v. 19. Sept. 1188 in: UB Lübeck, Teil I, 1 (1139–1330), Nr. 7, S. 9–12.

¹³⁷ UB Lübeck I, Nr. 32, S. 37–43 (38) = Hansisches Urkundenbuch I (1876), Nr. 223, S. 69 f., vgl. ST I, Nr. 50, S. 100, Fn. 1; vgl. Göransson, 2003, S. 106.

¹³⁸ Vertrag von 1250/51 in: DS Nr. 846, S. 699 f. = ST I, Nr. 94, S. 197–199.

¹³⁹ Druck: DS Nr. 1859 v. 25. Juli 1312 [SDHK-Nr. 2508], S. 72 f.; vgl. Blomkvist, 1979, S. 269.

¹⁴⁰ DS Nr. 846, S. 699 f. = ST I, Nr. 94 v. 1250/51, S. 198.

ten *consuetudines approbatae* meinten teils schwedisches Reichsrecht, teils boten sie ungeschriebenes öländische Recht, das auch noch nach der Einführung von MELL auf Öland (1358) bei Grundstücksgeschäften genutzt wurde. Sie ergänzten die Normen von Östgötalagen.

QUELLEN UND LITERATUR

- Ahlqvist, Abraham, 1822: *Ölands Historia och Beskrifning*, Bd. I, Calmar, Neu-druck Uppsala 1979.
- Almqvist, Jan-Eric, 1954: *Lagsagor och domsagor i Sverige med särskild hänsyn till den judiciella indelningen*, Bde I, II, Stockholm.
- Andersson, Thorsten: 2010a: *Fanns det en medeltida Ölandslag?*, in: *Saga och sed*, S. 17–20.
- Andersson, Thorsten, 2010b: *Vad och vade*. Svensk slätter-, rågångs- och arealterminologi (*Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi* 110), Uppsala.
- Annales Danici medii ævi*, ed. Ellen Jørgensen, København 1920.
- Åqvist, Gösta, 1989: *Kungen och rätten* (Rättshistoriskt bibliotek 43), Stockholm.
- Arstad, Knut Peter Lyche, Art. Håkon Galen, 2012-02-13 aus: *Store norske leksikon*, >http://snl.no/.nbl_biografi/Håkon_Galen/utdypning<.
- ÄSF = Äldre svenska frälsesläkter, utg. av Riddarhusdirektionen genom Folke Wernstedt, I, 1–3, Stockholm 1957–89.
- Berg, Gustaf, 1893: *Bidrag till den inre statsförvaltningens historia under Gustaf den förste*, huvudsakligen i afseende på Småland, Stockholm.
- Bjarne Larsson, Gabriela, 1994: *Stadgelagstiftning i senmedeltidens Sverige* (Rättshistoriskt bibliotek 51), Lund.
- Björköarätten, in: *Helsingelagen, Kristnubalken af Smålandslagen och Björköarätten*. Utg. af Carl Johan Schlyter (SGL VI), Lund 1844, S. 111–134.
- Blomkvist, Nils, 1979: *Kalmars uppkomst och äldsta tid*, in: *Kalmar stads historia I. Kalmarområdets forntid och stadens äldsta utveckling. Tiden intill 1300-talets slut*. Huvudredaktör: Ingrid Hammarström, Kalmar, S. 167–308.
- BSH V = *Bidrag till Skandinaviens historia*, Bd. V, Stockholm 1884.
- Carlsson, Einar, 1937: *Konungavalet år 1319 och dess författningshistoriska förutsättningar*, in: SHT, årg. 57, S. 217–254.
- Carlsson, Einar, 1940: *Till diskussionen om 1319 års konungaval*, in: SHT, årg. 60, S. 1–22.
- DMS 4: 3 = *Det medeltida Sverige 4. Småland 3: Öland*, av Roger Axelsson/Kaj Janzon & Sigurd Rahmqvist, red. Sigurd Rahmqvist, Stockholm 1996.
- DS = *Diplomatarium Svecanum*, utg. av Riksarkivet, Stockholm 1829 ff.
- Ebel, Else, 1998: Art. *Gesetzessprecher*, in: RGA², Bd. 11, S. 540–543.
- Elgenstierna, Gustaf, 1925: *Den introducerade svenska adelns ättartavlor*, vol. I–IX, Stockholm 1925–36, Neudruck 1998.
- Foote, Peter, 1993: *Icelandic historians and the Swedish image. Comments on Snorri and his precursors*, in: *Snorre Sturlasson och de isländska källorna till Sveriges historia*, red. Göran Dahlbäck, Stockholm, S. 9–42.
- Fritz, Birgitta, 1972: *Hus, land och län. Förvaltningen i Sverige 1250–1434*, del I, Stockholm, dieselbe, 1973: del II, ebda.
- Göransson, Sölve, 1976: *Metrologi, byggnadshistoria och bebyggelsegeografi på Öland*, in: *Kalmar nations skriftserie*, vol. 51, Uppsala, S. 97–115.
- Göransson, Sölve, 1982: *Härad, socken och by på Öland*, in: *Bebyggelshistorisk tidskrift 4*, S. 97–116.

- Göransson, Sölve, 1985: De regelbundna strukturerna i Östsveriges bebyggelsegeografi. Ett försök till preciseringar av utbredning och kronologi, in: Kulturgeografiska perspektiv (Geografiska regionsstudier Nr. 15), Uppsala, S. 65–82.
- Göransson, Sölve, 1986: Om svenska byar med regelbunden form, in: Ymer, årg. 106, S. 37–51.
- Göransson, Sölve, 1999: Medieval changes in field division and village form on Öland, in: Europeans or Not? Local Level Strategies on the Baltic Rim 1100–1400 AD. Transactions of the *local level*-symposium of the Culture Clash or Compromise (CCC) project held in Kalmar May 7–10, 1998, eds. Nils Blomkvist & Sven-Olof Lindqvist, Visby–Kalmar, S. 43–54.
- Göransson, Sölve, 2003: De öländska skeppslaget. Om „collegium dictum skiplagh“, in: Saga och sed, S. 97–136.
- Guðmundsson, Óskar, 2009: Snorri. Ævisaga Snorra Sturlusonar 1179–1241, Reykjavík.
- Hagberg, Ulf Erik, 2002: Art. Öland, in: RGA², Bd. 21, S. 588–598.
- Hansisches Urkundenbuch, Bd. I, 1876, bearb. von Konstantin Höhlbaum, Halle.
- Heimskringla, Nóregs konunga sögur, ed. Finnur Jónsson (Samfund til udgivelse af gammel nordisk Literatur 23), Bd. II, København 1911 (Neudruck Oslo 1966 [auch elektronisch]).
- Heimskringla, Bd. II, ed. Bjarni Aðalbjarnarson (Íslenzk fornrit XXVII), Reykjavík 1947.
- Hjärne, Erland, 1952: Svethiudh. En kommentar till Snorres skildring av Sverige, in: Namn och bygd 40, S. 91–183.
- Holmbäck, Åke/Wessén, Elias, 1933: Svenska landskapslagar tolkade och förklarade för nutidens svenskar, Bd. I: Östgötalagen och Upplandslagen, Stockholm (Neudruck 1979).
- Holmbäck, Åke/Wessén, Elias, 1962: Magnus Erikssons landslag i nusvensk tolkning (Skrifter utg. av Institutet för rättshistorisk forskning, grundat av Gustav och Carin Olin, Ser. 1: Rättshistoriskt bibliotek, Bd. 6), Stockholm.
- HR I:1 = Hanserezesse, Abt. I, Bd. I, Leipzig 1870.
- KLNM = Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid, Malmö 1957–78.
- KrLL = Konung Christoffers landslag. Utg. af Carl Johan Schlyter (SGL XII), Lund 1869.
- Liedgren, Jan, 1985: Alsnö stadgas språk och datering, in: Rättshistoriska studier 11, Stockholm/Lund, S. 103–117.
- Liljeholm, A. Filip, 1952: Medeltida arvslagar och släktskapsbestämning. Studier i Svenskt diplomatarium II, in: Personhistorisk tidskrift, 5 årg. Stockholm, S. 37–56.
- Lindroth, Hjalmar, 1926: Södra Kalmar län, Bd. II, Kalmar.
- Meißner, Rudolf, 1939: Norwegisches Recht. Das Rechtsbuch des Frostothings, übersetzt von Rudolf Meißner (Germanenrechte, Bd. IV), Weimar.
- MELL = Konung Magnus Erikssons landslag. Utg. af Carl Johan Schlyter (SGL X), Lund 1862.
- MESL = Konung Magnus Erikssons stadslag. Utg. af Carl Johan Schlyter (SGL XI), Lund 1865.
- NGL I = Norges gamle Love indtil 1387, udg. ved R. Keyser/P. A. Munch, Bd. I, Christiania 1846.
- Niedner, Felix, 1923: Snorris Königsbuch (Heimskringla), Bd. II (Thule 15), übersetzt von Felix Niedner, Jena, 2. Aufl., Düsseldorf etc. 1965.
- NMU = Närke medeltida urkunder. Utg. av Karl Gustaf Grandinson, Stockholm 1935.

- ÖGL = Östgötalagen. Utg. af Hans Samuel Collin/Carl Johan Schlyter (SGL II), Stockholm 1830.
- Óláfs konungs saga hins helga. Den store saga om den hellige Olaf, Bde I, II, utg. Oscar Albert Johnsen/Jón Helgason, Oslo 1941.
- Paasche, Fredrik, 1922: Snorre Sturlason og Sturlungene, Kristiania (2. oppl., Oslo 1948; auch als E-Book, Volltext).
- RAp = Riksarkivet, pergamentsbrev.
- RGA² = Reallexikon der germanischen Altertumskunde, 2. Auflage, hrsg. von Heinrich Beck et al., 35 Bände, Berlin/New York 1968–2007.
- Rosén, Jerker, 1939: Striden mellan Birger Magnusson och hans bröder. Studier i nordisk politisk historia 1302–1319, Lund.
- Schück, Herman, 1953: medeltida bebyggelse, in: *Det medeltida Öland, Provtryck ur en historisk-topografisk översikt av „Det medeltida Sverige“*, Stockholm, S. 5–11.
- Schwerin, Claudius Freiherr v., 1935: *Schwedische Rechte (Germanenrechte Bd. 7)*, Weimar.
- SD= Svenskt Diplomatarium (ab 1400), utg. av Riksarkivet, Stockholm 1875 ff.
- SDHK-Nr. = Nr. in Svenskt diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbreven.
- SdmL = Södermannalagen. Utg. af Carl Johan Schlyter (SGL IV), Lund 1838.
- SGL = Samling af Sweriges gamla lagar. Utg. av Hans Samuel Collin/Carl Johan Schlyter, Bde I–XIII, Stockholm/Lund 1827–77.
- SHT = Historisk tidskrift. Utg av Svenska historiska föreningen, årg. 1–, Stockholm 1881 ff.
- SmL, Krb = Kristnubalken af Smålandslagen, in: *Helsingelagen, Kristnubalken af Smålandslagen, Bjärköarätten*. Utg. af Carl Johan Schlyter (SGL VI), Lund 1844, S. 95–110.
- SRS I–III = *Scriptores rerum Svecicarum medii aevi*, Bd. I, ed. Ericus Michael Fant och Claudius Annerstedt, Uppsala 1818; Bd. II. ed. Erik Gustaf Geijer/Johan Henrik Schröder, ebda 1828; Bd. III, ed. Claudius Annerstedt, Uppsala 1871–76 (Neudruck Graz 1968).
- ST I = *Sverges traktater med främmande magter*, ed. Olof Simon Rydberg, del I, Stockholm 1877.
- Stähle, Carl Ivar, 1977: Art. Östgötalagen, in: *KLNM*, Bd. XXI, Sp. 50–53.
- Strauch, Dieter, 1971: *Das Ostgötenrecht (Östgötalagen)*. Aus dem Altschwedischen übersetzt und erläutert, Weimar.
- Strauch, Dieter, 2003: Art. Östgötalag, in: *RGA²*, Bd. 22, S. 1–5.
- Strauch, Dieter, 2011: *Mittelalterliches nordisches Recht bis 1500. Eine Quellenkunde*, Berlin/New York.
- Söderwall, K. F., 1884–1918: *Ordbok öfver svenska medeltids-språket*, Bde I–II (Skrifter utg. av Svenska fornskriftsällskapet. Ser. 1. Svenska skrifter 27), Stockholm.
- Tengberg, Rudolf, 1875: *Om den äldsta territoriala indelningen och förvaltningen i Sverige 1*, Stockholm.
- Theutenberg, Bo J., 2007: Ett intressant fynd i B 59, in: *Språk och lag. En vänskrift till Per-Axel Wiktorsson på 70-årsdagen 16 mars 2007*, Skara, S. 61–78.
- UB Lübeck = *Urkundenbuch der Stadt Lübeck (Codex diplomaticus Lubecensis, Abt. I)*, Bd. I, 1 (1139 – 1300), Lübeck 1843.
- UL = Uplandslagen. Utg. af Carl Johan Schlyter (SGL III), Stockholm 1834.
- UUBp = Uppsala universitetsbibliotek, pergamentsbrev.
- VGL I = Västgötalagen. Utg. af Hans Samuel Collin/Carl Johan Schlyter (SGL I), Stockholm 1827.
- VmL = Westmannalagen. Utg. af Carl Johan Schlyter (SGL V), Lund 1841.

- Wiktorsson, Per-Axel, 1988a: Beteckningar för lag i diplom, in: Rättshistoriska studier 14, Stockholm, S. 142–186.
- Wiktorsson, Per-Axel, 1988b: Ett bidrag till kännedomen om landslagens ikraftträdande (Rättshistoriska studier 14), Stockholm, S. 125–141.
- Wullt, Harald, 1960: Om den medeltida juridiska indelningen av Öland och om de forna häradshövdingarna därstädes, Engelholm [Privatdruck].
- Yrwing, Hugo, 1957: Art. Bondeseglation, Sverige, in: KLM, Bd. II, Sp. 110–113.
- Yrwing, Hugo, 1961: Valdemar Atterdags Gotlandståg 1361. Kritiska synpunkter på bakgrund och följder, in: Gotländskt arkiv 33. Meddelanden från Föreningen Gotlands Fornvänner, Visby, S. 7–20.
- Yrwing, Hugo, 1965: Art. Landsköp, Sverige, in: KLM, Bd. X, Sp. 283–291.

ABKÜRZUNGEN FÜR ABSCHNITTE MITTELALTERLICHER GESETZE

Æb	= ærfþabalker
Bb	= bygningabalker
Db	= drapabalker
ES	= eghna salu balker
Jb	= iorþabalker
Kgb	= konungsbalker
Kkb	= kirkiubalker
Kmb	= köpmalabalker
Krb	= kristnubalker
Mhb	= manhælgþisbalker
Rb	= ræfstabalker
Tgb	= þingbalker
þmb	= þingmalabalker

Till tolkningen av Oklunda- inskriften

Av Staffan Fridell och Veturliði Óskarsson¹

INSKRIFTENS BÖRJAN

Oklundaristningen på Vikbolandet i Östergötland (öster om Norrköping, relativt nära Bråviken) är en ovanlig vikingatida runtext såtillvida att den inte är en åminnelseinskrift och därmed inte följer det gängse mönstret för läsning och tolkning av vikingatida runstenar. Texten är därmed inte heller så förutsägbar till sitt innehåll. Ristningen är inhuggen på en påfallande liten horisontell yta på toppen av en fast berghäll (se fig. 1). Den dateras numera närmast till 800-talets början. Lönnqvist och Widmark (1997 s. 151) talar om »förra hälften av 800-talet», medan Gustavson (2003 s. 197) till och med nämner »början av 800-talet eller något tidigare».

Det råder konsensus om hur stora delar av inskriften ska tolkas, även om det fortfarande finns olika uppfattningar om läsordning och segmentering. Om man följer Salbergers (1980) läsordning, vilket är att föredra, börjar inskriften sålunda (med allmänt vedertagen översättning):

**þitta faði kunar
faði runar þisar
in sa flau sakir
suti ui þita**

*Þetta faði Gunnarr,
faði runar þessar.
En sa flo sækir,
sotti wi þetta.*

Detta ristade Gunnar,
ristade dessa runor.
Och han flydde skyldig till brott,
sökte skydd i detta vi.

¹ Veturliði Óskarsson har skrivit avsnittet om verbfrasen **flu in** medan Staffan Fridell står för övriga avsnitt.

VAR(T) FLYDDE GUNNAR?

Tolkningsläget för den fortsatta, senare delen av inskriften har väsentligt förändrats och förbättrats sedan Helmer Gustavson (2003 s. 192) gjorde en nyläsning av runorna (fig. 1). Revideringen innebär i stort sett en anslutning till vad Arthur Nordén (1945 s. 58) redan tidigare hade läst. Den gäller slutet av rad 3 (nedifrån) och just den del av inskriften som vi här först vill diskutera och ge ett nytt förslag till tolkning av. Den aktuella satsen – liksom andra satser i inskriften avskild genom ett skiljetecken bestående av tre korta streck – kan i translittererad form och uppdelad på sina två rader återges som:

insaflu
(i)nruþþan

Gustavson (s. 192) återger visserligen den sjunde runan som oläslig (dvs. med ett streck), men säger å andra sidan (s. 193): »Runan läses med tvekan som **u** av vilken en bortflisning i fördjupningens nedre del har tagit bort nedre spetsen av bistaven», samt vidare (s. 194): »Jag läser med viss tvekan runan som **u**.» I konsekvens därmed borde han väl egentligen ha skrivit **u**. Nordén (s. 58) återger runan som **u**.

Nordén (s. 58) översätter: »och han flydde in i den där röjningen.» Gustavson (s. 194) transkriberar *En sa flo in ryð þan* [med alternativet *ruð þan*, s. 196] och översätter: »Och han flydde in i denna röjning.»

Gemensamt för Nordén och Gustavson är alltså dels att man lämnar den påfallande syntaktiska konstruktionen *flo inn ryð þann* – i stället för som väntat **flo inn i ryð þann* – okommenterad, dels att man återger runföljden **ruþ** som *ruð* eller *ryð* 'röjning'. Det är just dessa två punkter som vi ser som tveksamma och vill ge alternativ till.

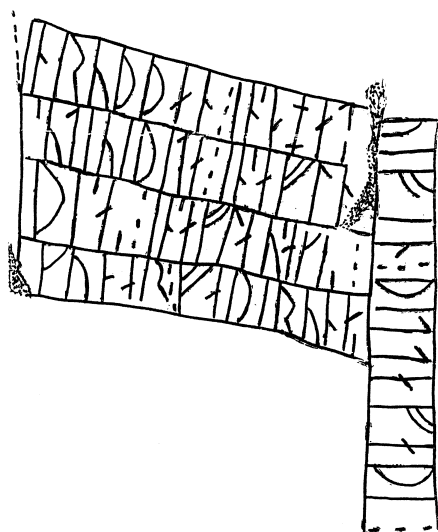

Fig. 1. Oklundainskriften renritad av Helmer Gustavson (ur Gustavson 2003 s. 191).

VERBFRASEN **flu in**

Verbet i frasen är *flyia*, ett ursprungligen starkt verb, som redan fornspråkligt delvis gått över till svag böjning. Det är till sin grundbetydelse ett intransitivt rörelseverb. I betydelsen 'fly från, genom flykt överge' kan det dock ta ett »oäkta» objekt i ackusativ, t.ex. fsv. *fly landith; flyia wæghin; han fludhe wærludena* (Sdw 1 s. 262); liknande i fvn., t.ex. *sumir flýðu land* (Óláfs saga helga; Óláfs saga Tryggvasonar);² *hann [...] elskar náttina en flýr daginn* (Stjórn). I betydelsen 'fly, ta sin tillflykt till' förekommer verbet med preposition, t.ex. fsv. *flydde i ødhknena; flydde han [...] til okænt klostir; iak flyr [...] vndi ipra værio* (Sdw 1 s. 261 f.); liknande i fvn., t.ex. *flýja þeir á merkr ok skóga* (Tristrams saga, yngre version); *flýit þá í aðra [borg]* (Thómass saga erkibiskups); *tyrkir voru flýðir í borgina* (Trójumanna saga, Hauksbók); *hann hefir brott flýit í fjarlæga staði* (Mariu saga); *dróttinn flýði til Egyptalands* (Den norska homilieboken); *flýja undir skjól þess guðdóms* (Þorvalds þáttur víðförla).

Efter rörelseverb kan det ord som står för den väg eller sträcka som verbet åsyftar stå i ackusativ (lat. *accusativus viae*, vägens ackusativ), både i fornsvenskan och i fornvästnordiskan: *þe gingo rættan vægh; [the] gingo enæ gatu; [han] redh [...] een stenoghan stigh* (Wessén 1965 s. 13); liknande i fornvästnordiskan, t.ex. med verben *ganga, fara, hlaupa, ríða, sigla, róa* (Nygaard 1905 s. 93): *þó at hann hlaupi LX fjórðunga* (Elíss saga ok Rósamundar); *hann [...] hleypr nú heiðina þvert til Lyngdals* (Sturlunga saga); *þess manns [...] es rór leiðina* (Den isländska homilieboken); *róa menn leið sína* (Heimskringla). I fornvästnordiskan kan sådana konstruktioner även innehålla ett – formellt sett valfritt – riktningsadverb för att närmare beskriva riktningen:

Þeir fellu, er fyrstir gengu **fram** brautina (Heimskringla 3 s. 489).

Siglir hann **inn** Breiðasund ok lendir við Kambsnes (Möðruvallabók s. 297, Laxdóla saga).

Þat hlið skal **inn** ríða keisari (Heimskringla 3 s. 282).

Þeir fóru **upp** Reykjardal enn syðra (Brennu-Njáls saga s. 42).

Ännu vanligare är väderstrecksadverb i denna konstruktion:

Ríðr hann þá **austr** Lyngdalsheiði ok svá austr á Síðu (Hrafnkels saga Freysgoða s. 117).

Þeir [...] ætla **norðr** Heljardalsheiði (Möðruvallabók s. 363, Laxdóla saga: Bolla þáttur).

Síðan reið hann **suðr** Svínadal (Möðruvallabók s. 333, Laxdóla saga).

Ek mun ríða **vestr** Sælingsdal, en vestan Svínadal (Möðruvallabók s. 333, Laxdóla saga).

² Om inte annat anges har fornvästnordiska belägg hämtats från ONP. I utgåvorna återges texten ömsom med fornisländsk normaliserad ortografi, ömsom inte; här har vi valt, för klarhetens skull, att använda normaliserad ortografi.

I Oklundainskriften tror vi att det rör sig om en motsvarande konstruktion, alltså vägens akkusativ (jfr Wessén 1965 s. 13), med ett riktningsadverb *in* som en närmare bestämning av riktningen. Inskriften är inte tillräckligt gammal för att inskriftens **in** skulle kunna återge den urnordiska formen av prepositionen *i*.

I isländskan har denna akkusativkonstruktion med riktningsadverb blivit mycket vanlig. I nyisländskan har den utvecklats vidare till att kunna användas med de flesta verb som innebär något slags rörelse – även en metaforisk rörelse såsom i verbet *líta* 'se, titta' (*ég leit inn ganginn og sá opnar dyr* 'jag tittade in längs korridoren och såg en öppen dörr'). I många fall (möjligtvis de flesta, i alla fall bland unga islänningar i dag) kan riktningsadverbet inte utelämnas och det måste då från nyisländsk synvinkel snarast tolkas så att det fått en ändrad och utvidgad funktion, har grammatikaliserats och övergått till en preposition. Redan i fornisländskan hittar man liknande exempel på att riktningsadverben inte lätt kan utelämnas:

Skarphedinn [...] rann **upp** vegginn (Möðruvallabók s. 64, Brennu-Njáls saga).

Skútur [...] skolu róa út um eyna og **upp** ina eystri kvísl (Heimskringla 3 s. 406).

Hann [...] kom í hlöðu ok ætlaði **út** vindauga (Möðruvallabók s. 259, Droplaugarsona saga).

Ok gekk **út** verkmanna dyrr ok **inn** aðrar dyrr (Vatsdælasaga s. 101).

Även i nutida norska finns motsvarande konstruktioner, exempelvis med *in*, vilket i sådana fall i Norsk ordbok (NO 5 sp. 1191) betraktas som en preposition »brukt til å uttrykkja rørsle frå det ytre til noko som ligg lenger inne». Bland anförda exempel finns: *inn fjorden bles frisk vind; dei går inn gangdøra; han la i veg lel, inn krøtervegen og opp fjellstigen*.

Det saknas belagda exempel med insprängda riktningsadverb i fornsvenskan, trots att det i sig är en mycket naturlig och näraliggande utveckling av konstruktionen med vägens akkusativ. Det är oklart hur tidigt riktningsadverb har kunnat infogas i västnordiskan. Säkra exempel finns först från 1200-talet. Att det finns i både isländska och norska talar för att konstruktionen uppstått redan i Norge före kolonisationen av Island, men det skulle också kunna vara fråga om en senare parallell utveckling utifrån gemensamma förutsättningar. På motsvarande sätt är det osäkert hur man ska bedöma Oklundainskriftens **flu in**. Det kan vara så att det varit möjligt att tillfoga ett riktningsadverb till vägens akkusativ redan i det gemensamma nordiska språket under tidig vikingatid, en möjlighet som levt kvar i västnordiskan men försvunnit i östnordiskan. Man kan dock inte utesluta en parallell oberoende tidig utveckling i Östnorden. Man kan för övrigt inte heller utesluta möjligheten att Gunnar var norrman. I alla händelser ser vi det som fullt möjligt att tolka Oklundaristningens **flu in ruþ þan** som en vägens akkusativ med insprängt riktningsadverb. De västnordiska exemplen är inget bevis för detta, men de indikerar en möjlig och rimlig förklaring.

NOMINALFRASEN **rup þan**

Otto von Friesen (1933 s. 152) läste den aktuella satsen som **insafælon rupþan** 'Och han innehar sedan denna röjning av land (= nyodling) (l. röjning på landets allmänning)'. Han räknar alltså med ordet *landruð* omedelbart följt av adverbet *þan*, en äldre form av *þa* 'då; sedan'. Det är emellertid osannolikt med ett kvarstående urnordiskt finalt *n* i en tidigvikingatida inskrift (Lönnqvist & Widmark 1997 s. 151 f., Gustavson 2003 s. 197). Olov Lönnqvist och Gun Widmark (1997 s. 152) föreslår därför i stället tolkningen *landryð* (eller *landruð*) *þann* 'denna landröjning', dvs. med ett efterställt demonstrativt pronomen. Gustavson (2003 s. 194 ff.; jfr även Nordén 1945 s. 58) väljer mot bakgrund av sin annorlunda läsning av runorna att transkribera *ryð* (eller *ruð*) *þan* 'denna röjning'.

Det finns två problem med dessa tolkningar: dels är det ytterst osannolikt att det fsv. ordet *rydh* skulle ha formen *ryð* redan vid vikingatidens början, dels är både *rydh* och *rudh* konsekvent neutrum i äldre källor (Ejder 1979 s. 70 ff.; jfr Fridell 1992 s. 230 ff.). *Rydh* utgår från ett äldre *riuð(r)* och det finns rester av den äldre formen med diftong ännu under 1300-talet, bl.a. i Småland och Västergötland, och även i efterledsposition (Ejder 1979 s. 312 ff.). Lönnqvist och Widmark (1997 s. 153) föreslår att man skulle kunna se efterleden i *landruð* som ett resultat av diftongförenkling i svagtonsställning. Gustavsons nyläsning med ett simplex **rup** gör dock att detta argument inte längre håller. Därmed återstår endast tolkningsalternativet *ruð*, men även detta blir ohållbart med tanke på ordets neutrala genus (Salberger 1980 s. 8, 15; jfr Sanness Johnsen 1968 s. 139).

Om man i stället letar efter ett maskulint ord som i akkusativ skulle kunna återges med runorna **rup** går tankarna osökt till ordet runnordiska *roðr* (möjligan ortnamn; Peterson 1994 s. 45, NRL s. 318 f.), fsv. *rodher*, fvn. *róðr* 'rodd; ledung', vilket sannolikt ligger till grund för ortnamnet *Roden*. Ordet har utförligt behandlats av Sven Ekbo (1958) vad gäller etymologi, genus, morfologi och betydelse. Ett antal forskare har räknat med en fornspråklig delbetydelse 'ställe där man ror, (rodd)farled' (Hjärne 1947 s. 35, Ekbo 1958 s. 195, 2000 s. 165). Enligt somliga ligger denna betydelse även till grund för ortnamnet *Roden* (annorlunda Andersson 2001). Ekbo (2000 s. 165) framhåller: »Enklast är att hålla för troligt att *rodd* i ortnamnet [*Roden*] haft samma lokalbetecknande betydelse som träffas i (mest äldre) nysvenska källor och i norskan, nämligen 'plats eller led(er) där man ror' [...], och att alltså namnet från början avsett vattenvägar och inte ett landområde.» Eva Nyman (2003 s. 345) uttrycker det så här: »Der Name (*Roden*) [...] bezieht sich auf die Gewässer, durch die die Seekriegszüge des alten schwed. Reiches Svepiuþ [...] ausliefen.»

Det finns alltså spår av en sådan innebörd i senare nordiskt språk, dock relativt svaga sådana. Det rör sig om dels ett norskt dialektalt *ror*, m. 'Veie eller Linie at roe i, saasom i grundt Vand eller nær ved Land', som tycks

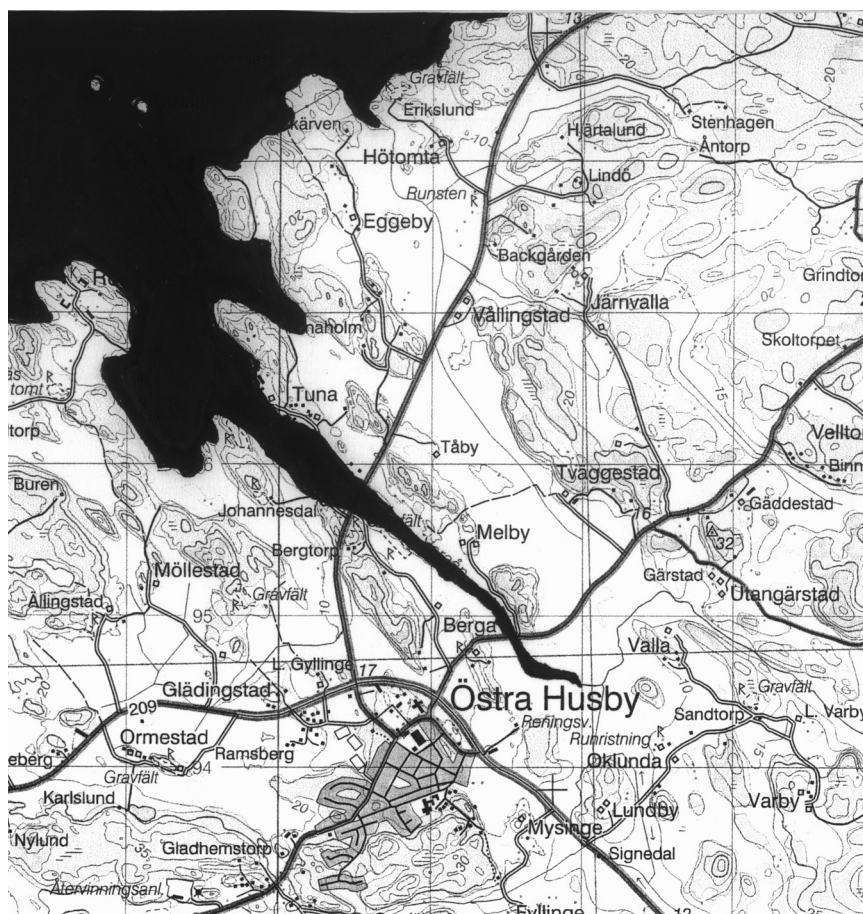

Fig. 2. Vattennivån under tidig vikingatid (5-meterskurvan) markerad med svart. En lång vik går in från Bråviken längs nuvarande Varaån.

vara belagt endast hos Aasen (1873 s. 612; jfr NO 9 sp. 466), dels ordet *rodd* i nysvenska i en delbetydelse som SAOB (R 2331) anger som »konkret, om plats l. led där man ror».

Semantiskt är under alla omständigheter en betydelseutveckling från 'roende, rodd' till 'plats där man ror' mycket närliggande och naturlig. Erlend Hjärne (1947 s. 35) säger: »Trots lokalitetsbetydelsen är det knappast nödvändigt att härleda nyno. *ror*, 'Vei eller Linie at roe i', 'roddfarled', ur ett annat ord än fno. *róðr*, m., 'rodd'. Betydelseövergången synes även med antagande av sistnämnda utgångspunkt rätt naturlig och saknar icke motstycken.» Han jämför vidare med motsvarande betydelseförändringar för substantiven *led*, *sund*, *gång*, *ed* och *vad* som samtliga är ursprungliga verbalabstrakter, som har konkretiserats till 'sträcka som man går, simmar, vadar osv.'.

Tidiga forskare ville gärna göra gällande att det funnits ett Roden också i Östergötland (eller annorlunda formulerat: att Roden sträckt sig ända ner till Östergötland; se litteraturhänvisningar hos Hjärne 1947 s. 69), men senare forskning har förhållit sig skeptisk till detta. Om det verkligen vore så, skulle det vara naturligt att Vikbolandet, där Oklundahällen återfinns, ingick. Å andra sidan talar verbkonstruktionen i inskriften, *flo inn roð þann* 'flydde in genom denna roð', starkt för att det är den appellativa innebörden '(rodd)farled' som är aktuell här.

Ser man till Oklundas belägenhet på en höjd med en brant sluttning ner mot en lägre liggande mark kring Varaån, ligger det nära till hands att tänka sig att *roð þann* deiktiskt refererar till den vikingatida farleden längs nuvarande Varaån, som löper ut i Bråviken. Den tidigvikingatida strandlinjen låg 5 meter högre än den nutida och följer man 5-meterskurvan på kartan (fig. 2) ser man hur en ca 3 km lång, smal vik med delvis branta stränder går in kring nuvarande Varaån fram till ca 500 meter nordväst om runhällen. Från höjden där ristaren befunnit sig har det varit utsikt rakt ut mot viken. Ristningsytans horisontella läge på hällen har inneburit att ristaren måste ha legat på knä och ristat, men han har bara behövt höja blicken för att se ut mot viken.

Satsen *En sa flo inn roð þann* 'Och han flydde in genom denna farled' blir med denna tolkning en beskrivning av hur Gunnar tagit sig till platsen, vilken väg han kommit in under sin flykt. Topografin hos den smala viken med branta stränder stämmer väl överens med semantiken i verbkonstruktionen *flo inn* 'flydde in genom'.

VAD BAND GUNNAR?

Evert Salberger (1980) valde att läsa **in sa bat uifin** som en sats med betydelsen 'Och han [Gunnar] band Vi-Finn', en läsning som Lönnqvist och Widmark (1997) sedan har instämt i. Det är i och för sig tilltalande att läsa runorna **ui** som *vi* med tanke på att detta ord redan är säkert belagt tidigare i inskriften. Å andra sidan framstår ett förledsprefigerat binamn som *Vi-Finn* som något av en ad hoc-lösning, medan alternativet ett sammansatt variationsnamn *Vifinn* (Peterson 1993 s. 36 f., NRL s. 252) saknar direkt motsvarighet i något av de nordiska språken.

Olov Lönnqvist och Gun Widmark (1997) har framhållit att själva anordningen av inskriften är mycket medveten och att den kan ha en symbolisk betydelse. De säger: »Att följa texten blir som att följa ett band som efter en del krokar till sist sluts» (s. 147); »det kan inte uteslutas att svårigheten att skilja mellan början och slut [i inskriften] kan ha ingått i ristarens strategi – läsaren kommer egentligen aldrig till något slut utan leds bara runt i bandet gång efter gång» (s. 149); »Själva bandarrangemanget framstår därmed som centralt för honom [ristaren]» (a.st.); »Ristarens läsordning är alltså så egendomligt sofistikerad att den bör ingå som en väsentlig del i hans syfte med

inskriften» (s. 151); »Vad man i första hand tänker på är att bandet har med Gunnars fridskrets att göra. Ristningen kan då ses som något slags skydd för honom inom denna krets» (s. 156); »En annan möjlighet är att bandet i sig självt på något sätt var magiskt, i sin slutenhet slog vakt mot en fientlig omvärld» (s. 156); »ingen skall finna en öppning i hans krets» (s. 156).

Ett sätt att gå vidare i dessa tankebanor är att se själva den avslutande texten som syftande på just inskriftens speciella utformning, nämligen om man tolkar **in sa bat uif** som *En sa bant wæf* 'Och han band samman väven'. Med 'väven' kan avses de fyra vågräta runraderna, som binds samman (binds ihop) av den lodräta raden. På så vis binder ristaren samman inskriften på tre sätt samtidigt: genom runbandens utformning, genom inskriftens placering (där början följer omedelbart efter slutet) och genom inskriftens innehåll.

Så uppfattat är det alltså fråga om en metafor grundad på konkret likhet (»image metaphor» enligt Broström 1994 s. 82; se även Karlholm 2000 s. 34 ff.): textbanden ser ut som en väv. Man skulle emellertid även kunna se det som en abstrakt likhetsmetafor (Broström 1994 s. 85, Karlholm a.st.), med syftning på hur orden och satserna bildar en helhet, vävs samman till en text, som Gunnar i detta fall binder samman genom textraden i det lodräta bandet. Att se en text som en väv är en näraliggande metafor. Det tydligaste exemplet är själva ordet *text* som kommer av latinets *textus* vilket betyder 'väv' (Meiser 2003 s. 126 f., de Vaan 2008 s. 619; jfr *textil*). Jfr även danskans *væv* i ODS (27 sp. 1006) där betydelse 3.2 anges som »om mundtlig ell. skriftlig fremstilling, betragtet som en af mange enkeltheder sammensat helhed». Motsvarande betydelse är också väl belagd i SAOBs.

Det är möjligt – och väl även troligast – att det har varit Gunnars avsikt att metaforen i detta fall samtidigt ska uppfattas både konkret och abstrakt: textbanden ser ut som en väv samtidigt som texten bildar en väv av ord och satser. Detta motsvaras i ristningen av att ristaren samtidigt binder samman inskriften dels genom det vertikala textbandet, dels genom textens innehåll.

Verbet *binda* används i ytterligare en vikingatida runinskrift, nämligen Nybblestenen på Selaön i Sörmland (Sö 213; fig. 3), där det i inledningen står: **stain hiuk esbern stintn at uitum bat miþ runum** *Stæin hiogg Æsbiorn stæindan at uitum, bant með runum* 'Stenen högg Esbjörn, målad **at uitum**, band med runor.' (Eller: 'Den målade stenen högg Esbjörn **at uitum**, band med runor.'). Såväl Erik Brate (1925 s. 60) som Elias Wessén (i Sö s. 189) översätter **at uitum** med 'till minnesmärke', dvs. ordet *witi* m. i dativ pluralis. Ingen har dock kommenterat det anmärkningsvärda bruket av pluralis här. Detta tillsammans med att ordet *witi* för övrigt inte är belagt i vikingatida runinskrifter gör översättningen tveksam. Rent språkligt skulle det vara möjligt att tolka runföljden som subjunktionen *at* följd av första person pluralis av verbet *wita* 'veta', dvs. 'så att vi vet, för vår kännedom'. Ett sådant bruk av första person pluralis i åminnelseinskrifter är dock annars inte känt, vilket torde göra tolkningen osannolik.

Fig. 3. Nybbleinskriften Sö 213. (Foto: Harald Faith-Ell, ATA.)

Brate (1925 s. 60) tolkar **bat miþ runum** i Nybbleristningen som »han band (omslingrade) den med runor», medan Wessén (i Sö s. 189) ger översättningen »han band den med runor», men kommenterar: »Att ristaren 'band' stenen med runor, kan givetvis, såsom Brate menar, avse de konstfulla slingor, som fylla stenytan. Möjligen kan det därjämte syfta på runornas kraft att förverkliga ristarens mening med stenen: att vara ett minnesmärke över Gerbjörn.» De två runslingorna (rundjuren) på stenen Sö 213 förenas upptill genom att omslingra varandra och nertill i ett liljeformat koppel. Tillsammans löper de på detta sätt längs ytterkanten på hela den runda stenytan. I den meningen att runbanden fullständigt omsluter stenytan har ristaren verkligen »bundit» stenen med runor. En viss parallellitet kan alltså ses mellan den användning av ordet *binda* som här antagits för Oklundaristningen. I båda fallen syftar verbet på utformningen av texten i runslingor

som går runt och på ett eller annat sätt binds samman till en helhet. I båda fallen är det ristaren som är subjektet och den som binder genom utformningen av ristningen.

Med ovanstående tolkning av Oklundainskriftens sista sats blir runorna **in** över i satsen. Man skulle kunna överväga ett partikelverb *binda inn*, men det borde betyda 'binda in, innesluta, stänga inne' e.d. och det stämmer inte särskilt bra betydelsemässigt. I stället är det som ligger närmast till hands att det, som så många gånger annars i inskriften, är fråga om konjunktionen *en* som här just har funktionen att binda samman den »avslutande» och den »inledande» satsen i inskriften, med följd att »läsaren kommer egentligen aldrig till något slut utan leds bara runt i bandet gång efter gång» för att återigen citera Lönnqvist och Widmark (1997 s. 149). En möjlig invändning vore att *en* i de andra fallen i inskriften alltid står tillsammans med den efterföljande satsen efter skiljetecknet tre korta streck. Å andra sidan är detta *en* speciellt genom sin position före det ställe där läsaren förväntas börja läsa texten. Man kan inte gärna inleda läsningen av texten med **En*. Man skulle också kunna säga att denna konjunktion *en* har en annan status än de övriga i texten, eftersom den binder samman hela texten, inte bara de enskilda satserna i texten.

SKRIVORDNING OCH LÄSORDNING

Det finns två teorier om var inskriften börjar och slutar. Antingen menar man att den börjar längst ner till vänster (**kunar fapi runar**) och avslutas med det vertikala bandet till höger (**uifin þitta fapi**) (Nordén 1931, von Friesen 1933, Sanness Johnsen 1968, Gustavson 2003, Källström 2007), eller, enligt Salbergers (1980) förslag, att inskriften börjar mitt på det vertikala bandet (**þitta fapi**) och slutar omedelbart före i samma band (**uifin**) (så även Birkmann 1995, Lönnqvist & Widmark 1997). Det finns även olika bedömningar av hur medvetet planerande ristaren har varit. Salberger (1980 s. 19) talar om »en genomtänkt planering av inskriften», och Lönnqvist & Widmark (1997 s. 151) säger, som tidigare anförts: »Ristarens läsordning är [...] så egendomligt sofistikerad att den bör ingå som en väsentlig del i hans syfte med inskriften.» Å andra sidan säger Gustavson polemiskt (2003 s. 196): »Mitt intryck är snarare att vi har att göra med en runristare som inte är särskilt säker i sin hantering.»

Det är möjligt att båda sidorna på sätt och vis har rätt. Man kan nämligen anta att Gunnar börjar rista längst ner till vänster och att det från början är hans avsikt att inskriften ska börja läsas där. Det är naturligt att han då börjar sitt budskap till samtiden och eftervärlden med meddelandet om vem som har skrivit detta (**kunar fapi runar þisar**). Sedan kommer det mest angelägena budskapet, en beskrivning av hans utsatta situation: att han har flytt, eftersökt för ett brott, och sökt skydd på en fredad plats (**in sa flau sakir suti**

ui pita). Nästa mening känns mer marginell i fråga om tyngd och betydelse (**in sa flu in rup þan**), även om utsikten över farleden har varit ett tydligt blickfång från hans upphöjda position. Kommen så långt i inskriften ser Gunnar att han, nu när allt väsentligt har sagts, har en möjlighet att binda ihop slutet och början av inskriften, både genom bandens utformning och genom inskriftens innehåll. Kanske får han först nu en association från de horisontella banden till en väv. Han går därför över till ett metabudskap där han återigen, liksom i inskriftens början (**kunar fapi runar þisar**), refererar till själva inskriften (**in sa bat uif**) och dessutom tillskapar en ny början på inskriften (**pitta fapi**) samtidigt som han binder samman slutet och början med den i detta fall verkligt textbindande konjunktionen **in**. På samma gång uppnår han genom den nya inledningen att det blir möjligt att läsa hela inskriften som en form av allittererad vers (»ett slags primitiv målahått» enligt Salberger 1980 s. 23) och alltså även foga in inskriftens början i versen, vilket i sig kan vara ett nog så viktigt incitament för att ge inskriften en ny början.

Ett ganska starkt argument för att inskriften huggits i den ordning som nyss beskrivits är att skiljetecknet (tre korta streck) efter **kunar** visar tydliga tecken på att ha huggits in i efterhand: dels är det trångt i förhållande till hur det ser ut runt de övriga skiljetecknen i inskriften, dels böjer tecknet av nedåt åt höger för att inte kollidera med **r**-runan. Ytterligare ett indicium för att det vertikala bandet ristats efter de horisontella är att det går ner så långt under nivån för de horisontella banden. Orsaken måste vara att ristaren behöver utrymmet för att få plats med texten (dvs. enligt vår teori: den nya inledningen). Resultatet blir en asymmetri i kompositionen som antagligen skulle ha undvikits om det hade varit möjligt, men textens krav blir här viktigare och överordnad estetiken.

En påfallande detalj i ristningen på det vertikala bandet är stavningen **pitta** för *þetta*, dvs. med dubbelteckning av konsonant, vilket strider mot normala regler för vikingatida runortografi. Sanness Johnsen (1968 s. 21) menar att ristaren här »uten tvil brukt lengdebetegnelse». Lönnqvist och Widmark (1997 s. 157) föreslår i stället att det är fråga om ett magiskt bruk av **t**-runan och hänvisar till den i eddadiktningen belagda frasen *nefna tysvar Tý* 'nämna Tyr två gånger', som i eddadikten sätts i samband med ristande av runor. Lönnqvist och Widmark menar att detta här blir särskilt framhävt eftersom det kommer i första ordet i texten. Gustavson (2003 s. 196) däremot säger: »Egenheten i ortografin [dvs. dubbelteckningen] beror snarast på att inskriften inte är något verk av en erfaren ristare.» Förmodligen avses därmed att det helt enkelt är fråga om en felristning i form av en dittografi, dvs. ett upprepande av runan av misstag. Detta förefaller också att vara den mest sannolika förklaringen. Att ristaren skulle få för sig att på detta sätt beteckna konsonantlängd är högst osannolikt. De förslag som finns på att ansätta en ordgräns mellan de två **t**-runorna (Gustavson 2003 s. 196, Källström 2007 s. 100 f.) är inte heller övertygande. Läsningen *þetta*

ger en fullkomligt god mening, ett logiskt sammanhang och stämmer med metriken i versen. Detta måste väga tyngre i en helhetsbedömning än den i och för sig påfallande avvikande ortografin.

VARFÖR RISTADE GUNNAR?

Flera forskare har velat se Oklundaristningen som ett juridiskt dokument. Lönnqvist och Widmark skiljer ut sig i någon mån genom att starkare betona det symboliska och magiska syftet med ristningen. Vi menar i linje med vår tolkning att syftet och budskapet snarast har varit från början obestämt och vuxit fram successivt i och med ristningsprocessen.

Nära knuten till detta problem är frågan om när, dvs. i vilket skede, inskriften höjgs. De forskare som har läst in *Sa hafð landruð* i texten har oftast antagit att ristningen gjorts efter det att fredlösheten har hävts. Sanness Johnsen (1968 s. 140) säger t.ex.: »Siden innskriften overhodet er ristet, må Gunnar ha klart seg gjennom vanskelighetene. Han må ha levet videre på stedet.» Lönnqvist och Widmark (1997 s. 158) säger däremot:

En allmän mening tycks vara att ristningen tillkommit efter Gunnars fredlös-
hetstid men sammanhanget är med all säkerhet ett annat. Det är själva fredlöshe-
ten som givit upphov till denna inskrift med dess egenartade form och innehåll.
Var det möjligen det första Gunnar gjorde när han kommit till sin fridskrets att
rista in sin situation på hällen [...]?

Detta får ses som det troligaste scenariot, som också kan förklara många av inskriftens egenheter. Gunnar flyr alltså skyldig till ett brott, antagligen ett dråp, och söker skydd inom viet. Han sitter skyddad av den heliga platsens asylrätt men är samtidigt fast där och har antagligen inte så mycket att göra. Likt en fånge i en fängelsecell som skriver sitt namn på väggen, börjar Gunnar kanske bara först med att hugga in sitt namn, bygger sedan ut det till en sats med det mest närliggande meddelandet: »Gunnar ristade dessa runor» – och fortsätter sedan successivt så som beskrivits ovan.

Utöver att meddela omvärlden och eftervärlden vem som huggit inskriften och varför han befann sig på platsen hade inskriften knappast något djupare syfte, vare sig juridiskt eller magiskt. Meningen med den sammanbindande texten på det vertikala bandet är, om tolkningen ovan är riktig, snarast att visa upp en elegant och originell klurighet som ristare genom anordningen med bandet som går runt med en text (på vers) som går runt, samtidigt som texten i sig refererar till att den går runt. Ett tidsfördriv, ett formexperiment, en önskan att briljera, en glimt av humor, en halvdålig vers – är ord som förmodligen bättre beskriver inskriften än rättsdokument och magi.

SAMMANFATTNING AV LÄSNING OCH TOLKNING

**pitta fapi kunar
fapi runar þisar
in sa flau sakir
suti ui þita
in sa flu in ruþ þan
in sa bat uif
in [pitta fapi kunar ...]**

*Þetta faði Gunnarr,
faði runar þessar.
En sa flo sækir,
sotti wi þetta.
En sa flo inn roð þann.
En sa bant wæf.
En [þetta faði Gunnarr ...]*

Detta ristade Gunnar,
ristade dessa runor.
Och han flydde skyldig till brott,
sökte skydd i detta vi.
Och han flydde in genom denna farled.
Och han band samman väven.
Och [detta ristade Gunnar ...]

KÄLLOR OCH LITTERATUR

- Andersson, Thorsten, 2001: Roden – Ruotsi. I: Namn och bygd 89. S. 153–154.
Birkmann, Thomas, 1995: Von Ågedal bis Malt. Die skandinavischen Runeninschriften vom Ende des 5. bis Ende des 9. Jahrhunderts. Berlin–New York. (Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 12.)
Brate, Erik, 1925–26: Svenska runristare. Stockholm. (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens handlingar 33:5–6.)
Brennu-Njálssaga (Njála). Hrsg. von Finnur Jónsson. 1908. Halle. (Altnordische saga-bibliothek 13.)
Broström, Sofia, 1994: The role of metaphor in cognitive semantics. Lund. (Lund University cognitive studies 31.)
Ejder, Bertil, 1979: Ryd och rud. Lund. (Skrifter utg. genom Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund 2.)
Ekbo, Sven, 1958: Om ortnamnet Roden och därmed sammanhängande problem. En översikt från nordisk synpunkt. I: Arkiv för nordisk filologi 73. S. 187–199.
— 2000: Rusernas namn. I: Namn och bygd 88. S. 165–166.
Fridell, Staffan, 1992: Ortnamn på -ryd i Småland. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 60. Studier till en svensk ortnamnsatlas 15.)
von Friesen, Otto, 1933: De svenska runinskrifterna. I: Runorna. Stockholm. (Nordisk kultur 6.) S. 145–248.
Gustavson, Helmer, 2003: Oklundainskriften sjuttio år efteråt. I: Runica – Germanica – Mediaevalia. Berlin–New York. (Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 37.) S. 186–198.

- Heimskringla. Nóregs konunga sögur af Snorri Sturluson 1–3. Udg. ved Finnur Jónsson. 1893–1900. København. (Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur 23.)
- Hjärne, Erland, 1947: Roden. Upphovet och namnet. Området och jarlen. I: Namn och bygd 35. S. 1–96.
- Hrafnkels saga Freysgoða. I: Austfirðinga sögur. Jón Jóhannesson gaf út. 1950. Reykjavík. (Íslenzk fornrit 11.) S. 95–133.
- Karlholm, Annika, 2000: Folkligt bildspråk. En studie över djurbenämningar i metaforisk användning i svenska dialekter. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 68.)
- Källström, Magnus, 2007: Mästare och minnesmärken. Studier kring vikingatida runristare och skriftmiljöer i Norden. Stockholm. (Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm studies in Scandinavian philology. New series 43.)
- Lönnqvist, Olov & Gun Widmark 1997: Den fredlöse och Oklundaristningens band. I: Saga och sed. S. 145–159.
- Meiser, Gerhard, 2003: Veni vidi vici. Die Vorgeschichte des lateinischen Perfektsystems. München. (Zetemata 113.)
- Möðruvallabók. AM 132 Fol. 2. Text. Transcribed by Andrea van Arkel-de Leeuw van Weenen. 1987. Leiden.
- NO = Norsk ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet. 1–. 1966 ff. Oslo.
- Nordén, Arthur, 1931: Ett rättsdokument från en fornsvensk offerlund. Oklundaristningen, en nyupptäckt östgötsk rökrune-inskrift. I: Fornvännen 26. S. 330–351.
- 1945: Rökstensingressen än en gång. I: Fornvännen 40. S. 57–59.
- NRL = Peterson, Lena: Nordiskt runnamnslexikon. 5 utg. 2007. Uppsala.
- Nygaard, Marius, 1905: Norrøn syntax. Kristiania.
- Nyman, Eva, 2003: Roslagen. Namenkundliches. I: Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 25. S. 344–346.
- ODS = Ordbog over det danske sprog 1–28. 1918–56. København.
- ONP = Ordbok over det norrøne prosasprog. <http://dataonp.hum.ku.dk/>
- Peterson, Lena, 1993: Namnformen **uifin** på Oklundahällen – nominativ eller accusativ? I: Studia anthroponymica Scandinavica 11. S. 33–40.
- 1994: Svenskt runordsregister. 2 uppl. Uppsala. (Runrön 2.)
- Salberger, Evert, 1980: Östgötska runstudier. Göteborg. (Scripta runica 1.)
- Sanness Johnsen, Ingrid, 1968: Stuttruner i vikingtidens innskrifter. Oslo.
- SAOB = Ordbok över svenska språket utg. av Svenska Akademien. 1898 ff. Lund.
- SAOBs = excerptsamlingar till SAOB, Lund.
- Sdw = Söderwall, K. F.: Ordbok öfver svenska medeltids-språket. 1–2. 1884–1918. Supplement av K. F. Söderwall, Walter Åkerlund, K. G. Ljunggren & Elias Wessén. 1925–73. Lund. (Samlingar utg. av Svenska fornskrift-sällskapet 27:1–2, 54.)
- Sö = Södermanlands runinskrifter. Granskade och tolkade av Erik Brate och Elias Wessén. 1924–36. Stockholm. (Sveriges runinskrifter 3.)
- de Vaan, Michiel, 2008: Etymological dictionary of Latin and the other Italic languages. Leiden. (Leiden Indo-European etymological dictionary series 7.)
- Vatsdælasaga. Udg. ved Finnur Jónsson. 1934–35. København. (Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur 58.)
- Wessén, Elias, 1965: Svensk språkhistoria 3. Grundlinjer till en historisk syntax. 2 uppl. Stockholm.

Ett brev av skolgossen Per Daniel Atterbom 1799

Av Mats Rydén och Hans Helander

Den 25 september 1799 intogs den nio år och åtta månader gamle Per Daniel Atterbom i Linköpings lärdomsskolas fjärde klass. De två första åren av sin sexåriga skolgång i Linköping var han inackorderad hos sin morbror, den lärde konsistorienotarien Per Kernell, sedermera kyrkoherde och prost i Hellestad.

Förmodligen skrev Per Daniel under sin skoltid flera brev hem till mor och far i Åsbo, men endast ett brev har, så vitt vi vet, bevarats till vår tid.¹ Det förvaltas nu av Torsten Atterbom, ordförande i Släktföreningen Atterbom.

Brevet, omnämnt av Tykesson 1954 s. 31, är daterat den 6 november 1799 och är ställt till fadern Gabriel Atterbom, komminister i Åsbo. Det speglar på olika sätt såväl tiden som den brådmogne brevskrivaren.² Brevet är av betydande intresse av flera anledningar, vilket vi skall försöka belysa i vår kommentar som följer efter brevtexten nedan.³

Linköping 6. Nov. 1799

Min huldaste Fader!

Jag tackar aldrig ödmjukast för mitt bref, och för oxlonen. De woro ej så aldeles onda, men doch woro de bättre i fior! Ach! Huru roligt var det icket [!] at få tala vid Morbror Wiström. Han for nu nyss ut til Myxen och sin systerson.

Moster Beata är sjuk, EN OBEHAGLIG TIDNING. Hälsa henne, be henne ej för mycket bekymra sig, Gud, den Evige, den alsmäktige och barmhertige, det är Han, som låter glädjen följa på sorgen; det är Han, Han, vår öfvermåttan gode och barmhertige Fader, som då man minst förmodar, låter sin glädjes sol uppskina och förskingra de tunga sorgemåln, som med sitt sorgeliga mörker omgifva själ och hjerta: och om hon och dör, så Gud låte det ske i en salig stund, fast jag blifver olycklig ---- ach! Herre Gud!

¹ Jfr Berg 1922 s. 1 och Tykesson 1954 s. 33.

² Jfr Rydén 2010. För Atterboms barndomsläsning som den framställs i »Minnesrunor» (1837), se Edström 1969 s.161 f. Av de verk eller författare som är nämnda i »Minnesrunor» är endast Heimskringla och Hübner upptagna i bokförteckningen 1804 (Rydén 2010).

³ Vi tackar varmt Torsten Atterbom, som ställt brevet till vårt förfogande, för transkriptionen av brevet. Vi tackar också Gun Karlberg, Uppsala universitetsbibliotek, för information om svenska och tyska tidningar omkring 1800.

allsmäktige och barmhertige,
 det är Han, som låter
 gläden följa på sorgen; det är
 Han, som gör oss lyckliga
 och som gör oss sorgliga.
 Du, Du kanner Mottens öfver-
 öfvermåttan ge: Du kanner hennes förefall, att
 ej med uppligt synda. Det om
 som glädes och uppskåda och
 förkingarna och kunga kongemälen, ej
 som för mig till förgeliga mörken, långt: och mig mig, jag och
 om hon är i den, se Gud låte gläden, att jag se henne följa
 jag blifver olycklig -- och ach! Thales!!! Alla alla!!!
 Herre Gud!

Men Du Allsmäktige Det var skönt, att jag såg

Men Du Alsmächtige evige Fader! Du som skapat, du som styrer allt, Du, Du, känner Mosters oskuld. Du känner hennes föresats at ej med upsåt synda; Och om hon då af svaghet hafver felat och syndat, ach! så låt då ej din Faderliga aga gå för långt: och gif mig, Fader och Moder, samt alla anförvanter den glädjen, at få se henne frisk och sund upträda på verdens theater!!! Ske altså!!!

Det var strunt, at jag skildes ifrån Söta Far och Mor, hvilket jag skulle göra, för at blifva karavulen: men at höra en huld Moster vara sjuk och ligga rent för döden, Det, Det gaf och ger mig än et svidande styng i mitt hierta. Vi skola doch i vår sorg hoppas på Gud och hålla före det bästa, Gud hjälper oss väl. Tårarna tilra nu redan på papperet ---- jag måste vända mig til annat.

Mina spöken fly alt mer och mer ur min galna skalle. Ruttna runbären om de få ligga längre i påsen? Ty jag kan ej äta up alla på en gång. Hälsa alla hemma i Åsbo, Rinna och vid Rhenströmmen, Nempe Suvarow et Archi=Ducem. Mina systrar och gamla Lena, sägandes at jag älskar henne än.

Min hulda Fars lydiga
Per Dan. Atterbom.

Var så god och framför mina ödmjuka tacksägelser til Morfar och Mormor angående äplena.

Nästa gång skal jag tala om Buonapart[e] och bevisa varföre jag är hätsk emot honom.

Per Daniel framlevde sin tidiga barndom i from kristen anda. Såväl fadern som morfadern Per Kernell (prost i Åsbo) liksom flera andra släktingar var präster (Tykesson 1955 s. 12) och hemmet var genomsyrat av en innerlig, något överspänd gudsförtröstan, här väluppfostrat blottlagd med anledning av en mosters svåra sjukdom. Hon dog sex dagar efter det att Per Daniel skrev sitt brev.

Vi kan ana att morbrodern läst igenom brevet. Gossen hoppar från det ena till det andra och medger sin tankeflykt: »Mina spöken fly alt mer och mer ur min galna skalle.»

Först några namnförtydliganden: »Moster Beata» är Beata Sara Kernell (1771–99), syster till Per Daniels mor Hedvig Atterbom; »Morbror Wiström» avser sedermera komministern i Väderstad Daniel Jonas Wiström, kusin till Per Daniels mor, »som av skalden Atterbom och hans systrar⁴ alltid kallades 'morbror Wiström'» (Tykesson a.st.); »gamla Lena» var en piga i det atterbomska/kernellska hushållet (jfr Tykesson 1954 s. 12). Beträffande »Rhenströmmen», se nedan. Namnet »Myxen» har vi inte kunnat identifiera.

Några språkliga detaljer är värda vår uppmärksamhet. Ordet *oxlon* för oxelbär är inte belagt i Svenska Akademiens ordbok (SAOB), men fil. dr Kristina Hagren, forskningsarkivarie vid Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala, har vänligen meddelat oss att ordet, i formen *oksla* (pluralis?),⁵ är belagt från bl.a. Åsbo socken i arkivets ordbokssamlingar. *Oxlon*, som väl

⁴ Anna Margareta (1795–1883) och Beata Sophia (1798–1883). De var alltså fyra respektive ett år gamla, när brodern sände dem sin hälsning.

⁵ Jfr pl. *krösa* till *kröson* (SAOB).

knappast är en uppfinning av Per Daniel (man undrar vad som stod i brevet han tackar för), är naturligtvis bildat efter mönstret av andra barnamn på *-on*, som *hallon*, *lingon*, *mjölon*, *tistron* (svarta vinbär) och *tränjon* (tranbär). *Runbär* är en äldre variant av *rönnbär*.

Oxelbär och rönnbär hörde tydligen till tidens godis. Retzius skriver: »Oxelbären afgifwa wäl icke någon synnerligen läcker spis, men ätas dock af många» (1806 s. 196). Kanske oxelbären som hade skickats till Per Daniel var plockade vid hans barndomshem Pålsbo. Trädet nämns i »Minnesrunor» (jfr Rydén 1989):

Kring lena sluttningen af samma kulle,
Der, öfverst, björk och lönn och oxel hålla
Sin vakt ännu omkring min faders tjäll.

Vi noterar också i brevet det nu föråldrade *tidning* för 'nyhet' och det sydsvenska *ifjor*. Beaktansvärt är också *mitt bref* för 'brevet till mig'. Stavningen *karavulen* torde inte ha varit ovanlig. Den återspeglar säkert normaluttal av ordet under denna tid. Beträffande uttalet och ortografin, se SAOB s.v. *karl* (574 f.) och jfr Hof 1753, § 372: »Karl säges wäl m. l i offentligit [tal], och då man något efter bokstafwen upläser, men icke uti gement tal». (Se även § 118, där »gement» eller »omgiängestal» omnämnes som *sermo familiaris* eller *popularis*, till skillnad från »offentligit tal», definierat som *sermo publicus*, *oratorius*, *panegyricus*.)

Brevet avslutas med lite oväntade och humoristiska referenser till dagsaktuella händelser. Orden *Nempe Suvarow et Archi=Ducem* betyder 'nämligen Suvorov och Ärkehertigen'.⁶ Situationen den tidiga hösten 1799 var den att Frankrikes fiender rustade sig för att från olika håll gå över landets gränser. Tanken var att den framstående ryske generalen Aleksandr Vasiljevitch Suvorov (1730–1800) (här omnämnd som Suwarow)⁷ skulle falla in i Schweiz. Den österrikiske härföraren ärkehertig Karl (1771–1847), då helt ung (han skulle nå stor ryktbarhet under kommande decennier), skulle tillsammans med engelska och ryska trupper tränga in i norra Frankrike (»vid Rhenströmmen»). De allierades planer misslyckades emellertid och de franska arméerna tog initiativet på alla fronter. Det här hade utspelats under september–oktober 1799 och de dramatiska händelserna var givetvis nyheter av första rang i hela Europa. Även i Linköpings Bladet finner man mycket utförliga rapporter om den senaste händelseutvecklingen på de olika krigsskådeplatserna (oftast med endast två eller tre veckors fördröjning).⁸

⁶ En extra poäng är gossens grammatiska skicklighet. 'Ärkehertig' heter *Archi-Dux*, men här är det fråga om objektet i meningen och då använder han, helt korrekt, akkusativformen *Archi-Ducem*.

⁷ Denna stavning förekommer allmänt i kontinentala källor från denna tid.

⁸ Exempelvis N:o 80 (4 oktober 1799) »Italien den 11 Sept. – Den 8 dennes skal Grefwe Suwarow med alla under hans befäl stående Ryska troppar, hafwa upbrutit ifrån Asti åt Schweiz», med utförlig skildring av krigsförloppet; N:o 83 (16 oktober 1799) »Den tappre [...] Suwarow skal fäktande framträngt öfwer Gotthardsberget», med fortsatt utförligt referat.

Den unge Atterbom måste ofta ha hört de vuxna i omgivningen kommentera allt detta under den tidiga hösten 1799.

Avslutningen med omnämnandet av »Bonaparte» är också synnerligen intressant. Den unge Napoleons egyptiska fälttåg hade från första början (september 1798) väckt oerhörd uppmärksamhet i hela Europa. Även den bildade östgötske tidningsläsaren kunde i Linköpings Bladet informera sig om det exotiska företagens växlande öden.⁹ När Bonaparte den 9 oktober sensationellt landsteg i Frankrike efter att ha lämnat sin armé kvar i Egypten, kunde Linköpings Bladet redan den 30 oktober i N:o 87 meddela att den unge generalen hade återvänt »emottagen av Folkets Fröjdscri; sin armé har han qwarlemnad i bästa tilstånd». Rapporterna om den franska nationens entusiasm och de översvallande hyllningarna av Bonaparte dominerar helt i de två följande numren av tidningen, inte minst i N:o 89 som publicerades den 6 november, dvs. just den dag då lille Per Daniel skrev sitt brev. Man hade tydligen en känsla av att Frankrike, och Europa, nu stod inför dramatiska avgöranden, vilket visade sig vara alldeles korrekt: Bara ett par dagar efter brevet avfattande (den 18 Brumaire år VIII, dvs. den 9 november 1799) genomförde Napoleon sin kupp och blev förste konsul och Frankrikes verkliga ledare.

Det unga revolutionära Frankrikes gudlösa generaler var givetvis inte några favoriter i de klerikala kretsar vars middagskonversation den lille brådmogne Atterbom begärligt uppsnappade. I den miljön lärde man sig tidigt att man skulle vara »hätsk» mot Bonaparte. Den namnform som Per Daniel använder, *Buonaparte*, har också sitt intresse, som så mycket annat i detta brev. Den användes regelmässigt i nedsättande syfte av Frankrikes fiender.¹⁰ Den lille brevskrivaren har alltså i flera viktiga avseenden förstått att inta de godkända och lämpliga attityderna, med avseende såväl på fromhet som på politisk korrekthet.

LITTERATUR

- Atterbom, P. D. A., 1837–38: Samlade Dikter I–II. Upsala.
 Berg, Ruben G:son, 1922: Från Atterboms ungdomsår. I: Samlaren. Ny följd. Årgång 3. S. 1–64.
 Edström, Vivi, 1969: Atterboms Minnes-runor. Versionsjämförelse och forskningsdebatt. I: Samlaren. Årgång 90. S. 129–175.
 Hof, Sven, 1753: Swänska språkets rätta skrifsätt. Stockholm.
 Linköpings Bladet för september–november 1799.
 Retzius, Anders Jahan, 1806: Försök til en Flora Oeconomica Sveciae I–II. Lund.
 Rydén, Mats, 1989: Atterbom och hembygdens natur. I: Göran Bergengren (red.), *Sinnenas rike. Till Per Daniel Amadeus Atterbom*. Stockholm. S. 43–51.
 — 2010: Atterboms boksamling 1804. Utgiven med inledning och kommentarer av

⁹ Se exempelvis N:o 76 (21 september 1799) om Napoleons nederlag vid Acre, N:o 79 (2 oktober 1799) om fransmännens återtagande av Abukir.

¹⁰ Den betonar Napoleons icke-franska ursprung. »Den usle korsikanen» skall man tänka.

Mats Rydén. Uppsala. (Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur. Småskrifter 9.)

SAOB = Ordbok över svenska språket utg. av Svenska Akademien. 1898 ff. Lund. Tykesson, Elisabeth, 1954: Atterbom. En levnadsteckning. Stockholm.

— 1955: Minne av Per Daniel Amadeus Atterbom 19/1 1790–21/7 1855. Till högtidsdagen i Åsbo 19 3/7 55. Linköping. (Skriftserie utg. genom Åsbo Hembygds- och Fornminnesförening 1.)

Sekreterarens verksamhets- berättelse 2011

Akademiens styrelse hade under år 2011, sitt sjuttionionde verksamhetsår, fram till årsmötet den 13 april följande sammansättning:

Preses: Herr Lennart Elmevik

Vice preses: Fru Birgitta Skarin Frykman

Sekreterare: Fru Maj Reinhammar

Skattmästare: Herr Ingemar Andersén

Övriga ledamöter: Herr Lars-Erik Edlund, Herr Bengt af Klintberg, Herr Lars-Gunnar Larsson, Herr Tomas Matsson och Herr Svante Strandberg.

Suppleanter: Fru Birgitta Svensson, Fru Anne-Sofie Gräslund och Herr Gunnar Ternhag.

Vid årsmötet ersattes Herr af Klintberg och Herr Larsson som ledamöter av Fru Svensson och Fru Gräslund som i sin tur ersattes som suppleanter av Herr Mats Hellspång och Herr Thomas Lindkvist.

Redaktör för Akademiens skriftserier: Fru Maj Reinhammar.

Revisorer har varit auktoriserade revisorn Lennart Jakobsson och Herr Anders Hultgård med auktoriserade revisorn Staffan Wahnäs och Fru Märta Ramsten som suppleanter.

Som särskilda ledamöter i nämnderna för vissa av Akademiens fonder har fungerat

i *Nils Ahnlunds prisfond:* Herr Lars-Erik Edlund,

i *Jöran Sahlgrens prisfond:* Herr Svante Strandberg,

i *Anders Diös' fond för svensk hembygdsforskning:* Herr Gunnar Ternhag,

i *Kungl. Gustav Adolfs Akademiens fond för svensk folklivsforskning:* Fru Anne-Sofie Gräslund, Fru Birgitta Skarin Frykman och Fru Birgitta Svensson.

Under året har fem nya ledamöter tagit sitt inträde i Akademien. Till stödjande ledamot har utsetts direktör Carl Bernadotte af Wisborg och till inländska arbetande ledamöter professorn i etnologi vid Lunds universitet Lars-Eric Jönsson och professorn i arkeologi vid Uppsala universitet Anders Kaliff. Till korresponderande ledamöter har utsetts professorn i etnologi vid

Högskolan på Gotland Owe Ronström och docenten i kulturgeografi vid Sveriges lantbruksuniversitet Clas Tollin.

Sex av Akademiens ledamöter har under året avlidit. Den 4 mars avled hedersledamoten Bertil Almgren, Stockholm, den 12 mars hedersledamoten Gösta Holm, Lund, den 9 maj stödjande ledamoten Eric Rasmusson, Halmstad, likaså den 9 maj hedersledamoten Sven Benson, Göteborg, den 17 juni korresponderande ledamoten Erik Forssman, Freiburg im Breisgau, Tyskland, och den 19 oktober hedersledamoten Alf Åberg, Stockholm.

Akademien har under året hållit sex sammanträden. Den 16 februari höll Fru Iréne Flygare föredrag över ämnet »Mellan stjärnedikt, familjegräl och politik. Om en reflekterande bonde och hans dagbok på 1840-talets uppländska landsbygd». Vid sammanträdet den 16 mars föreläste Fru Anna Williams över ämnet »Läsning för folket? Agnes von Krusenstjerna och trettioalets ordstrid». Vid årsmötet den 13 april höll Fru Annika Nordström föredrag över ämnet »'Idag då vi har samlats här till denna glada fest'. Allsång och högtidsvisor i stencil och fotostat». Den 14 september föreläste Herr Anders Kaliff över ämnet »Goter och goticism – ett europeiskt fenomen». Vid årets femte arbetssammanträde den 12 oktober höll Herr Lars-Eric Jönsson ett föredrag betitlat »Berättelser från insidan. Personliga erfarenheter i psykiatrins historia». Vid högtidssammanträdet den 6 november var ämnet för Fru Ann-Mari Häggmans föredrag »En åboländsk balladsångerska och forskningen». Arbetssammanträdena har hållits i Akademiens egna lokaler, högtidssammanträdet för tjugioandra gången på Uppsala slott.

Akademien har i år beviljat sammanlagt 1,2 miljoner kronor som bidrag till tryckning av doktorsavhandlingar och som resebidrag till doktorander, som stöd till ledamöternas vetenskapliga verksamhet samt som bidrag till konferenser, symposier m.m., där Akademien varit arrangör eller medarrangör.

Vid följande konferenser och symposier har Akademien varit arrangör eller medarrangör: I egen regi och i Akademiens lokaler hölls den 27–28 april symposiet »Aspekter på ordspråk». Akademien var medarrangör vid symposiet »Vekkelsens møtesteder» i Fredrikstad, Norge, 17–18 juni, vid konferensen »Sutton Hoo, The Scandinavian Perspective» 11 september i Ipswich, England, vid det 24:e årliga fältrunologmötet 23–25 september i Uppsala (delvis i Akademiens lokaler), vid symposiet »Från nationalism till traditionalism», till minnet av Per Arvid Säve, den 27–28 september i Visby, vid symposiet »Et 100-årsjubileum i nordisk dialektologi – D. A. Seips 'Lydverket i åsdölmålet' i et hundreårsperspektiv» 17–19 oktober i Åseral i Vest-Agder, Norge, och vid konferensen »The Performance of Old Norse Mythology and Ritual» 26–29 oktober i Zürich.

Inom ramen för samarbetsavtalet med Svenska litteratursällskapet i Fin-

land har två seminarier hållits: »Visor – insamling och forskning» 5 oktober, i Akademiens lokaler, och »Svensk dialektgeografi» 24 november, i Helsingfors.

Handlingarna från dessa konferenser och symposier kommer i tre av fallen att publiceras i Akademiens acta-serie.

Förutom en årgång av de sex tidskrifter som ges ut av Akademien – årsboken *Saga och sed*, *Namn och bygd*. Tidskrift för nordisk namnforskning, *Ethnologia Scandinavica*. A journal for Nordic ethnology, *Arv*. Nordic yearbook of folklore, *Svenska landsmål och svenskt folkliv* samt *Studia anthroponymica Scandinavica*. Tidskrift för nordisk personnamnsforskning – har Akademien sedan förra högtidssammanträdet utgivit följande skrifter:

En medeltida ordspråkssamling på fornsvenska. Utgiven av Inger Lindell; Rut Boström: Anders Sparrmans brev till Carl von Linné. En kulturhistorisk och språklig undersökning med naturvetenskapliga inslag;
Studier i dialektologi och sociolingvistik. Föredrag vid Nionde nordiska dialektologkonferensen i Uppsala 18–20 augusti 2010. Utgivna av Lars-Erik Edlund, Lennart Elmevik och Maj Reinhammar;
Anders Wepsäläinen: *Stalotomterna*. En kritisk granskning av forskningsläget rörande en omdiskuterad fornlämningstyp;
Matti Mörtbergs värmlandsfinska uppteckningar. Sammanställda och kommenterade av Torbjörn Söder;
Gustaf Ericsson: *Sagor från Södermanland*. Utgivna av Bengt af Klintberg; *Gåtor insamlade av tidningen Land*. Utgivna av Bengt af Klintberg.

Vid högtidssammanträdet den 6 november i Rikssalen på Uppsala slott utdelades traditionsenligt Akademiens priser och belöningar för året.

Ur *Nils Ahnlunds prisfond* utdelades två priser på vardera 90 000 kronor till:

Akademiens seniorledamot Herr Anders Hultgård, Uppsala, för framstående religionshistoriskt författarskap i nordiskt och indoeuropeiskt perspektiv.

Akademiens seniorledamot Herr Hans Jonsson, Södra Sandby, för hans framstående språkvetenskapliga författarskap som visar stor spännvidd i ämnesval och perspektiv.

Ur *Jöran Sahlgrens prisfond* utdelades två priser på vardera 70 000 kronor till:

Professor Camilla Wide, Åbo, för hennes djuplodande studier av den standardspråkliga såväl som den dialektala finlandssvenskan, deras variation och förändring.

Førsteamanuensis Margit Harsson, Oslo, för hennes betydelsefulla förfat-

tarskap inom nordisk ortnamnsforskning, senast manifesterat i det digra verket »Leksikon over norske rud-namn frå mellomalderen».

Ur *Dag Strömbäcks belöningsfond* utgick ett pris på 40 000 kronor till adjunkten, Ph.d. Annette Lassen, Köpenhamn, för hennes studier av hur Odin-gestalten framställs i medeltida källor och av hur nordiska och europeiska mönster bryts mot varandra i litterära texter.

Ur *Anders Diös' fond för svensk hembygdsforskning* utdelades fem priser på vartdera 40 000 kronor till:

F. sameombudsmannen Tomas Cramér, Stockholm, för hans omfattande och värdefulla författarskap om den samiska befolkningens rättigheter och kultur.

F. polismästaren Filip Gerhardsson, Umeå, för hans insatser i lokalradio-programmet »Ordbruk», där han lyhört avlyssnat och kunnigt presenterat den västerbottniska dialekten för en bred allmänhet.

F. folkhögskolläraren och journalisten Martin Giertz, Tranås, för boken »Svenska prästgårdar», en engagerad och kulturhistoriskt värdefull dokumentation i ord och bild av ett viktigt svenskt kulturarv.

Författaren och journalisten Gudrun Norstedt, Obbola, för ett betydelsefullt lokalhistoriskt författarskap, senast boken »Lapps kattelanden på Geddas karta».

Docent Ola W. Jensen, Nynäshamn, för hans arkeologihistoriska författarskap som ger en levande bild av äldre lärda och folkliga tolkningar av våra fornlämningar.

Ur *Kungl. Gustav Adolfs Akademiens fond för svensk folklivsforskning* utdelades två priser på vartdera 40 000 kronor till:

Fil. dr Anita Beckman, Göteborg, för doktorsavhandlingen »Väntan. Et-nografiskt kollage kring ett mellanrum», en väl genomförd studie av hur människor upplever olika former av väntetillstånd.

Fil. dr Ingeborg Svensson, Stockholm, för doktorsavhandlingen »Liket i garderoben», en mycket skickligt genomförd undersökning av homosexuella mäns begravningar mot bakgrund av de senaste decenniernas spridning av aids i Sverige.

Ur *Torsten Janckes minnesfond* utdelades fem priser, tre på 40 000 kronor och två på 50 000 kronor, till:

Förste forskningsarkivarie Anita Eldblad, Uppsala, 40 000 kronor, för hennes mångåriga gagnarika arbete för verket Sveriges medeltida personnamn.

Professor Jan Ragnar Hagland, Trondheim, 40 000 kronor, för framstående författarskap inom norrön filologi, norsk runologi och norsk språkhistoria.

Försteamanuensis Gro-Renée Rambø, Kristiansand, 40 000 kronor, för doktorsavhandlingen »Historiske og sosiale betingelser for språkkontakt mellom nedertysk og skandinavisk i seinmiddelalderen – ett bidrag til historisk språksosiologi», ett betydelsefullt innovativt tillskott till ett viktigt forskningsfält inom nordistiken.

Professor emer. Dieter Strauch, Bornheim, Tyskland, 50 000 kronor, för hans viktiga insatser inom nordisk rättshistoria, kulminerande i storverket »Mittelalterliches nordisches Recht bis 1500. Eine Quellenkunde».

Professor emer. Per-Axel Wiktorsson, Uppsala, 50 000 kronor, för framstående författarskap rörande fornsvenska handskrifter, särskilt för hans eminenta förmåga att identifiera skrivarehänder.

Ur *Harry Karlssons fond för folklivsforskning* utgick ett pris på 40 000 kronor till fil. dr Margrit Wettstein, Uppsala, för doktorsavhandlingen »Liv genom tingen», en studie av människors agerande i kaotiska livssituationer och föremåls betydelse för att skapa sammanhang i dramatiska livsöden.

Ur *Erik och Dency Östhols donationsfond* utdelades ett pris på 40 000 kronor till ordboks-författarna Karin Ohlsén och Eva Olander, Orsa, för deras innehållsrika ordbok över en av vårt lands mest svårförståeliga dialekter, Orsamålet, ett arbete som med sin vetenskapliga kvalitet gagnar också dialektforskningen i allmänhet.

Ur *Marie-Louise och Gösta Virdings fond* utdelades ett stipendium på 40 000 kronor till departementssekreterare Ingolf Berg, Lidingö, som uppmuntran till fortsatt engagemang för att levandegöra folkkulturen i sin småländska hembygd.

Ur *Sten Carlssons minnesfond* utdelades ett pris på 40 000 kronor till universitetslektor Roger Jacobsson, Umeå, för hans omfattande kulturhistoriska författarskap och hans stora insatser för dialoger mellan flera humanistiska discipliner.

Ur *Gösta Bergs minnesfond* utgick ett pris på 40 000 kronor till fil. dr Alexandra Borg, Uppsala, för doktorsavhandlingen »En vildmark av sten. Stockholm i litteraturen 1897–1916», som behandlar stadens funktion och betydelse hos tongivande författare med både proletär och borgerlig bakgrund.

Vid middagen i Rikssalen på Uppsala slott efter högtidssammankomsten höll Akademiens preses följande tal:

Ärade gäster!

Vid högtidssammanträdet fick vi lyssna till Fru Häggmans utmärkta föredrag om åboländsk balladtradition. Föredraget hade anknytning till det senaste seminariet, »Visor. Insamling och forskning», inom ramen för det samarbetsavtal som vår akademi sedan några år tillbaka har med Svenska litteratursällskapet i Finland, där dagens föredragshållare för övrigt är styrelseledamot. På vår gemensamma agenda har vi hittills utöver seminarierna ett stort projekt, utarbetandet av en dialekt- och ortnamnsgeografisk atlas omfattande Sverige, de svenskspråkiga delarna av Finland samt det gamla estlandssvenska området. För att markera vår stora uppskattning av detta

samarbete är det en särskild glädje för mig att bland gästerna här i kväll först få hälsa Litteratursällskapets representant, dess sekreterare professor Mari-ka Tandefelt, varmt välkommen.

Nu till den ordning rangrullorna bjuder. Jag börjar då med landshövdingar i Uppsala län. Bland sina hedersledamöter räknar Akademien inte mindre än sex ur denna kategori. Peter Egardt, den nu sittande, och hans företrädare, nämnda i den ordning de innehåft ämbetet: Ingemar Mundebo, Hans Alsén, Jan-Erik Wikström, Ann-Cathrine Haglund och Anders Björck. Av dessa har fyra haft möjlighet att hörsamma vår inbjudan. Jag hälsar alltså Ingemar Mundebo med maka Lillemor, Hans Alsén med maka Karin, Ann-Cathrine Haglund med make Finn och Anders Björck med maka Py-Lotte varmt välkomna.

Jag återgår nu till att hälsa representanter för våra systerakademier. Förutom Svenska litteratursällskapet i öster har vi från vårt västra broderland Agder Vitenskapsakademi, representerad av sin preses professorn, hedersdoktorn vid Uppsala universitet och arbetande ledamoten av vår akademi Ernst Håkon Jahr, samt av dess sekreterare professor Thor Einar Hanisch med maka Kirsten. Med denna akademi har vi indirekt, genom de starka band den har till Universitetet i Agder genom inte minst Herr Jahr, universitetets förutvarande rektor, samarbetat vid arrangerandet av två symposier inom loppet av ett år. Från Sverige har vi glädjen att ha representanter för sex akademier. För att ha något att sortera dem efter nämner jag dem i anciennitetsordning. Kungl. Vetenskaps-Societeten i Uppsala företräds av sin preses professor Mats Almgren med maka Lena, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien av sin vice sekreterare professor Bengt Landgren med maka Kerstin, Kungl. Musikaliska Akademien av professor Gunnar Ternhag, som också är arbetande ledamot av vår akademi och styrelseledamot, med maka Ingela och Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället i Göteborg, med vilket vi för diskussioner om ett samarbetsavtal, av en förutvarande ordförande, förre museichefen, fil. dr h.c. Gunnar Dahlström med maka Margaretha. Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien representeras av sin vice preses professor Åke Bruce med maka Ingar, Kungl. Vetenskaps-Samfundet i Uppsala av sin ordförande professor Carl Reinhold Bråkenhielm med maka Lotta och Kungl. Vetenskapssamhället i Uppsala av sin sekreterare professor Gunnar Ingelman med maka Margareta.

Årets pristagare, som på sitt sätt är kvällens huvudpersoner och därför kommer att särskilt harangeras senare under middagen, är naturligtvis – liksom alla övriga festdeltagare – varmt välkomna.

Som trogna och minnesgoda deltagare vid senare års högtidssammankomster säkert kan erinra sig brukar jag rikta ett särskilt välkommen till Fru Ivars från Helsingfors, som år efter år firat sin denna dag infallande födelsedag med oss. I år fyller hon ett jämnt antal år och har därför valt att fira på hemmaplan med familjen. Vi sänder henne våra hjärtligaste gratulationer och hoppas få se henne här igen nästa år.

Vi är samlade här för en trevlig kväll i goda vänners lag. Men kanske bör vi vid våra bordssamtal ändå något vakta vår tunga. Vi har nämligen flera middagsdeltagare med andra skandinaviska språk än svenska som modersmål och vi vill inte att några så kallade falska vänner tränger sig in i konversationen till eventuellt förfång för den. Falska vänner kallar vi ju ord och uttryck som i olika språk är identiska eller snarlika men har skilda betydelser och därför kan förorsaka missförstånd. Kvällens föredrag handlade ju om ballader – och mera ballader skall det f.ö. bli senare i kväll. Om en norrman skulle säga till en svensk som just gett ut en bok om ballader att han inte haft »anledning» att läsa boken, eftersom det varit så mycket »ballade», skulle svensken kanske känna sig lite förnärad. Så mycket har det väl ändå inte skrivits om ballader eller, än värre, var boken verkligen så dålig. Men vad norrmannen ville ha sagt var att han inte haft tillfälle att läsa boken, att det varit så mycket ståhej. Om den som har en dansk bordsgranne får höra att han eller hon har en hundvalp som skall »afrettes», behöver man inte befara det värsta eftersom *afrette* betyder »dressera». Verbet *befara* är för övrigt också en falsk vän som i Norge betyder »trafikera». Att tala om *tillbud* i trafiken är något som inte upprör våra danska och norska vänner eftersom ordet hos dem betyder »erbjudande». Handlade bordskonversationen under förrätten om *væ(d)ske* och *virkning* var det inte handarbete som var ämnet utan frågan gällde i stället säkert vilken verkan vätskan – förmodligen snapsen – kunde tänkas få.

Jag hoppas att maten och drycken skall smaka och att vi får en riktigt trevlig och, i ordets svenska bemärkelse, rolig kväll tillsammans.

Skål!

Akademiens vice preses Fru Skarin Frykman hyllade pristagarna med följande anförande:

Kära pristagare!

Jag vill gratulera både Er och Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur till Era intressanta och viktiga bidrag till Akademiens kunskapsområden. »Svensk folkkultur» kan låta snävt – men jag är säker på att motiveringarna vid utdelningen av priserna har visat att svensk folkkultur är praktiskt taget »all inclusive», för att tala modern svenska. Det betyder inte att allt som skrivs och görs inom området har den höga kvalitet som just Ni har presterat.

All Er forskning och andra verksamheter vidgar våra perspektiv och insikter om den kunskapsmassa som rymms inom rubriken »svensk folkkultur» – en kunskap som vi behöver för att förstå oss själva som kulturella varelser. »Känn Dig själv» är en förutsättning för att se oss själva i vidare samman-

hang, där vi söker kunskap och förståelse av både oss själva och andra. Det gäller i både vetenskapliga och populärvetenskapliga sammanhang. Här kan jag inte låta bli att skjuta in att jag, när jag för femtioett år sedan tog studenten vid Högre allmänna läroverket i Uppsala, nuvarande Katedralskolan, först tänkte brodera »Känn Dig själv» på min abiturientmössa. Litet senare övergav jag den tanken och skrev då i stället på mössan »Panta rei» – »Allt flyter». Det senare kan jag i många situationer fortfarande instämma i.

Själv är jag i dag pensionerad professor i etnologi, särskilt europeisk. Jag avstår från att engagera mig i ett universitetsliv, som jag inte längre kan påverka. Ändå kan jag inte låta bli att ta in information om vad som händer via nätet och andra källor. Ett ord som nu allt oftare återkommer vid mitt nuvarande hemuniversitet, Göteborgs universitet – och då säkert också på andra håll – är »Vision». För mig – liksom för många andra – låter »Vision» inte bara vackert utan också meningsfullt. Det ger associationer till den traditionella universitetsandans fria, kunskapssökande rymder.

Motsatsordet till Vision är Verklighet. En trött kväll knappade jag på svenska Google in »Vision». Det gav 180 000 000 resultat. Motsvarande knapptryckning på »Verklighet» gav »bara» 16 000 000 resultat. I dagens svenska Google-värld är »Vision» alltså tolv gånger mer frekvent än »Verklighet». Säger det något om dagens svenska samhälle? I Googles svenska universitetsvärld var både Vision och Verklighet, var för sig, mest frekventa i Lund. Umeå universitet hamnade näst högst vad gäller »Verklighet» men gav först utslag vad gäller »Vision». Däremot var »Vision och Verklighet» mest frekvent vid Umeå universitet. Sedan kan man hålla på ganska länge och fundera på vad de här variationerna innebär – men det skall jag inte göra.

När vår hedersledamot Herr Ling var rektor vid Göteborgs universitet gav han år 1997 ut en *Vision* i ett litet och vackert format. Där står många kloka tankar, som kan sammanfattas i att *Vision* formulerar vad jag vill kalla en universitetsanda. Jag är särskilt förtjust i slutorden under rubriken »Ett öppet universitet»:

Akademisk utbildning och forskning är inte mål i sig utan medel för att förbättra oss alla som människor och för att göra världen bättre att leva i. Därför utgör den utåtriktade spridningen av kunskaper och insikter, av både svar och nya frågor, vår yttersta uppgift.

Göteborgs universitets *Vision* från 1997 var för mig mycket användbar i undervisningen, inte minst då bland de nya studenterna. Under kommande rektorer skrotades foldern *Vision*. I dag är det *ordet* Vision som blivit högaktuellt. Samtidigt har Vision vid Göteborgs universitet – och säkert också på andra håll – kommit att stå för något väsensskilt jämfört med dokumentet från 1997.

Då – 1997 och tidigare – var det främst universitetsämnena själva som valde inriktningar, prioriteringar och visioner. I dag är det ofta så att en

övergripande, administrativ universitetsnivå ekonomiskt prioriterar olika forskningsinriktningar utifrån givna rubriker med klara uppdrag. Den fria forskarrymdens Vision har, med andra ord, kapats av en övergripande administrativ universitetsnivå. De administrativa nivåerna är mycket kompetenta – inom sina områden – men har av självklara skäl inte kunskaper om och insikter i alla de kunskapsområden de hanterar. Mot den bakgrunden tror jag att i Sverige kommer de olika akademierna, t.ex. Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, att spela en allt viktigare roll för att i en grundläggande universitetsanda värna om forskningens frihet.

Ni pristagare står sammantaget för att universitetens traditionella Vision fortsatt lever i den verklighet, som finns både inom och utanför den akademiska världen. De olika inriktningar på Er forskning och annan verksamhet som Ni tillsammans har presterat, svarar mot en Vision, som syftar till både ett fördjupat »känn-dig-själ» och en utåtriktad spridning av kunskapen om oss själva som kulturella varelser. Vi vill alla gratulera Er varmt till Era framstående insatser.

Pristagarnas skål!

Professor Camilla Wide tackade på pristagarnas vägnar med följande ord:

Herr preses, ärade församling!

Jag har fått äran att tacka Kungl. Gustav Adolfs Akademien å de tjugotre pristagares vägnar som i dag har belönats av Akademien. Det är en stor ära och glädje att få ett pris eller en belöning av detta slag. Priset visar att den forskning vi ägnat oss åt uppskattas och upplevs som viktig. Det är vi glada och stolta över och vi vill rikta ett stor tack till Akademien för detta. Tusen tack alltså!

Att få uppmuntran för den typ av forskning som vi pristagare bedrivit och bedriver, dvs. forskning kring folkkultur i vid bemärkelse, är alldeles särskilt viktigt just nu med tanke på vissa utvecklingstendenser i samhället och i forskarsamfundet självt.

Under de två senaste decennierna har ekonomisk lönsamhet och produktivitet blivit allt viktigare i våra nordiska samhällen. Detta har lett till att så gott som varje område av samhället i dag mäts i termer av lönsamhet och produktivitet. Vissa aspekter av lönsamhet och produktivitet är emellertid lättare att mäta än andra. Det är t.ex. mycket svårt att beräkna vilken roll en publikation spelar för ett forskningsområde eller de grupper i samhället som forskningen har relevans för. Fokus ligger därför i de flesta mätningar och jämförelser på sådant som är kvantitativt mätbart. Vid mätande av lönsamhet och produktivitet av detta slag blir det svårt för många områden inom humaniora att hävda sig eftersom humanistisk forskning ofta är empirisk

och tolkande, något som gör »produktionen» av resultat mer tidskrävande än inom många andra områden. Att bli prisbelönt för sin forskning av Kungl. Gustav Adolfs Akademien är därför inte bara en glädje utan också en viktig uppmuntran i en tid då kravet på snabba och lätt kvantifierbara forskningsresultat blir alltmer påfallande även i våra humanisters vardag.

Att bli belönad för forskning som görs på svenska eller andra nordiska språk är också viktigt i dag. Då vår forskning mäts vid universiteten och vid ansökningar om forskningsanslag poängteras alltmer det internationella perspektivet. Att publicera sig internationellt är givetvis viktigt och något vi ska göra för att föra fram de värdefulla forskningsresultat som vi kommer fram till på hemmaplan i Norden. Men bra forskning kan och ska även publiceras på nordiska språk för en nordisk publik. Forskningen finns inte till bara för forskningens skull; den ska också tjäna och rikta sig till medborgarna i de samhällen i vilken den bedrivs.

Att engelska påverkar mycket mer än själva publikationens språk blir ibland tydligt när man redogör för sina forskningsresultat på engelska och deltar i konferenser med engelska som arbetsspråk. Då man uttrycker sig på engelska befinner man sig på den anglosaxiska forskningens hemmaplan med delvis andra prioriteringar och föreställningar om hur bra forskning ska eller inte ska bedrivas. Inom mitt eget forskningsområde, lingvistik, är den anglosaxiska forskningen inom många delområden t.ex. starkt deduktivt orienterad, vilket skapar förväntningar om en viss typ av forskningsresultat och en viss typ av presentation av forskningsresultat. Detta kan bli ett problem för många forskare som vuxit upp inom en starkt empiriskt baserad forskningstradition inom humaniora i Norden. Men induktivt – eller abduktivt – driven materialbaserad forskning är viktig för att man ska kunna förstå de komplexa kulturella och sociala fenomen som vi forskar i. Att bli prisbelönt när man befinner sig i den mer induktivt och kvalitativt orienterade änden av forskning är sålunda också en stor källa till glädje.

Det är viktigt att vi humanister är stolta över forskning av den typ vi själva bedriver och för fram den i dessa tider, då det finns ett starkt tryck att producera snabba resultat, helst på engelska. De vetenskapliga akademierna och sällskapen i Norden spelar en central roll i detta sammanhang. Akademierna kan stödja och publicera forskning som är viktig på lång sikt, som överlever trender av olika slag. Kungl. Gustav Adolfs Akademien utgör här en mycket central aktör. Inom Akademiens publikationsserier utges en betydande del av den forskning som bedrivs kring folkkultur på svenskt språkområde. Att bli uppmärksammas med ett pris från Akademien är sålunda en stor heder även ur denna synvinkel.

För att den forskning vi nordiska humanister bedriver ska få den uppmärksamhet och synlighet som den förtjänar utgör ett samarbete mellan vetenskapliga akademier och sällskap i Norden ett viktigt moment i framtiden. Ett led i detta sammanhang utgör samarbetet mellan Kungl. Gustav Adolfs Akademien och Svenska litteratursällskapet i Finland. Inom ramen för det

samarbetsavtal som nämnts tidigare i kväll har flera seminarier och arbetsmöten kring enskilda projekt ordnats, och följande gemensamma seminarium om dialektgeografi äger rum om ett par veckor i Helsingfors. Ett viktigt samarbetsprojekt utgör även arbetet på den dialektgeografiska atlas som Herr preses nämnde i sina välkomstord. Jag vill här passa på att tacka Kungl. Gustav Adolfs Akademien för detta samarbete.

Efter dessa reflektioner vill jag å pristagarnas vägnar nu utbringa en skål för Kungl. Gustav Adolfs Akademien och tacka Akademien för dess viktiga arbete.

Skål för Kungl. Gustav Adolfs Akademien och tack för uppmärksamheten!

Akademiens ledamöter

BESKYDDARE

HANS MAJ:T KONUNGEN

HEDERSLEDAMÖTER

Mundebo, Kurt Allan Ingemar, fil. dr, f.d. landshövding, förutv. statsråd, Larsbergsvägen 57, 181 38 Lidingö, f. 15/10 30, inv. 81.

ingemar.mundebo@telia.com

Lundkvist, Sven Edvin, fil. dr, professor, f.d. riksarkivarie, Kungsgatan 7 A, 753 16 Uppsala, f. 6/12 27, inv. 85.

Holmdahl, Svante Martin H:son, med. dr, professor, f.d. universitetsrektor, Döbelnsgatan 26 A, 752 37 Uppsala, f. 10/6 23, inv. 87.

Norén, Brita Lisbeth, Bonäs Box 4744, 792 95 Mora, f. 10/11 22, inv. 87.

Strömholm, Stig Fredrik, jur. o. fil. dr, Dr. jur., professor, f.d. universitetsrektor, Flogstavägen 5 C, 752 73 Uppsala, f. 16/9 31, inv. 87.

gunnila.stromholm@telia.com

Alsén, Hans Olof, fil. dr, f.d. landshövding, Gluntens gränd 1, 753 13 Uppsala, f. 16/8 26, inv. 87.

karin@rejmer.se

Biörnstad, Margareta, fil. dr, f.d. riksantikvarie, Döbelnsgatan 38 A, 113 52 Stockholm, f. 23/5 28, inv. 87.

margareta.biornstad@telia.com

Viires, Ants, dr. phil., professor, Kaubamaja 6–12, EE-0001 Tallinn, Estland, f. 23/12 18, inv. 84.

Widmark, Gunvor (Gun) Margareta, fil. dr, professor, Grönstensvägen 34, 752 41 Uppsala, f. 31/7 20, inv. 75.

Tottie, Thomas John Henry, fil. dr, f.d. överbibliotekarie, Kyrkogårdsgatan 5 A, 753 10 Uppsala, f. 3/7 30, inv. 91.

Halvorsen, Eyvind Fjeld, dr. philos., professor, Skiferlia 23, NO-1352 Kolsås, Norge, f. 4/5 22, inv. 73.

Sköld, Tryggve Mark, fil. dr, professor, Skidspåret 19 D, 903 39 Umeå, f. 2/11 22, inv. 81.

Wikström, Jan-Erik, f.d. landshövding, förutv. statsråd, Flogstavägen 5 B, 752 73 Uppsala, f. 11/9 32, inv. 92.

j.e.wikstrom@telia.com

Norberg, Erik Ragnar, fil. dr, f.d. riksarkivarie, Bruksvägen 26, 165 65 Hässelby, f. 14/12 42, inv. 96.

erik-norberg@telia.com

Ling, Jan Nils, fil. dr, professor, f.d. universitetsrektor, Reutersgatan 4, 413 20 Göteborg, f. 12/4 34, inv. (90) 97.

Haglund, Ann-Cathrine, f.d. landshövding, Odensgatan 15, 753 13 Uppsala, f. 24/8 37, inv. 97.

achaglund@comhem.se

Löfgren, Lars Inge, fil. kand., BA, Doctor of Human Letters, f.d. styresman för Nordiska museet, Sjötullsbacken 27, 115 25 Stockholm, f. 6/9 35, inv. 99.

lars.lofgren@pof.se

Sundqvist, Bo Ulf Robert, fil. dr, professor, f.d. universitetsrektor, Ihres väg 17, 752 63 Uppsala, f. 21/9 41, inv. 99.

Bo.Sundqvist@uadm.uu.se

Mattsson, Brita Christina, fil. kand., styresman för Nordiska museet, Rörstrandsgatan 52, 113 33 Stockholm, f. 9/3 47, inv. 02.

christina.mattsson@nordiskamuseet.se

Björck, Anders Per-Arne, f.d. landshövding, förutv. statsråd, Vanadisvägen 18, 113 46 Stockholm, f. 19/9 44, inv. 03.

Lidman, Erik Tomas, fil. dr, f.d. riksarkivarie, Geijersvägen 11, 184 51 Österskär, f. 30/6 48, inv. 05.

tomas.lidman@gmail.com

Egardt, Peter Arvid Nils, landshövding, Uppsala slott, Ingång B, 752 37 Uppsala, f. 19/9 49, inv. 10.

peter.egardt@lansstyrelsen.se

STÖDJANDE LEDAMÖTER

Lewin, Erik Torbjörn, civilekonom, direktör, Akademiens hedersskattmästare, Östra Ågatan 27, 753 22 Uppsala, f. 20/6 32, inv. 74.

018601485@telia.com

Karlsson, Sven-Harry, byggmästare, Ekholmsnäsavägen 91, 181 41 Lidingö, f. 8/12 31, inv. 77.

Sundblad, Lars Gunnar, civilingenjör, bruksdisponent, Strandgatan 12, 824 42 Hudiksvall, f. 24/7 23, inv. 78.

Wall, Karl Anders, ekon. dr, med. dr, direktör, generalkonsul, Starfors säteri, 744 91 Heby, f. 10/3 31, inv. 81.

anders@wall.se

Ehn, Johan Erik, fil. kand., bankdirektör, Ymervägen 20 A, 182 63 Djurs-holm, f. 7/12 27, inv. 86.

Gustafsson, Reinhold Emil Hjalmar, byggnadsingenjör, byggmästare, Hanebergs säteri, 640 25 Julita, f. 23/12 20, inv. 86.

Lundh, Lars Gunnar Fredrik, jur. kand., civilekonom, bankdirektör, Fyrisgatan 14, 753 15 Uppsala, f. 2/7 33, inv. 87.
gunnar.lundh@privat.utfors.se

Berggren, Bo Erik Gunnar, tekn. dr, bergsingenjör, direktör, Strandvägen 27, 114 56 Stockholm, f. 11/8 36, inv. 87.
bo.berggren@sangs.se

Nordenfalk, Sigfrid Rålbamb Erik *Johan*, friherre, f.d. ambassadör, Fredrikshovsgatan 5, 115 23 Stockholm, f. 24/9 34, inv. 88.

Matsson, Arne Tomas, jur. kand., advokat, Östra Ågatan 29, 753 22 Uppsala, f. 29/4 40, inv. 89.
tomas@advokatmatsson.se

Jerenäs, Hans Inge, grosshandlare, V. Mårtensgatan 1, 223 51 Lund, f. 2/4 38, inv. 97.

Swahn, Jan-Öjvind, fil. dr, professor, Bengtemöllevägen 26 F, 273 50 Brösarp, f. 15/5 25, inv. 97.
Jan-Ojvind.Swahn@kultur.lu.se

Lilliehöök, Lennart Fredrik B:son, agronom, direktör, Thulehemsvägen 51, 224 67 Lund, f. 21/4 24, inv. 00.

Rausing, Finn, direktör, Tetra Pak International AB, 221 86 Lund, f. 1/9 55, inv. 02.

Carlsson, Sten Erik Trygve, fil. dr, bokförläggare, Carlsson Bokförlag, Box 2112, 103 13 Stockholm, f. 27/2 45, inv. 04.
trygve.carlsson@carlssonbokforlag.se

Henriksson, Mats Evert, civilingenjör, Villa Kina, Haga, 169 70 Solna, f. 16/3 43, inv. 04.
mats.e.henriksson@gmail.com

Östborn, Gustav Andreas, intendent, Malma Bergsväg 24, 756 45 Uppsala, f. 4/2 48, inv. 06.
a.ostborn@telia.com

Andersén, Nils Ingemar, redovisningskonsult, Svedänge gård, 740 46 Östervåla, f. 6/12 59, inv. 06.
ingemar.andersen@andersenekonomi.com

Lindell, Gert Erik Gustav, teol. kand., fil. kand., redaktör, Kammakargatan 54 A, 111 60 Stockholm, f. 24/6 50, inv. 08.

Bernadotte af Wisborg, Carl Louis, direktör, Frötuna gård, 755 96 Uppsala, f. 1/6 55, inv. 11.
carl@cbfonder.se

SENIORLEDAMÖTER

Kristjánsson, Jónas, dr. phil., fil. dr, professor, f.d. chef för Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, Oddagata 6, IS-101 Reykjavík, Island, f. 10/4 24, inv. 83.

Fries, Claes Sigurd Elias, fil. dr, professor, Himlastigen 10, 906 41 Umeå, f. 22/4 24, inv. 74.

Göransson, Carl Axel Sölve Ragnvald, fil. dr, docent, Norra Parkvägen 2 B, 756 45 Uppsala, f. 6/5 25, inv. 78.

Huldén, Lars Evert, fil. dr, professor, Sanitörgatan 4 A 15, FI-00300 Helsingfors, Finland, f. 5/2 26, inv. 78.

lars.hulden@welho.com

Bringéus, Nils-Arvid Edvard Alarik, fil. dr, dr. philos., teol. kand., professor, Galjevångsvägen 4, 224 65 Lund, f. 29/3 26, inv. 70.

castor.bringeus@telia.com

Podolák, Ján, DrSc., professor, f.d. universitetsrektor, Podzáhradamié 62, 84102 Bratislava, Slovakien, f. 17/5 26, inv. 89.

Ejskjær, Inger Jensen, dr. phil., professor, Høeghsmindeparken 12¹ t.h., DK-2900 Hellerup, Danmark, f. 20/5 26, inv. 85.

Alinei, Mario, Dottore in Lettere, professor, Casella Postale 102, IT-50029 Tavarnuzze (Firenze), Italien, f. 10/8 26, inv. 86.

Venås, Kjell, dr. philos., professor, Terrassevegen 104, NO-0682 Oslo 6, Norge, f. 30/11 27, inv. 88.

kjell.venaas@online.no

Stoklund, Bjarne, cand. mag., professor, Uglevangen 13, DK-2830 Virum, Danmark, f. 17/1 28, inv. 84.

Olsen, Olaf, dr. phil., professor, f.d. riksantikvarie, Rikkeslyst, Strevelshovedvej 2, Alrø, DK-8300 Odder, Danmark, f. 7/6 28, inv. 84.

olaf.olsen@rikkeslyst.dk

Jonsson, Hans Erling, fil. dr, professor, f.d. ordbokschef, Fästan, Tygelsjö 331, 247 91 Södra Sandby, f. 10/6 28, inv. 86.

Hidemark, Brita Elisabet, fil. dr, docent, Canton 1, 178 93 Drottningholm, f. 16/10 28, inv. 91.

elisabet@hidemark.se

Andersson, Karl Thorsten Gunnar, fil. dr, dr. phil., professor, Grönstensvägen 32, 752 41 Uppsala, f. 23/2 29, inv. 73.

thorsten.andersson@telia.com

Fenton, Alexander, D. Litt., professor, 132 Blackford Avenue, Edinburgh EH9 3HH, Skottland, f. 26/6 29, inv. 77.

alexander.fenton@btinternet.com

Vilkuna, Asko, fil. dr, professor, Kauppakatu 10, FI-40100 Jyväskylä, Finland, f. 17/11 29, inv. 86.

Hofer, Tamás, Dr. phil., f.d. museichef, Szilágyi Erzsébet fasor 17, HU-1026 Budapest, Ungern, f. 29/12 29, inv. 96.

Brückner, Wolfgang Winfried, Dr. phil., professor, Bohlleitenweg 59, DE-97082 Würzburg, Tyskland, f. 14/3 30, inv. 83.

- Rostvik, John Allan*, fil. dr, docent, f.d. arkivchef, Marnäsvägen 13, 790 26 Enviken, f. 22/3 30, inv. (77) 84.
allan.rostvik@telia.com
- Andræ, Carl Göran*, fil. dr, professor, Slöjdgatan 17, 752 38 Uppsala, f. 23/4 30, inv. 80.
wav900u@tninet.se
- Almqvist, Bo Gunnar*, fil. dr, professor, 6 Seafield, Shankill, Co. Dublin 14, Irland, f. 5/5 31, inv. 73.
boalmqvist@eircom.net
- Ek, Sven Birger (Sven B.)*, fil. dr, professor, Welandergatan 19, 416 56 Göteborg, f. 10/6 31, inv. 77.
- Hasselmo, Nils*, fil. dr, professor, f.d. universitetsrektor, 5960 E. Placita Alta Reposa, Tucson, AZ 85750, USA, f. 2/7 31, inv. (80) 89.
nilshasselmo@comcast.net
- Wilson, Sir David M.*, MA, fil. dr, professor, f.d. Director of the British Museum, The Lifeboat House, Castletown, Isle of Man IM9 1LD, Storbritannien, f. 30/10 31, inv. (69) 76.
dmw@mcb.net
- Tarvel, Enn*, dr. scient. hist., professor, Trummi põik 5A-30, EE-0026 Tallinn, Estland, f. 31/7 32, inv. 94.
- Arrhenius, Birgit*, fil. dr, professor, Ringvägen 39 C, 118 63 Stockholm, f. 25/8 32, inv. 95.
birgit.arrhenius@arklab.su.se
- Grandien, Bo Leonard*, fil. dr, professor, Rålambsvägen 10 A, 6 tr., 112 59 Stockholm, f. 21/11 32, inv. 94.
- Storå, Nils*, fil. dr, professor, Vårdbergsgatan 8 C, FI-20700 Åbo 70, Finland, f. 29/5 33, inv. 83.
- Hildebrandt, Reiner Willi*, Dr. phil., professor, Am Zuckerberg 2, DE-35043 Marburg, f. 21/3 33, inv. 99.
- Gräslund, Bo Albert*, fil. dr, professor, Norra Parkvägen 4 B, 756 45 Uppsala, f. 13/12 34, inv. 88.
bo.graslund@arkeologi.uu.se
- Brednich, Rolf Wilhelm*, Dr. phil., professor, Tuckermannweg 6, DE-37085 Göttingen, Tyskland, f. 8/2 35, inv. 85.
- Reinhammar, Maria (Maj)*, fil. dr, docent, f.d. arkivchef, Stackvägen 18, 756 47 Uppsala, f. 17/5 35, inv. (86) 90.
maj.reinhammar@agora.se
- Lönnroth, Lars Christoffer*, fil. dr, professor, Santessonsgatan 15, 412 66 Göteborg, f. 4/6 35, inv. 97.
lars.lonnroth@lit.gu.se
- Düwel, Heino Willi Klaus*, Dr. phil., professor, Am Sölenborn 18, DE-37085 Göttingen, Tyskland, f. 10/12 35, inv. 97.
kduewel@gwdg.de

Elmevik, Bengt Lennart, fil. dr, professor, Vasagatan 1 C, 753 13 Uppsala, f. 2/2 36, inv. 77.

lennart.elmevik@telia.com

Scharfe, Martin Reinhard, Dr. phil., professor, Eulenkopfstrasse 23, DE-34043 Marburg, Tyskland, f. 8/3 36, inv. 97.

Daun, Åke, fil. dr, professor, Folkungagatan 142, 116 30 Stockholm, f. 1/4 36, inv. 85.

ake.daun@ownit.nu

Kjellström, Rolf Evert, fil. dr, docent, Villa Vindhem, Viks fiskeläge 1435, 272 95 Simrishamn, f. 4/6 36, inv. 98.

rolfkjellstrom@spray.se

Nordberg, Bengt Karl Richard, fil. lic., professor, Wallingatan 1, 752 24 Uppsala, f. 8/8 36, inv. 96.

Bengt.Nordberg1@comhem.se

Hultgård, Erik Anders N:son, teol. dr, fil. mag., professor, Gråmesvägen 6, 756 52 Uppsala, f. 23/12 36, inv. 01.

anders.hultgard@relhist.uu.se

Ramsten, Märta Anna Margareta, fil. dr, docent, f.d. arkivchef, Upplands-gatan 44, 5 tr., 113 28 Stockholm, f. 25/12 36, inv. 00.

08-300811@comhem.se

Viereck, Wolfgang Wilhelm, Dr. phil., fil. dr, professor, Obere Dorotheenstrasse 5 A, DE-96049 Bamberg, Tyskland, f. 4/9 37, inv. 95.

wolfgang.viereck@uni-bamberg.de

Klein, Barbro Maria, fil. dr, professor, Fatbursgatan 14 A, 118 54 Stockholm, f. 14/3 38, inv. 00.

Barbro.Klein@Swedishcollegium.se

Korhonen, Kauko Olavi, fil. dr, professor, Kanotvägen 5, 961 51 Boden, f. 8/5 38, inv. 89.

olavi.korhonen123@gmail.com

Tarkiainen, Kari Valtteri, fil. dr, f.d. riksarkivarie, Lai Tänäav 27-3, EE-51005 Tartu, Estland, f. 14/6 38, inv. 97.

kari.tarkiainen@mail.ee

af Klintberg, Bengt Knut Erik, fil. dr, professor, författare, Vendevägen 13, 181 31 Lidingö, f. 25/12 38, inv. 93.

bengt.afklintberg@telia.com

Nes, Oddvar Sigmund, mag. art., professor, Storevardsbrekka 31, NO-5305 Florvåg, Norge, f. 27/12 38, inv. 93.

Peterson, Lena Cecilia, fil. dr, professor, Gråalsvägen 12, 753 50 Uppsala, f. 27/1 39, inv. 94.

lena.peterson@nordiska.uu.se

Kaivola-Bregenhøj, Annikki Irmeli, fil. dr, professor, Puusepänkatu 2 C, FI-04200 Kervo, Finland, f. 1/2 39, inv. 00.

annikki.bregenhøj@elisanet.fi

Ólason, Vésteinn, dr. phil., professor, f.d. chef för Stofnun Árna Magnússon-

nar í íslenskum fræðum, Nýlendugata 43, IS-101 Reykjavík, Island, f. 14/2 39, inv. 99.

vesteinn@hi.is

Hägg, Inga Helena, fil. dr, professor, Barktorp, Box 5416, 782 91 Malung, f. 14/7 39, inv. 99.

barktorp@hotmail.com

Hallberg, Axel Göran, fil. dr, docent, f.d. arkivchef, Krokgränd 20, 241 32 Eslöv, f. 7/10 39, inv. 00.

goran.hallberg@bwm.se

Brohed, Nils Ingmar, teol. dr, professor, Warholms väg 8 A, 224 65 Lund, f. 3/1 40, inv. 97.

brohed@pphome.se

Köstlin, Konrad, Dr. phil., professor, Oberzellergasse 3/13, AT-1030 Wien, Österrike, f. 8/5 40, inv. 96.

Gräslund, Anne-Sofie Elisabeth, fil. dr, professor, Norra Parkvägen 4 B, 756 45 Uppsala, f. 1/6 40, inv. 03.

Anne-Sofie.Graslund@arkeologi.uu.se

Barnes, Michael Patrick, MA, fil. dr, professor, 93 Longland Drive, London N20 8HN, England, f. 28/6 40, inv. (77) 84.

Michael@runes.demon.co.uk

Hellspång, Mats, fil. dr, professor, Grubbensringen 32 B, 112 69 Stockholm, f. 15/10 40, inv. 91.

mats.hellspång@comhem.se

Gustavsson, Anders Karl Gustav, fil. dr, professor, Tegneby-Hogen 140, 473 97 Henån, f. 7/12 40, inv. 87.

anders.gustavsson@ikos.uio.no

Skarin Frykman, Harriet Birgitta, fil. dr, professor, Bögatan 35 B, 412 72 Göteborg, f. 4/1 41, inv. 93.

birgitta.skarin-frykman@ethnology.gu.se

Alver, Bente Gullveig, dr. philos., professor, Lille Øvregate 36 A, NO-5018 Bergen, Norge, f. 26/8 41, inv. 96.

Bente.Alver@ikk.uib.no

Lönnqvist, Bo Hjalmar, fil. dr, professor, Unionsgatan 45 B 30, FI-00170 Helsingfors, Finland, f. 29/9 41, inv. 93.

bohjalmar@gmail.com

Häggman, Solveig Ann-Mari, fil. dr, professor, chef för Finlands svenska folkmusikinstitut i Vasa, Strandgatan 8 B 37, FI-65100 Vasa, Finland, f. 19/9 41, inv. 98.

ann-mari.haggman@folkmusik.fi

Ivars, Siv Ann-Marie, fil. dr, professor, Skepparegatan 35 A 13, FI-00150 Helsingfors, Finland, f. 6/11 41, inv. 01.

ann-marie.ivars@kolumbus.fi

ARBETANDE LEDAMÖTER

Inländska

Österberg, Eva Birgitta, fil. dr, professor, Filippavägen 2 A, 222 41 Lund, f. 25/10 42, inv. 84.

Eva.Osterberg@hist.lu.se

Löfgren, Orvar Sigurd, fil. dr, professor, Linnégatan 12, 224 60 Lund, f. 2/10 43, inv. 89.

Orvar.Lofgren@kultur.lu.se

Jansson, Nils Torkel, fil. dr, professor, Petterslundsgatan 25, 753 28 Uppsala, f. 7/3 47, inv. 92.

torkel.jansson@hist.uu.se

Larsson, Lars-Gunnar, fil. dr, professor, Fyrisvallsgatan 8 B, 752 28 Uppsala, f. 9/12 47, inv. 93.

larsson.larsgunnar@gmail.com

Frykman, Nils Jonas Daniel, fil. dr, professor, S:t Laurentiigatan 12 A, 222 21 Lund, f. 22/10 42, inv. 94.

Jonas.Frykman@kultur.lu.se

Edlund, Lars-Erik Anders, fil. dr, professor, Smedsgatan 2, 903 22 Umeå, f. 16/8 53, inv. 94.

lars-erik.edlund@nord.umu.se

Thelander, Mats Olov Arvid, fil. dr, professor, Oslogatan 64, 752 64 Uppsala, f. 16/9 45, inv. 95.

Mats.Thelander@nordiska.uu.se

Myrdal, Janken Peter, fil. dr, professor, Västerlånggatan 31, 111 29 Stockholm, f. 4/11 49, inv. 95.

Janken.Myrdal@ekon.slu.se

Strandberg, Lars Svante, fil. dr, professor, Damastvägen 2, 757 57 Uppsala, f. 2/8 42, inv. (88) 95.

Svante.Strandberg@nordiska.uu.se

Edström, Karl-Olof (Olle), fil. dr, professor, Möttviksvägen 15, 421 66 Västra Frölunda, f. 31/7 45, inv. 96.

olle.edstrom@musicology.gu.se

Johannesson, Torborg Ida *Lena*, fil. dr, professor, S:t Eriksgatan 85, 113 32 Stockholm, f. 20/2 45, inv. 97.

johannesson.lena@gmail.com

Magnusson, Lars Gösta, fil. dr, professor, Övre Slottsgatan 26 G, 753 12 Uppsala, f. 6/6 52, inv. 97.

Lars.Magnusson@ekhist.uu.se

Bursell, Barbro Julia, fil. dr, docent, f.d. överintendent, Bodarna, Hågeby, 746 94 Bålsta, f. 30/12 42, inv. 98.

barbro.bursell@bodarna.se

Lindegren, Jan Axel, fil. dr, professor, Hugleksgatan 5, 753 34 Uppsala, f. 3/1 49, inv. 98.

Jan.Lindegren@hist.uu.se

- Svedjedal, Erik Johan* Olof, fil. dr, professor, Hedensbergsvägen 27, 752 60 Uppsala, f. 29/6 56, inv. 98.
Johan.Svedjedal@littvet.uu.se
- Genrup, Kurt* Lennart, fil. dr, professor, Stöcksjö Åsarväg 36, 905 80 Umeå, f. 8/5 44, inv. 99.
kurt.genrup@kultmed.umu.se
- Brink, Arthur Stefan*, fil. dr, professor, Sysslomansgatan 40 B, 752 27 Uppsala, f. 26/7 52, inv. (95) 01.
s.brink@abdn.ac.uk
- Williams, Henrik* Bruun, fil. dr, professor, Övre Slottsgatan 14 C, 753 10 Uppsala, f. 16/10 58, inv. 02.
Henrik.Williams@nordiska.uu.se
- Svensson, Ulla Birgitta*, fil. dr, professor, Linnégatan 31, 2 tr., 114 47 Stockholm, f. 17/12 48, inv. 02.
birgitta.svensson@nordiskamuseet.se
- Fridell, Björn Staffan* Folke, fil. dr, professor, Solstrålevägen 105, 743 35 Storvreta, f. 11/4 52, inv. (03) 05.
Staffan.Fridell@Nordiska.uu.se
- Palmenfelt, Ulf* Alrik, fil. dr, professor, Östra Sömmerskestigen 12, 621 53 Visby, f. 6/6 47, inv. (03) 05.
Ulf.Palmenfelt@hgo.se
- Arvastson, Stig Gösta*, fil. dr, professor, Timmermansgatan 20 C, 753 33 Uppsala, f. 16/5 43, inv. (03) 05.
gosta.arvastson@etnologi.uu.se
- Ternhag, Nils Gunnar*, fil. dr, professor, Norra Mariegatan 1 B, 791 72 Falun, f. 31/10 48, inv. 05.
gte@du.se
- Lindkvist, Nils Thomas*, fil. dr, professor, Svängrumsgatan 36, 421 35 Västra Frölunda, f. 16/4 49, inv. 06.
thomas.lindkvist@history.gu.se
- Huss, Leena* Marjatta, fil. dr, docent, Källarbäcksvägen 13, 757 52 Uppsala, f. 27/9 48, inv. 06.
leena.huss@multietn.uu.se
- Åkesson, Lynn* Irene Christine Alm, fil. dr, professor, Trollebergsvägen 38 A, 227 31 Lund, f. 24/6 51, inv. 06.
Lynn.Akesson@kultur.lu.se
- Widgren, Mats* Olof, fil. dr, professor, Fisknätsgatan 4, 133 43 Saltsjöbaden, f. 5/4 48, inv. 07.
mats.widgren@humangeo.su.se
- Nilsson, Torsten Bertil* Kristoffer, teol. dr, fil. kand., professor, Sunnanväg 14 H, 6 tr., 222 26 Lund, f. 30/3 51, inv. 07.
bertil.nilsson@rel.gu.se

Andrén, Anders, fil. dr, professor, Bergsgatan 57, 112 31 Stockholm, f. 7/5 52, inv. 08.

anders.andren@ark.su.se

Lindmark, Per Daniel, fil. dr, professor, Brednoret 77, 917 97 Bygdeå, f. 28/2 60, inv. 08.

daniel.lindmark@historia.umu.se

Beach, Hubert Schenck (Hugh), Ph.D., professor, Herman Ygbergs väg 13, 167 61 Bromma, f. 7/6 49, inv. 08.

Hugh.Beach@antro.uu.se

Fjellström, Christina Maria, fil. dr, professor, Kungsängsgatan 57 J, 753 17 Uppsala, f. 22/1 53, inv. 09.

Christina.Fjellstrom@IKV.uu.se

Nyström, Lars Birger Staffan, fil. dr, professor, Docentbacken 5, 114 18 Stockholm, f. 11/12 52, inv. 09.

staffan.nystrom@nordiska.uu.se

Jackson, Peter Gustaf, fil. dr, professor, Roslagsgatan 40 D, 113 55 Stockholm, f. 25/3 71, inv. 10.

peter.jackson@rel.su.se

Nyman, Ingrid Eva Elisabet, fil. dr, docent, Brunnshusgatan 9 B, 871 32 Härnösand, f. 27/11 49, inv. 10.

eva.nyman@miun.se

Flygare, Barbro Iréne, fil. dr, docent, forskningschef, Torstuna Grinda, 749 72 Fjärdhundra, f. 17/11 50, inv. 10.

irene.flygare@upplandsmuseet.se

Williams, Anna Lena, fil. dr, professor, Övre Slottsgatan 14 C, 753 10 Uppsala, f. 9/11 57, inv. 10.

anna.williams@littvet.uu.se

Jönsson, Lars-Eric, fil. dr, professor, Vikensgatan 8, 263 32 Höganäs, f. 2/5 61, inv. 11.

lars-eric.jonsson@kultur.lu.se

Kaliff, Anders Olof Lennart, fil. dr, professor, Karlsrogatan 87 A, 752 39 Uppsala, f. 31/3 63, inv. 11.

anders.kaliff@arkeologi.uu.se

Utländska

Dillmann, François-Xavier, Docteur d'État ès Lettres, fil. dr, professor, 35 bis, rue du Maréchal-Gallieni, FR-78000 Versailles, Frankrike, f. 27/11 49, inv. 92.

francois-xavier.dillmann@ephe.sorbonne.fr

Joensen, Jóan Pauli, dr. phil., fil. dr, professor, f.d. universitetsrektor, Gæsugeta 18, FO-100 Tórshavn, Färöarna, f. 30/4 45, inv. 94.

jopajo@setur.fo

Wolf-Knuts, Gisela Ulrika Christina, fil. dr, professor, Universitetsgatan 6 A 10, FI-20100 Åbo, Finland, f. 6/12 47, inv. (92) 96.

uwolf@abo.fi

Glauser, Jürg, Dr. phil., professor, Herrenbergstrasse 5, CH-8006 Zürich, Schweiz, f. 7/12 51, inv. 99.

jglauser@ds.uzh.ch

Valk, Ülo, dr. phil., professor, Kalevi 109B-2, EE-50104 Tartu, Estland, f. 25/8 62, inv. 99.

ulo.valk@ut.ee

Mitchell, Stephen Arthur, Ph.D., professor, 44 Oak Hill Road, Harvard, Massachusetts 01451, USA, f. 22/4 51, inv. 00.

samitch@fas.harvard.edu

Åström, Anna-Maria, fil. dr, professor, Ursinsgatan 13 C 57, FI-20100 Åbo, Finland, f. 15/9 51, inv. 00.

amastrom@abo.fi

Clunies Ross, Margaret Beryl, MA, fil. dr, professor, P.O. Box 4, Camperdown Business Centre, New South Wales 1450, Australien, f. 24/4 42, inv. 01.

margaret.cluniesross@sydney.edu.au

Mohrmann, Ruth-Elisabeth, Dr. phil., professor, Entrup 2, DE-48341 Altenberge, Tyskland, f. 20/12 45, inv. 01.

ruth.mohrmann@uni-muenster.de

Lysaght, Patricia, Ph.D., professor, 37 Brook Court, Monkstown, Co. Dublin, Irland, f. 6/3 48, inv. 01.

patricia.lysaght@ucd.ie

Bugge Amundsen, Arne, dr. philos., professor, Asbjørnsens vei 4, NO-1605 Fredrikstad, Norge, f. 13/8 55, inv. 02.

a.b.amundsen@ikos.uio.no

Trudgill, Peter John, MA, Ph.D., professor, 32 Bathurst Road, Norwich NR2 2PP, England, f. 7/11 43, inv. 03.

peter.trudgill@unifr.ch

Christiansen, Palle Ove, dr. phil., seniorforsker vid Dansk Folkemindesamling, Det Kongelige Bibliotek, Svinget 18¹ t.h., DK-2300 København S, Danmark, f. 3/9 46, inv. 03.

poch@kb.dk

Greule, Albrecht Johannes, Dr. phil., professor, Hangstrasse 30, DE-93173 Wenzenbach, Tyskland, f. 13/4 42, inv. 05.

albrecht.claudia.greule@freenet.de

Gunnell, Terry Adrian, Ph.D., professor, Rekagrandi 1, IS-107 Reykjavík, Island, f. 7/7 55, inv. 05.

terry@hi.is

Jørgensen, Bent Peter, dr. phil., professor, Tagensvej 15, DK-2200 København N, Danmark, f. 12/3 44, inv. 06.

berge@hum.ku.dk

- Rydving, Lars Olof Håkan*, teol. dr, professor, Sanddalsringen 224, NO-5225 Nesttun, Norge, f. 9/5 53, inv. 06.
hakan.rydving@ahkr.uib.no
- Jesch, Judith*, Ph.D., professor, 5 Clumber Crescent North, Nottingham NG7 1EY, England, f. 26/3 54, inv. 07.
Judith.Jesch@nottingham.ac.uk
- Hasan-Rokem, Galit*, Ph.D., professor, Department of Hebrew Literature and Jewish and Comparative Folklore Program, Hebrew University of Jerusalem, Mt. Scopus, Jerusalem 91905, Israel, f. 29/8 45, inv. 07.
hasanrokem@gmail.com
- Jahr, Ernst Håkon*, dr. philos., professor, Gimlekollen 3, NO-4633 Kristiansand S, Norge, f. 4/3 48, inv. 07.
ernsthakon.jahr@uia.no
- Price, Neil Stuppel*, fil. dr, professor, Department of archaeology, University of Aberdeen, St. Mary's, Elphinstone Road, Aberdeen AB24 3UF, Skottland, f. 13/9 65, inv. 08.
neil.price@abdn.ac.uk
- Eriksen, Anne*, dr. phil., professor, Fossveien 1, NO-1925 Blaker, Norge, f. 17/7 58, inv. 08.
anne.eriksen@ikos.uio.no
- Balzamo, Elena*, fil. dr, 23, rue Alexandre Ribot, FR-28000 Chartres, Frankrike, f. 11/8 56, inv. (06) 09.
elena.balzamo@free.fr
- Haugen, Odd Einar*, dr. philos., professor, Claus Frimannsgate 8, NO-5011 Bergen, Norge, f. 1/5 54, inv. 09.
odd.haugen@lle.uib.no
- Schjød, Jens Peter*, dr. phil., professor, Vestergårdsvangen 115, DK-8620 Viby J, Danmark, f. 24/3 52, inv. 09.
jps@teo.au.dk
- Raudvere, Helena Catharina*, fil. dr, professor, Magnus Stenbocksgatan 5, 222 24 Lund, f. 17/7 60, inv. 10.
raudvere@hum.ku.dk

KORRESPONDERANDE LEDAMÖTER

- Sanderson, Stewart*, MA, f.d. Director of the Institute of Dialect and Folk Life Studies, University of Leeds, Mertoun Cottage, High Street, Yetholm, Kelso TD5 8RG, England, f. 23/11 24, inv. 67.
- Nyman, Åsa Margareta*, fil. dr, f.d. 1:e arkivarie, Karin Hansdotters väg 2, 193 31 Sigtuna, f. 4/6 21, inv. 76.
- Lindow, John*, Ph.D., professor, Department of Scandinavian, Winelle Hall, University of California, Berkeley CA 94720-2690, Calif., USA, f. 23/7 46, inv. 77.
lindow@berkeley.edu

- Zachrisson, Karl Sune* Ragnar, fil. lic., f.d. styresman för Nordiska museet, Klosterledsgatan 6, 592 32 Vadstena, f. 28/1 32, inv. 80.
sune.zachrisson@telia.com
- Whitaker, Ian*, dr. philos., professor, 97-2533, 152 St., Surrey, British Columbia V4P 1N4, Canada, f. 4/7 28, inv. 81.
- Steingrímsson, Sigurgeir*, cand. mag., redaktör vid Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, Brekkustígur 3, IS-101 Reykjavík, Island, f. 2/10 43, inv. 82.
sigurgst@hi.is
- Poulsen, Jóhan Hendrik W.*, mag. art., professor, FO-175 Kirkjubøur, Färöarna, f. 20/6 34, inv. 83.
- Hofrén, Erik Johan*, fil. lic., professor, f.d. direktör för Stiftelsen Arbetets museum, Herserudsvägen 6, 181 34 Lidingö, f. 10/4 36, inv. 83.
- Nordenson, Eva Vilhelmina*, f. Cederblad, fil. dr, f.d. direktör för Stiftelsen Skansen, Furusundsgatan 5, 115 37 Stockholm, f. 7/12 25, inv. 83.
- Markey, Thomas Lloyd*, fil. dr, professor, 2466 North Camino Valle Verde, Tucson, AZ 85715-3405, USA, f. 29/5 40, inv. 84.
tom.markey@comcast.net
- Petersen, Robert Karl Frederik*, professor, Mageløs 9 B^{III} t.h., DK-5000 Odense C, Danmark, f. 18/4 28, inv. 85.
robert.p@moriaty.dk
- Gustavson, Helmer Olov*, fil. kand., f.d. avdelningsdirektör, Skestavägen 43, 163 51 Spånga, f. 23/3 38, inv. 86.
margareta.gustavson@comhem.se
- Strid, Jan Paul*, fil. dr, professor, Hargs Västergård, Björklunden, 590 48 Vikingstad, f. 15/7 47, inv. 86.
jan.paul.strid@liu.se
- Fisher, Brian Peter*, MA, M.Phil., 3 Luckett's Close, Histon, Cambridge CB4 4HG, England, f. 28/4 34, inv. 87.
pandwfisher@tiscali.co.uk
- Kan, Aleksander*, fil. dr, professor, Gästrikegatan 10, 1 tr., 113 62 Stockholm, f. 31/10 25, inv. 88.
Aleksander.Kan@hist.uu.se
- Schietzel, Kurt*, Dr. phil., professor, Direktor des Archäologischen Landesmuseums und des Wikinger Museum Haithabu der Christian-Albrechts-Universität, Schloss Gottorf, DE-24837 Schleswig, Tyskland, f. 25/9 33, inv. 88.
- Stoklund, Marie Ingerslev*, cand. mag., f.d. museumsinspektör, Uglevangen 13, DK-2830 Virum, Danmark, f. 11/8 34, inv. 88.
Marie.Stoklund@natmus.dk
- Vensild, Henrik*, mag. art., museumsdirektör, Storegade 29, DK-3700 Rønne, Danmark, f. 5/4 42, inv. 88.
h.vensild@mail.dk

- Ivarsdotter, Backa Anna* Hilma Svea, fil. dr, professor, Grönstensvägen 12, 752 41 Uppsala, f. 2/3 38, inv. 90.
anna.ivalsdotter@musik.uu.se
- Melnikova, Elena*, dr. phil., professor, Profsojuznaja ul. 75-1-40, 117342 Moskva, Ryssland, f. 25/11 41, inv. 90.
melnikova_2002@mail.ru
- Person, Per Bengt-Arne*, fil. lic., f.d. länsmuseumschef, Engelbrektsgatan 3, 432 41 Varberg, f. 30/3 27, inv. 90.
- Lamb, Raymond George*, Ph.D., No 4 Janet Street, Thurso KW14 7AR, Caithness, Skottland, f. 9/1 48, inv. 91.
- Estham, Hjordis Inger* Katarina, teol. dr, fil. lic., f.d. avdelningsdirektör, Torsgatan 2, 753 15 Uppsala, f. 9/6 28, inv. 92.
- Häkli, Esko* Antero, teol. dr, fil. lic., professor, f.d. överbibliotekarie, Mechelingatan 13 B 24, FI-00100 Helsingfors, Finland, f. 30/11 36, inv. 92.
esko.hakli@helsinki.fi
- Lindquist, Sven-Olof*, fil. dr, docent, f.d. landsantikvarie, Sankt Hansgatan 1 C, 621 57 Visby, f. 3/3 33, inv. 93.
svenolof.lindquist@gmail.com
- Rydh, Stig Erik* Ingvar, fil. kand., f.d. landsantikvarie, Sysslomansgatan 17 A, 753 14 Uppsala, f. 25/3 37, inv. 93.
stig.rydh@comhem.se
- Brylla, Eva* Margareta, fil. dr, docent, f.d. forskningschef, Rotfruktsgatan 7, 754 49 Uppsala, f. 1/3 44, inv. 94.
eva.brylla@telia.com
- Melefors, Nils Evert* Fredrik, fil. dr, docent, f.d. ordbokschef, Odensgatan 18, 753 13 Uppsala, f. 19/4 33, inv. 94.
evert.melefors@nordiska.uu.se
- Nyström, Bo Gunnar*, fil. lic., f.d. forskningschef, Bertilsvägen 22 A, 752 60 Uppsala, f. 7/7 39, inv. 94.
- Nilsson, Jan*, fil. dr, docent, f.d. arkivchef, Skomakarevägen 13, 434 40 Kungsbacka, f. 2/12 32, inv. 95.
jan.stenar.nilsson@telia.com
- Tornehed, Stig* Lennart, fil. dr, redaktör, Stamvägen 15, 352 53 Växjö, f. 8/4 24, inv. 95.
- Ambjörnsson, Ronny*, fil. dr, professor, Näset 117, 922 66 Tavelstj, f. 21/3 36, inv. 98.
- Jobs-Björklöf, Kersti*, fil. kand., f.d. kulturintendent, Tibble Sundsgattu 3, 793 36 Leksand, f. 8/11 37, inv. 98.
kersti.jobs.bjorklof@telia.com
- Mackay, Margaret A.*, Ph.D., Director of School of Scottish Studies, University of Edinburgh, 41 St. Vincent Crescent, Glasgow G3 8NG, Skottland, f. 7/8 45, inv. 98.
Margaret.A.Mackay@ed.ac.uk

Dahllöf, Tordis Karin, fil. lic., Östra Ågatan 17, 753 22 Uppsala, f. 1/3 28, inv. 99.

Quinn, Judy Elisabeth, Ph.D., senior lecturer, Newnham College, Cambridge CB3 9DF, England, f. 20/1 57, inv. 99.
jeq20@cam.ac.uk

Runblom, Harald, fil. dr, professor, f.d. föreståndare för Centrum för multietnisk forskning, Uppsala universitet, Hesselmans väg 26, 752 63 Uppsala, f. 20/11 39, inv. 99.

Åhlén, Marit Marianne, fil. dr, akademiintendent, Vasagatan 1 C, 753 13 Uppsala, f. 14/3 51, inv. 00.
marit.ahlen@telia.com

Nyström, Bengt Georg Tage, fil. dr, f.d. museichef, Upplandsgatan 74, 113 44 Stockholm, f. 3/10 37, inv. 01.
bgt.nystrom@telia.com

Brück, Ulla Dorrit Louise, fil. kand., universitetslektor, Sandhamnsgatan 42, 115 28 Stockholm, f. 20/2 42, inv. 02.

Lövkrona, Inger Sylvia Astrid, fil. dr, professor, Kullabergsvägen 11 A, 260 42 Mölle, f. 15/11 43, inv. 03.
Inger.Lovkrona@kultur.lu.se

Liby, Sven Håkan, fil. kand., landsantikvarie, Läby Österby 114, 755 92 Uppsala, f. 10/2 50, inv. 05.
hakan.liby@upplandsmuseet.se

Svanberg, Stig Ingvar Christian, fil. lic., forskare, Våktargatan 58 B, 754 22 Uppsala, f. 28/6 53, inv. 05.
ingvar.svanberg@ucrs.uu.se

Björklöf, Sune Osvald, fil. dr, Tibble Sundsgattu 3, 793 36 Leksand, f. 26/4 35, inv. 05.
sune.bjorklof@telia.com

Harris, Joseph Clarence, Ph.D., professor, Dep. of English, Barker Center, 12 Quincy St., Harvard University, Cambridge, MA 02138, USA, f. 18/9 40, inv. 06.
harris@fas.harvard.edu

Schön, Ebbe Verner, fil. dr, docent, Helgalunden 13, 118 58 Stockholm, f. 13/12 29, inv. 06.

Larsson, Gösta Mats Olof (*Mats G.*), fil. dr, docent, Bräcksta Guckedal, 743 93 Vattholma, f. 23/6 46, inv. 07.
m.g.larsson@telia.com

Tellenbach, Birgit Margareta, fil. kand., Södra Västkustvägen 73, 237 36 Bjärred, f. 3/7 41, inv. 08.
margareta.tellenbach@gmail.com

Hagberg, Johnny Stig-Sune, teol. kand., kyrkoherde, prost h.c., Prästgården, 531 94 Järpås, f. 10/8 52, inv. 09.
jarpas.pastorat@svenskakyrkan.se

Eklund, Gerd Birgit, fil. dr, docent, Billvägen 19, 756 48 Uppsala, f. 23/10 42, inv. 10.

gerd.eklund@telia.com

Nordström, Britta Annika, fil. dr, arkivchef, Halsbäck 44, 471 91 Klövedal, f. 10/11 54, inv. 10.

annika.nordstrom@sofi.se

Wahlberg, Mats Sten-Erik, fil. dr, docent, forskningschef, Sturegatan 19 A, 752 23 Uppsala, f. 25/5 48, inv. 10.

mats.wahlberg@sofi.se

Ronström, Owe Krister, fil. dr, professor, St. Olofs gränd 2, 621 55 Visby, f. 10/10 53, inv. 11.

owe@hgo.se

Tollin, Clas Magnus, fil. dr, docent, Kindstugatan 6, 111 31 Stockholm, f. 2/2 45, inv. 11.

clas.tollin@slu.se

AKADEMIENS SKRIFTER

A. Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi

1. *Ivar Modéer*: Småländska skärgårdsnamn.
2. *Inger M. Boberg*: Sagnet om den store Pans død.
3. *G. Granberg*: Skogsrået i yngre nordisk folktradition.
4. *Gertrud Areskog*: Östra Småländs folkmål.
5. *B. Ohlsson*: Blekingekusten mellan Mörrums- och Ronnebyån.
6. *Johan Götling* (och *Samuel Landtmanson*): Västergötlands folkmål. 1–4.
7. *Lennart Björkquist*: Jämtlands folkliga kvinnodräkter.
8. *Sven Rothman*: Östgötska folkminnen.
9. *Erik Brevner*: Sydöstra Närke sjönamn.
10. *Verner Ekenvall*: De svenska ortnamnen på hester.
11. *Lars Levander* och *Ella Odstedt*: Övre Dalarnes bondekultur. 1–4.
12. *Helmer Olsson*: Folkliv och folkdikt i Vättle härad under 1800-talet.
13. *Folke Hedblom*: De svenska ortnamnen på säter.
14. *Lars Forner*: De svenska spannmålsmått.
15. *Johan J. Törners »Samling af Widskeppelser»*. Med inledning och anmärkningar utg. av K. Rob. V. Wikman.
16. *Carl Ivar Ståhle*: Studier över de svenska ortnamnen på -inge.
17. *Bengt Holmberg*: Tomt och toft som appellativ och ortnamnselement.
18. *Oskar Looits*: Grundzüge des estnischen Volksglaubens. 1–3.
19. *Daniel Harbe*: Folkminnen från Edsbergs härad. 1–2.
20. *Harry Ståhl*: Kvill och tyll. En studie över några i svenska ortnamn ingående ord med betydelsen 'ämöte', 'ägren' o. dyl.
21. *Lars Hellberg*: Inbyggarnamn på -karlar i svenska ortnamn. 1.
22. *Per Wieselgren*: Ortnamn och bebyggelse i Estlands forna och hittillsvarande svenskbygder. Ostharrien med Nargö.
23. *Einar Törnqvist*: Substantivböjningen i Östergötlands folkmål. 1–2.
24. *Valter Jansson*: Nordiska vin-namn. En ortnamnstyp och dess historia.
25. *Nils Tiber*: Ståndssamhället [i Svensk-Estland].
26. *Gunnar Linde*: Studier över de svenska sta-namnen.
27. *Gideon Danell*: Ordbok över Nucköområdet.
28. *Andrus Saareste*: Petit atlas des parlers estoniens.
29. *Sigurd Fries*: Studier över nordiska trädnamn.
30. *Nils von Hofsten*: Eddadikternas djur och växter.
31. *Aleksander Loit* och *Nils Tiber*: Gammalsvenskbydokument.
32. *Lars Alfvegren*: r-genitiv och are-komposition.
33. *Gösta Franzén*: Runö ortnamn.
34. *Nils von Hofsten*: Segerlöken, *Allium victoralis*, i folktro och folkmedicin.
35. *Nils Tiber*: Runöbondens ägor.
36. *Nils von Hofsten*: Pors och andra humleersättningar och ölkryddor i äldre tider.
37. Sockenbeskrivningar från Hälsingland 1790–1791. Med efterskrift och register utg. av Nils-Arvid Bringéus.
38. *Nils Tiber*: Estlandssvenska språkdrag.
39. *Elis Åström*: Folktro och folkliv i Östergötland.
40. *Olof Gjerdmann* och *Erik Ljungberg*: The Language of the Swedish Coppersmith Gipsy Johan Dimitri Taikon. Grammar, Texts, Vocabulary and English Word-Index. 1963.
41. *Per Wieselgren*: Ormsö ortnamn och bebyggelsehistoria. 1962.
42. *Gösta Franzén*: Laxdælabygdens ortnamn. 1964.
43. *Jöran Sahlgren*: Valda ortnamnsstudier. 1964.
44. *Allan Rostvik*: Har och harg. 1967.
45. *Karl Axel Holmberg*: De svenska tuna-namnen. 1969.
46. *Kustaa Vilkkuna*: Kainuu – Kvänland, ett finsk-norsk-svenskt problem. 1969.

47. *Fridolf Isberg*: Supplement till G. Danells Ordbok över Nucköområdet. 1–2. 1970–1971.
48. *Dag Strömbäck*: Folklore och filologi. Valda uppsatser utgivna av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 13.8 1970.
49. *Claes Åneman*: Om utvecklingen av gammalt kort *i* i ord av typen *vidja* i nordiska språk. 1–2. 1970.
50. *Gustav Ränk*: Die älteren baltischen Herrenhöfe in Estland. 1971.
51. *Nils Tiber*: Estlandssvenska husdjursnamn. 1972.
52. *Sven Söderström*: Om kvantitetsutvecklingen i norrländska folkmål. Gammal kort stavelse i Kalix- och Pitemålen och målen i Nordmalings och Ragunda socknar. 1972.
53. *Maj Reinhammar*: Om dativ i svenska och norska dialekter. 1. Dativ vid verb. 1973.
54. *Vidar Reinhammar*: Pronomenstudier. 1975.
55. *Roger Johansson*: Svensk rommani. 1977.
56. *Evert Melefors*: Byngen, Smissen och Listar. Inbyggarbeteckningar och husbonde-namn på Gotland. 1. Typologi och ordbildning. 1983.
57. *Stefan Brink*: Sockenbildning och sockennamn. Studier i äldre territoriell indelning i Norden. 1990.
58. *Lena Moberg*: Lågtyskt och svenskt i Stockholms medeltida tänkeböcker. 1989.
59. *Bengt Odenstedt*: On the Origin and Early History of the Runic Script. Typology and Graphic Variation in the Older *Futhark*. 1990.
60. *Staffan Fridell*: Ortnamn på -ryd i Småland. 1992.
61. Isländsk folkdiktning. Med inledning och kommentar av Hallfreður Örn Eiríksson. 1992.
62. *John Insley*: Scandinavian Personal Names in Norfolk. A Survey Based on Medieval Records and Place-Names. 1994.
63. Estlands svenskar och svenskbygd. Bibliografi sammanställd av Stig Appelgren. 1997.
64. *Halvar Nilsson*: De värmländska medeltidsbrev. Register med kommentarer. 1997.
65. *Gun Widmark*: Stora vokaldansen. Om kvantitativa och kvalitativa förändringar i fornsvenskans vokalsystem. 1998.
66. *Sven B. Ek*: Polletik eller det föråldrade samhällets slingerbukter. 1998.
67. *Eberhard Löfvendahl*: Post- och järnvägsstationers namn i Götaland 1860–1940. Namngivning i spänningsfältet mellan allmänna och enskilda intressen. 1998.
68. *Annika Karlholm*: Folkligt bildspråk. En studie över djurbenämningar i metaforisk användning i svenska dialekter. 2000.
69. *Katharina Leibring*: *Sommargås* och *Stjärnberg*. Studier i svenska nötkreatursnamn. 2000.
70. *Eva Nyman*: Nordiska ortnamn på -und. 2000.
71. Food from Nature. Attitudes, Strategies and Culinary Practices. Proceedings of the 12th Conference of the International Commission for Ethnological Food Research, Umeå and Frostviken, 8–14 June, 1998. Ed. by Patricia Lysaght. 2000.
72. *Dag Strömbäck*: Sejd och andra studier i nordisk själsuppfattning. Med bidrag av Bo Almqvist, Hans Mebius och Gertrud Gidlund. 2000.
73. Prosten Carl Nyréns Afhandling om Östgöthiska dialecten. Utgiven med inledning och kommentarer av Maj Reinhammar. 2000.
74. Etnologin inför 2000-talet. Föredrag och artiklar med anledning av uppsalaetnologins 50-årsjubileum den 8 juni 1998. Red.: Gösta Arvastson, Birgitta Meurling & Per Peterson. 2000.
75. *Gösta Holm*: Uppväxtmiljö och språk. Agneta Horns språk i dialektgeografisk belysning. Ett bidrag till textlokaliseringens metodik. 2000.
76. *Gun Widmark*: Det språk som blev vårt. Ursprung och utveckling i svenskan. Urtid – Runtid – Riddartid. 2001. (Nytryck 2004.)
77. *Per Vikstrand*: Gudarnas platser. Förkristna sakrala ortnamn i Mälardalskapen. 2001.

78. Sigfrid Svensson som folklivsforskare. En minnesskrift i anledning av hundraårsdagen av hans födelse den 1 juni 1901 under redaktion av Nils-Arvid Bringéus. 2001.
79. *Ulla-Britt Kotsinas*: Lever Ekenssnacket? Om äldre och nyare Stockholms slang. 2001.
80. En 1700-talsordlista från Piteå. Utgiven med inledning och kommentarer av Maj Reinhammar. 2002.
81. *Lennart Larsson*: Varifrån kom svenskan? Om den svenska vokabulären i en fyr-språkig ordbok utgiven i Riga 1705. 2003.
82. *Mats Rydén*: Botaniska strövtåg. Svenska och engelska. 2003.
83. *Carl Göran Andræ*: Sverige och den stora flykten från Estland 1943–1944. 2004.
84. *Ella Odstedt*: Norrländsk folktradition. Uppteckningar i urval och med kommentarer av Bengt af Klintberg. 2004.
85. Sockenbeskrivningar från Gästrikland 1790–1791. Utg. av Nils-Arvid Bringéus. 2004.
86. *Anna Westerberg*: Norsjömålet under 150 år. 2004.
87. Språkhistoria och flerspråkighet. Föredragen vid ett internationellt symposium i Uppsala 17–19 januari 2003. Utg. av Lennart Elmevik. 2004.
88. Suffixbildungen in alten Ortsnamen. Akten eines internationalen Symposiums in Uppsala 14.–16. Mai 2004. Hrsg. von Thorsten Andersson und Eva Nyman. 2004.
89. *Maj Reinhammar*: Ord för begreppet 'hos' i äldre svenska och svenska dialekter. 2005.
90. ”Slipp tradisjonene fri – de er våre!” Red. av Bente Alver och Ann Helene Bolstad Skjelbred. 2005.
91. *Andreas Nordberg*: Jul, disting och förkyrklig tideräkning. Kalendrar och kalendrisk riter i det förkristna Norden. 2006.
92. *François-Xavier Dillmann*: Les magiciens dans l’Islande ancienne. Études sur la représentation de la magie islandaise et de ses agents dans les sources littéraires norroises. 2006.
93. Festmåltid och vardagsmat. Föredrag vid ett symposium till Anders Salomonssons minne 3–4 juni 2005. Redigerad av Mats Hellspong. 2006.
94. *Nils-Arvid Bringéus*: Carl Wilhelm von Sydow som folklorist. 2006.
95. *Staffan Fridell*: Ortnamn i stilistisk variation. 2006.
96. *Kristina Neumüller*: *Vattensjön och Vattenån*. Samband mellan sjönamn och ånamn i Medelpad. 2007.
97. Nya perspektiv inom nordisk språkhistoria. Föredrag hållna vid ett symposium i Uppsala 20–22 januari 2006. Utgivna av Lennart Elmevik. 2007.
98. Masks and Mummung in the Nordic Area. Ed. by Terry Gunnell. 2007.
99. *Stefan Mähl*: *geven vnde screven tho deme holme*. Variablenlinguistische Untersuchungen zur mittelniederdeutschen Schreibsprache in Stockholm. 2008.
100. Carl Renmarck: Plurima Lingvæ Gothicæ Rudera. Utgiven med inledning och kommentarer av Maj Reinhammar. 2008.
101. *Karin Wilson*: Markusevangeliet i Lars Rangius samiska översättning från 1713. 2008.
102. Tingsprotokoll från Svärdsjö socken åren 1545–1619. Utgivna av Allan Rostvik. 2008.
103. *Nils-Arvid Bringéus*: Åke Campbell som etnolog. 2008.
104. Kartan i forskningens tjänst. Föredragen vid ett symposium i Uppsala 23–25 november 2006. Utgivna av Lars-Erik Edlund, Anne-Sofie Gräslund och Birgitta Svensson. 2008.
105. Samlade visor. Perspektiv på handskrivna visböcker. Föredrag vid ett symposium på Svenskt visarkiv 6–7 februari 2008. Utgivna av Gunnar Ternhag. 2008.
106. Folkkultur i fokus. Tretton jubileumsföreläsningar. Redaktör: Maj Reinhammar. 2009.
107. Döden speglad i aktuell kulturforskning. Symposieföredrag utgivna av Anders Gustavsson. 2009.

108. Thet Gothlendska Tungomålet. Språkkapitlet i Lars Neogards *Gautau-minning* (1732). Utgivet med inledning och kommentar av Lars Wollin. 2009.
109. Svenska etnologer och folklorister. Redaktörer: Mats Hellspong och Fredrik Skott. 2010.
110. *Thorsten Andersson: Vad och vade*. Svensk slätter-, rågångs- och arealterminologi. 2010.
111. *Klas-Göran Selinge: Språket i landskapet*. Om runstenar, rågångar och byar. 2010.
112. Probleme der Rekonstruktion untergegangener Wörter aus alten Eigennamen. Akten einer internationalen Symposiums im Uppsala 7.–9. April 2010. Herausgegeben von Lennart Elmevik und Svante Strandberg. 2010.
113. Studier i svenska språkets historia 11. Förhandlingar vid Elfte sammankomsten för svenska språkets historia i Uppsala 23–24 april 2010. Utgivna av Maj Reinhammar under medverkan av Lennart Elmevik, Staffan Fridell, Mats Thelander och Henrik Williams. 2010.
114. En medeltida ordspråkssamling på fornsvenska. Utgiven av Inger Lindell. 2011.
115. *Rut Boström: Anders Sparrmans brev till Carl von Linné*. En kulturhistorisk och språklig undersökning med naturvetenskapliga inslag. 2011.
116. Studier i dialektologi och sociolingvistik. Föredrag vid Nionde nordiska dialektolog-konferensen i Uppsala 18–20 augusti 2010. Utgivna av Lars-Erik Edlund, Lennart Elmevik och Maj Reinhammar. 2011.
117. *Anders Wepsäläinen: Stalotomterna*. En kritisk granskning av forskningsläget rörande en omdiskuterad fornlämningstyp. 2011.
118. Matti Mörtbergs värmlandsfinska uppteckningar. Sammanställda och kommenterade av Torbjörn Söder. 2011.

B. Övriga skriftserier

(För enskilda titlar hänvisas till Akademiens hemsida www.kgaa.nu.)

Folklivsskildringar och bygdestudier

Hembygdsskildringar

Kungl. Gustav Adolfs Akademiens småskrifter

Svenska sagor och sägner

Svenska gåtor

Svenska lekar

Svenska visor

C. Tidskrifter

Saga och sed. Kungl. Gustav Adolfs Akademiens årsbok. Årg. 1932–.

Namn och bygd. Tidskrift för nordisk ortnamnsforskning. Årg. 1, 1913–. (Utg. av Akademien fr.o.m. årg. 28, 1940.)

Arv. Nordic Yearbook of Folklore. Årg. 1, 1945–.

Ethnologia Scandinavica. A journal for Nordic ethnology. Årg. 1 (1971)–.

Svenska landsmål och svenskt folkliv. 1878–. (Utg. av Akademien fr.o.m. 1997.)

Studia anthroponymica Scandinavica. Tidskrift för nordisk personnamnsforskning. Årg. 1, 1983–. (Utg. av Akademien fr.o.m. årg. 27, 2009.)

D. Övriga skrifter

(För enskilda titlar hänvisas till Akademiens hemsida www.kgaa.nu.)